TAMPEREEN YLIOPISTO
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteidenyksikkö

TUTKIMUSMATKAILIJOIDEN JALANJÄLJISSÄ

– Niilin alueen matkakuvaukset ja jälkikolonialismi

Satu Nieminen
Sosiologia
Pro Gradu – tutkielma
Heinäkuu 2011

TAMPEREEN YLIOPISTO
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteidenyksikkö

NIEMINEN, SATU: Tutkimusmatkailijoiden jalanjäljissä – Niilin alueen matkakuvaukset ja jälkikolonialismi
Pro gradu -tutkielma, 124 s., 30 liites.
Sosiologia
Heinäkuu 2011

Perehdyn tutkielmassani länsimaisiin matkakuvauksiin Niilin alueelta ja tarkastelen sitä, kuinka aluetta on esitetty tekstin ja kuvien keinoin. Aineistoni koostuu kahdesta valokuvamatkakirjasta, joista toinen on suomalainen ja toinen italialais-britannialainen. Pääasiallinen tutkimuskysymykseni on se, miten Niilin aluetta ja alueen asukkaita kuvataan näissä länsimaisissa matkakuvauksissa. Toiseksi kiinnostuksen kohteena on se, millainen kuva länsimaista ja länsimaalaisista ihmisistä kuvaksen kautta rakentuu.

Kiinnostuksen kohteenani ei ole ”todellinen” Niilin alue, vaan alueeseen liittyvät representaatiot. Konstruktionistisen lähestymistavan mukaisesti käsittelen representaatiota kulttuurin jäsenten toiminnalla tuotetuiksi merkityksiä tuottavaksi prosessiksi. Aineistossa esiintyvää merkityksellistämistä tarkastelen toiseuden ja itseyden käsitteiden kautta, hyödyntäen jälkikoloniaaliseen teoriaan pohjautuvaa esiymmärrystä. Analyysin toteutan semioottisella menetelmällä, jolla tuon esille kuvauksessa käytettäviä erontekoja. Lisäksi pyrin tuomaan esille kontekstin merkitystä, kuvauksen historiallisuutta ja myyttien roolia.

Analyysissäni nousee esille se, kuinka itseys ja toiseus ovat moninaisia ja osin myös ristiriitaisia. Keskeinen aineistossa esiintyvä toiseuksien välinen ero on jako Pohjois-Afrikkaan ja ”oikean Afrikkaan” sekä islaminuskoiseen ja kristinuskoiseen maailman. Afrikkalaiset kuvataan hyvin uskonnollisiksi, mutta vain islaminuskoisten motiiveja selitetään pääosin uskon kautta. Aineistossa esitetään myös muunlaisia erotteluja toiseuksien välillä. Syrjäseuduilta toiseus näyttäytyy nostalgisena, kuvauksessa tuodaan esille muinainen syvä uskonnollisuus, harmoninen luontosuhde ja ihmiselle luonnollinen elämä. Aineistossa kuvataan myös mantereen vaaroja. Niitä käsitellään kuvauksissa uhkaavasta islamista ja barbaarista konflikteista sekä köyhyydestä, joka luo vaarallisia tauteja ja vahvistaa ääriliikkeitä. Kehitys ja modernisaatio ovat aineistossa keskeinen aihe. Kehitys näyttäytyy jonain, joka tulee ulkopuolelta, mutta sitä ei kuvata kaikin puolin toivottavana. Kehityksen kuvataan tuovan myös ongelmia ja tuhoavan arvokkaita asioita.

Toiseuden kautta luodaan kuva itseydestä, joka on maallistunut, rationaalinen ja kehittyneen, modernisoituneen yhteiskunnan kasvatti. Itseyden arvomaailma ja toiminta kuvataan puolestaan sekä heikkoja puolustavana että riistävänä. Itseys kuvataan tasa-arvon kannattajaksi kiinnittämällä huomiota heikkojen asemaan ja kertomalla avustustoimista. Avustustoiminta kuvataan tosin sekä pyyteettömäksi että oman edun tavoitteluksi. Avunvastajanottajat ja köyhät näyttäytyvät puolestaan sekä laiskoina että äärimmäisen sitkeinä. Länsimaisten yritysten kuvataan harjoittavan riistoa. Tosin osavastuu riistosta kuvataan olevan korkeamman keskitulon kehitysmailla.

Kuvauksen kautta käydään myös sisäistä keskustelua. Niilin alueen kehityksen kriittisen käsittelyn kautta kirjoissa osallistutaan keskusteluun toivottavasta kehityksestä myös meillä. Uskonnollisuuden, luonnollisen elämän ja harmonian kautta kuvataan asioita, joita meiltä puuttuu.

Asiasanat: jälkikolonialismi, matkakuvaukset, Niilin alue, toiseus

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 1

1.1 Länsimaiset Afrikka-kuvat ja matkakirjallisuus 1

1.2 Teoreettiset lähtökohdat, keskeiset käsitteet ja menetelmät 1

1.3 Tutkimuksen tavoite ja aineisto 2

1.4 Työn rakenne 2

2 TUTKIMUKSEN TAVOITE 3

3 TEOREETTINEN TAUSTA JA KESKEISET KÄSITTEET 5

3.1 Jälkikolonialismi 5

3.1.1. Jälkikolonialismi ja Suomi 8

3.2 Länsimaiset Afrikka-kuvat 10

3.2.1 Afrikka siirtomaakirjallisuudessa 14

3.2.2 Länsimaisen Afrikka-kirjoituksen historiaa 19

3.4 Itseys ja toiseus 29

3.4.1 Toiseus 29

3.4.2 Itseys 30

3.4.3 Kahtia jakautunut maailma 31

3.4.4 Muuttuvat erot ja kontekstin merkitys 33

4 AINEISTO JA MENETELMÄT 35

4.1 Sosiaalinen konstruktionismi 35

4.1.1 Semiotiikka 38

4.2 Aineiston luonnehdinta 45

4.3 Valokuvateosten tulkinnasta 48

4.4 Toiseuden ja itseyden tulkinnasta 50

5 MATKA NIILILLÄ 53

5.1 Moderni tutkimusmatkailija 54

5.2 Oikea Afrikka vs. Pohjois-Afrikka 58

5.3 Toisenlainen uskonnollisuus 61

6 VAAROJEN MANNER 69

6.1 Sota 69

6.2 Taudit 77

7 TRADITIO JA KEHITYS 80

7.1 Paluu menneeseen 80

7.2 Luonto ja harmonia 88

7.3 Kehityksen portaat 91

8 LÄNSIMAAT HEIKKOJEN PUOLUSTAJA JA RIISTÄJÄ 99

8.1 Naisten asema 99

8.2 Apu ja apatia 103

8.3 Orjuus 108

8.4 Rikkaat riistäjät 109

9 POHDINTAA 111

10 YHTEENVETO 124

LÄHDELUETTELO ..... א

LIITTEET ..... ט

1 JOHDANTO

1.1 Länsimaiset Afrikka-kuvat ja matkakirjallisuus

Länsimaiset Afrikka-kuvat ovat seurausta valinnoista ja ajan myötä tapahtuneesta merkityksellistämisestä. Sekä tutkimusmatkojen että kolonialismin aikakausina tuotettu teksti ja kuva materiaali kuuluu kulttuuriseen tietovarantoon, joka vaikuttaa yhä tänä päivänä. Vaikka kolonialismin aikana luodut konventiot muokkaavat yhä käsityksiämme, on kuitenkin pidettävä mielessä, että Afrikkaan liitettyjen kuvien prosessi on avoin. Vanhoja merkityksiä katoaa tai muuttuu ja uusia syntyy. En pyri väittämään, että aineistoni tällä vuosituhannella kirjoitettujen kirjojen tapa merkityksellistää olisi poimittu suoraan ”kolonialismin arkistosta”, mutta se on kuitenkin yksi merkitysten lähde. Afrikan kohdalla kuvien yksi tärkeä ominaisuus on ollut niiden rooli luoda ja säilyttää epätasa-arvoisuutta. Tämän vuoksi näiden kuvaustapojen esille tuominen ja purkaminen on tärkeää.

Kolonialismin jälkiä purkavassa jälkikolonialistisessa teoriassa matkakuvaukset on nähty hedelmällisiksi aineistoiksi, jotka valottavat kolonialistisen kuvauksen toimintatapaa. Matkakuvaukset ovat ennenkin olleet tutkimuksen kohteena, myös Suomessa. Aiemmissa tutkimuksissa pääpaino on kuitenkin ollut tutkimusmatkojen ja kolonialismin ajan kirjallisuudessa. Nykypäivän matkakirjoja on tutkittu vähemmän. Niiden analyysi voi kuitenkin olla hedelmällistä. Analyysin kautta voi saada kuvaa siitä, mitkä historialliset merkityksellistämisen tavat koetaan ajankohtaisiksi ja tarkoituksenmukaisiksi tänä päivänä. Analyysi voi myös tuoda esille sen, millaisia muutoksia toiseuden kuvaaminen on kokenut. Useissa tutkimuksissa on myös keskitytty ainoastaan joko tekstien tai kuvien analyysiin. Itse koin, että tekstin ja kuvan käsittely kokonaisuutena oli hedelmällistä. Kuvan ja tekstin vuorovaikutus ei ollut mitenkään yksiselitteistä ja se paikoin loi uusia merkityksiä.

1.2 Teoreettiset lähtökohdat, keskeiset käsitteet ja menetelmät

Afrikka-kuvat tai representaatiot käsitän konstruktionistisen lähestymistavan mukaan kulttuurin jäsenten toiminnalla tuotetuksi merkityksiä tuottavaksi prosessiksi. Afrikkaa käsittelevän kirjallisuuden näen valottavan tätä merkityksenantoprosessia. Kirjoilla myös uusinnetaan ja tuotetaan kuvaa Afrikasta. Aineistoni merkityksellistämistä lähestyn toiseuden ja itseyden käsitteiden kautta.

Analyysissä käytän semioottista menetelmää. Koin sen analyysilleni sopivaksi, sillä semiotiikan perinteen kaksi keskeistä ideaa on ollut strukturalistisessa semiotiikassa ymmärrys asioiden merkityksellistymisestä erojen kautta ja toisaalta jälkistrukturalismissa erojen kontekstisidonnaisuus (Rossi 2010, 271). Erityisesti hyödynnän Barthesin metodologisia oppeja, sillä niihin sisältyvä vahva historiallinen ymmärrys ja myytin käsite osoittautuivat analyysille hedelmälliseksi.

Toiseuden käsitteen hyödyntämisessä koin tärkeäksi sen huomioimisen, että toiseuden kuvaaminen ei ole aina ja kaikkialla samanlaista, se voi sisältää myös ristiriitaisuuksia. Toiseuden kuvaaminen liittyy kiinteästi itseyteen ja kulttuurin sisäisiin kysymyksiin.

1.3 Tutkimuksen tavoite ja aineisto

Tutkielmassani tavoitteenani on käsitellä aineistoni matkakirjojen tapaa merkityksellistää Niilin aluetta ja alueen ihmisiä. Samalla pohdin, mitä tämä kertoo kirjoittajan kulttuurista ja millaista itseyden kuvaa merkityksellistämisessä luodaan. Aineistoni koostuu kahdesta kookkaasta valokuvamatkakirjasta. Toinen kirjoista on suomalainen, toinen italialaisen kirjailijan britannialaisen kustantamon julkaisema kirja.

Merkittävin eettinen pohdinta työssäni liittyi siihen, että en tulisi uusintaneeksi stereotyyppistä käsitystä, jossa maailma jakautuu historiattomiin ja luonnollisiin vastakohtapareihin, jotka jakavat toiseuden ja itseyden muuttumattomiksi vastapuoliksi. Tähän pyrin välttämällä liian jäykkää toiseuden käsitteen määrittelyä. Tuon analyysissäni esille binaarisia vastakohtia, mutta pyrin olla tekemättä sitä liian yksinkertaistetulla tavalla. Pohdin myös itseyden ja toiseuden moninaisuutta. Lisäksi tavoitteenani on tuoda esille historiallisia muutoksia ja kontekstin merkitystä.

1.4 Työn rakenne

Tutkielmani aloitan tutkimuskysymykseni ja -tavoitteeni tarkemmalla käsittelyllä. Tämän jälkeen esittelen tutkielmani teoreettista taustaa, johon sisältyy jälkikolonialistisen teoretisoinnin hyödyntäminen. Teoreettisessa taustassa tuon myös esille länsimaista Afrikka-kuvauksen historiaa ja pohdin matkakirjallisuuden luomaa kontekstia. Lisäksi esittelen luvussa keskeiset tulkintaani

ohjaavat käsitteet: toiseus ja itseys. Seuraavassa luvussa esittelen käyttämääni semioottista menetelmää sekä kuvaan aineistoni keskeisiä piirteitä.

Itse tutkielman tulokset jakautuvat neljään lukuun. Ensinnä käsittelen Niilin-alueen jakoa ”oikeaan Afrikkaan” ja Pohjois-Afrikkaan sekä itseyteen nähden toisenlaisen uskonnollisuuden käsittelyä. Toisessa luvussa tuon esille mantereen vaarojen kuvausta. Kolmas luku keskittyy tradition ja kehityksen kuvauksiin. Afrikan mantereelta löytyy syrjäisiä muinaisiin aikoihin jääneitä seutuja sekä ”modernisoituneita” alueita, jotka mahdollistavat kehityksen kriittisen käsittelyn. Viimeisessä luvussa käsittelen itseyden arvojen ja toiminnan määrittelyä aineistossa. Tutkielmani päättyy pohdintaan sekä johtopäätöksiin.

2 TUTKIMUKSEN TAVOITE

Tavoitteena minulla on perehtyä länsimaisiin matkakuvauksiin Niilin alueelta hyödyntäen jälkikolonialististen teoreetikoiden ajatuksia. Olen valinnut aineistoksi Niilin alueen valokuvamatkakirjoja. Toinen aineistoni kirjoista on suomalaisen tekijän Kari Elorannan teos *Alkupiste, nollapiste = Time zero, ground zero.* Sen on julkaissut suomalainen Like Kustannus Oy yhteistyössä Suomen Rauhanpuolustajat ry:n kanssa. Toinen kirjoista on italialaisen kirjailijan Aldo Pavan kirja *The Nile, From the Mountains to the Mediterranean.* Sen on julkaissut brittiläinen Thames & Hudson -kustantamo. Tarkastelen sitä, kuinka Niilin aluetta on esitetty kuvien ja tekstin keinoin näissä länsimaisissa kirjoissa. Pääasiallinen tutkimuskysymykseni on se, miten Niilin aluetta ja alueen asukkaita kuvataan länsimaisissa matkakuvauksissa. Toiseksi kiinnostuksen kohteena on se, millainen kuva länsimaista ja länsimaalaisista ihmisistä kuvaksen kautta rakentuu.

Päätavoitteenani on selvittää, millaisia merkityksiä Niilin alue ja alueella elävät ihmiset aineistoni matkakuvauksissa saavat eli miten aluetta ja alueen ihmisiä merkityksellistetään. Analysoin sitä, miten merkityksellistäminen tapahtuu, miten merkityksiä tuotetaan näissä kirjoissa. Tavoitteenani on myös pohtia, mitä tämä merkityksellistäminen kertoo kirjoittajan omasta kulttuurista. Taustalla vaikuttaa ajatus kolonialistisista diskursseista ja ”historian taakasta”. Länsimaisen kirjoittajan on mahdoton kuvata aluetta täysin vapaana historiasta ja länsimaisista Afrikka-diskursseista. Tuonkin esille joitain sitkeästi eläviä konventioita. Mutta pyrin pohtimaan myös sitä, miten kirjoittajan lähtökulttuurin sisäiset tekijät ja valtasuhteiden muutokset vaikuttavat kuvaukseen.

Kiinnostuksen kohteenani ei ole ”todellinen” Niilin alue, vaan alueeseen liittyvät representaatiot. Konstruktionistisen lähestymistavan mukaisesti käsittelen representaatiota merkityksiä tuottavaksi toiminnaksi. (Hall 1997b, 28.) Kyse ei ole esityksestä tai kuvauksesta joka toistaa kuvaamaansa, vaan tuottaa sitä, mitä se kuvaa. Leena-Maija Rossi kuvaa, että konstruktionistisesti ymmärrettynä representaatiot ovat osa todellisuutta. (Rossi 2010, 268.) Tällöin kuvia ja sanoja koskeva kysymys ei ole se, miten hyvin tai huonosti ne onnistuvat heijastamaan itseään todempaa todellisuutta. Sen sijaan kysymykseksi nousee se, millaisin merkein ne tuottavat todellisuutta ympärillemme ja millaista todellisuutta ne tuottavat. Matkakirjojen esitykset Niilin alueelta ovat siis representaatiota, jotka samalla tuottavat aluetta ja sen asukkaita koskevaa ymmärrystä.

Representaatiot ovat kuitenkin siinä mielessä todellisia, että niillä on vaikutuksia sekä niiden käyttäjille että ”kohteille” (Hall 1992a, 318). Richard Dyer korostaa, että representaatiolla on selkeä poliittinen merkitys (Dyer 2002a, 1). Se, millaiseksi meidät nähdään, säätelee sitä, miten meitä kohdellaan. Ja se, miten kohtelemme toisia, perustuu siihen, millaisina näemme muut. Tällainen näkeminen pohjautuu representaatioihin. Myös Stuart Hall argumentoi, että representaatio tai diskurssi tuottaa tietoa, joka puolestaan muokkaa havaintoja tai käytäntöjä. (Hall 1992a, 318.) Sen takia sillä on vaikutuksia sekä käyttäjälleen että ”kohteelleen”.

Representaatiot kytkeytyvät vallankäyttöön. Valtasuhteiden ulkopuolisia esityksiä tai edustuksia ei ole, vaan representaatiot ovat valtasuhteiden muovaamia, usein niiden kuvia tai sanallistumisia (Rossi 2010, 263). Representaatiot voi nähdä indikaattoreina, jotka kertovat siitä, kuinka yhteiskunnalliset valtasuhteet on tiettynä historiallisena aikana järjestetty. (Sarpavaara 2004, 33) Mutta representaatiot myös osaltaan uudelleen muotoilevat todellisuutta. Representaatiot tuottavat merkityksiä ja luonnollistavat asioita. John Fiske sanoo tiedon, diskurssin ja representaation olevan vallan ja kontrollin toimijoita (Fiske 1993a, 16 ja 159). Representaatio on vallankäyttöä: asia esitetään tarkoitusperiin sopivalla tavalla. Kontrolli tapahtuu valitsemalla, mikä esitetään todeksi, ja toisaalta, mitä ei esitetä. Tällöin representaatio on tietoisten valintojen tulos. Representaatioihin siis liittyy valinta siitä, mitä esitetään ja mitä jätetään esittämättä. Tämän vuoksi representaatiot ovat poliittisia.

Tekijät, kuten kulttuurinen ja sosiaalinen konteksti, vaikuttavat siihen, mikä nähdään objektille tunnusomaisena. (Sarpavaara 2004, 32–33.) Yhteisestä kulttuurisesta tietovarastosta representaation tekijä valitsee sellaiset merkitsijät, joita hän pitää ajatusten perille menon kannalta

tarkoituksenmukaisilta. Kaikki representaatioon liittyvät valinnat eivät kuitenkaan ole välttämättä tietoisen päätöksenteon tulosta. Representaatioon liittyy sekä tietoisia että tiedostamattomia, ilmeisiä ja piiloisia merkityksiä. Representaatiot voivat olla seurausta konventioiden seuraamisesta (Löytty 1997, 27). Representaatiot eivät pysty myöskään määrittelemään sitä, miten ne otetaan vastaan. (Sarpavaara 2004, 32–33.) Ne kylläkin ohjaavat ja antavat vihjeitä siitä, miten ne tulisi tulkita.

Aineistossani esiintyvää merkityksellistämistä tarkastelen toiseuden ja itseyden käsitteiden kautta. Analyysissäni tulen hyödyntämään jälkikoloniaaliseen teoriaan pohjautuvaa esiymmärrystä ja toteutan sen semioottista menetelmää käyttäen. Analyysini perustuu kuvien ja tekstin lähilukuun, jossa käsittelen niitä toisiinsa vaikuttavana kokonaisuutena. Tulkitsen kuvien ja tekstiin kokonaisuutta denotatiivisella ja konnotatiivisella tasolla. Analyysissäni tarkastelen tapahtumapaikkoja ja niissä esiintyviä toimijoita. Perehdyn myös tarinan ja toiminnan dynamiikkaan sekä esitettyihin binaarisiin vastakohtapareihin. Lisäksi kiinnitän huomiota viittauksiin kulttuuriseen tietovarantoon sekä hyödynnän myytin käsitettä. Analyysissä pyrin tuomaan esille historian ja kontekstin merkityksen sekä itseyteen ja toiseuteen liittyvän moninaisuuden.

3 TEOREETTINEN TAUSTA JA KESKEISET KÄSITTEET

3.1 Jälkikolonialismi

Jälkikoloniaalinen teoria on viime vuosikymmeninä ollut keskeisin lähtökohta tutkittaessa entisiin siirtomaihin sijoittuvaa länsimaalaista kirjallisuutta. (Löytty 2006, 20–21) Koloniaalisia tekstejä analysoitaessa kritiikin kohteena on ollut niiden eurosentrisyys ja toiseuttava kuvaustapa. Eurosentrismillä viitataan siihen, että eurooppalaiset kulttuuriset olettamukset rakennetaan normaaleiksi, luonnollisiksi ja universaaleiksi. (Ashcroft ym. 1998, 90–92) Toiseus puolestaan viittaa erontekoon itsen ja toisen välillä sekä tapaan asettaa itseys ylivoimaiseen ja luonnolliseen asemaan. (mts. 169–171) Itse hyödynnän jälkikoloniaalista teoriaa nimenomaan sen hyödyllisyydestä toiseuttavan kuvaustavan analysoimisessa sekä toiseuden ja itseyden merkitysten käsittelyssä.

Toisten ja itsen esittäminen yksipuolisesti vinouttaa maailmankuvaa. (Kuortti 2007, 11.) Jälkikoloniaalinen teoria pyrkii tuomaan esille, miten nämä esittämisen mekanismit toimivat. Tiivistäen Joel Kuortti kuvaa jälkikolonialismin olevan ”*yhteiskuntaa kriittisesti tarkasteleva teoria, joka kuvaa ennen kaikkea niitä vaikutuksia, joita eurooppalaisella kolonialismilla on ollut ja yhä on maailman eri kansojen taloudelliselle, kulttuuriselle, sosiaaliselle ja psyykkiselle elämälle niin entisissä siirtomaissa ja siirtomaavalloissa kuin muissakin maailman osissa*.” (mts. 12)

Jälkikoloniaalisen teorian juuria on monella suunnalla. (Löytty 2006, 48–49.) Olli Löytty kuvaa, että yksi tärkeä vaihe oli Edward Saidin vuonna 1978 julkaistu teos *Orientalism*. Teoksessaan Said kyseenalaistaa länsimaisessa kirjallisuudessa kuvatun idän. Hän osoitti, että orientti sellaisena, kuin se lännessä tunnetaan, on länsimainen luomus, ja se kertoo loppujen lopuksi enemmän lännestä kuin idästä. Saidin lisäksi jälkikoloniaalisen teorian tärkeimmiksi kehittäjiksi mainitaan usein Gayatri Spivak ja Homi Bhabha. Jälkikoloniaaliset tutkijat ovat kuitenkin varsin sekalainen joukko, ja nimikkeen alle kuuluu edustajia monesta tutkimusperinteestä. Jälkikoloniaalinen teoria onkin enemmän näkökulma tai viitekehys.

Myös käsitteen jälkikoloniaalinen voi käsittää eri tavoin. Jälkikoloniaalisen ajan voi katsoa alkaneen samalla hetkellä kuin kolonialisminkin. (Vuorela 1999, 16–17.) Toisaalta sillä voidaan viitata yksinomaan kolonialismin päättymisen jälkeiseen aikaan ja tilanteeseen. Kulttuurisessa, taloudellisessa ja poliittisessa merkityksessä kyse on kolonialismin jälkitilasta, jossa useat siirtomaavallan aikana syntyneet rakenteet ja prosessit vaikuttavat yhä edelleen ja uusintavat itseään. Jälkikolonialismi sisältää tällöin ajatuksen kolonialismin jatkuvuudesta, vaikka sen ilmeneminen on saattanut muuttaa muotoaan. Postkoloniaali merkitseekin myös tarvetta kolonialististen rakenteiden purkamiseen.

Jälkikolonialismi siis viittaa kolonialismin käytäntöjen ja kolonialististen representaatioiden kritiikkiin. Jälkikolonialismi ei kuitenkaan ole vain kritiikkiä kolonialismia vastaan, vaan se on lisäksi sitä vastustavaa toimintaa, kolonialismia vastaan tai siitä toisin kirjoittamista. (Löytty 2006, 49–50.) Tätä tehtävää kuvaa hyvin Saidin teoksessaan *Culture and Imperialism* kehittelemä kontrapunktinen lukutapa. Lukutapaan kuuluu kolonialismin jälkien etsimistä ja niille herkistymistä länsimaisessa kirjallisuudessa. Toisaalta se sisältää vastaan ja uudelleenkirjoittamisen strategioiden analyysiä. Tarkoituksena on siis dekonstruoida ja rekonstruoida kolonialistisia diskursseja.

Jälkikolonialismissa merkittävä havainto on ollut kolonialistisen vaikutussuhteen kaksisuuntaisuus. Kolonialistinen suhde ei luonut ainoastaan kolonialistisia käsityksiä toisista, vaan se vaikutti myös siirtomaavaltojen omakuvaan. (Löytty 2005a, 178.) Esimerkiksi itä on läntisin silmin näyttänyt pysähtyneeltä, aistilliselta ja feminiiniseltä – sittemmin kuvauksessa on korostunut myös itämaisten ihmisten fanaattisuus ja aggressiivisuus. (mts. 168–169 ja 172) Tässä jaossa lännelle on jäänyt rooli edustaa edistystä, järkeä, maskuliinisuutta ja itsehillintää. Vastaavasti Afrikkaa on siirtomaa-aikana kuvattu pimeänä maanosana, jota vasten eurooppalaiset toimijat näyttivät urheilta valistuksen lähettiläiltä. Jälkikoloniaalisen teorian pyrkimyksenä on haastaa, purkaa ja määritellä toisin Eurooppa-keskeisen maailmankuvan luoma toiseus.

Länsi puolestaan tulisi nähdä nimenomaan historiallisena konstruktiona. Stuart Hall kuvaa lännen kehittymistä globaalina tarinana, jossa lännestä ja muusta maailmasta tuli tarinan kaksi eri puolta. (Hall 1992a, 278–279 ja 289–290.) Lännen ymmärrys itsestä ei muodostunut vain sisäisenä projektina, vaan myös sen kautta, kun se alkoi representoida itseään suhteessa ”toisiin”. Toisten yhteiskuntien ja kulttuurien erilaisuus verrattuna länteen oli standardi, jota vastaan lännen saavutuksia mitattiin. Hall esittää, että alun perin merkittävänä syynä sille, että länsieurooppalaiset alkoivat kokea itsensä yhtenäiseksi ryhmäksi, oli yhdistävä ulkopuolinen uhka, vauhdilla leviävä islamilainen imperiumi. Länttä koskevien käsitysten synty kytkeytyy läheisesti myös tutkimusmatkojen ja valloitusten aikakauteen. Eurooppa alkoi tuolloin määrittää itseään suhteessa ajatukseen, että on olemassa monia siihen itseensä nähden radikaalisti erilaisia maailmoja. Vertailu auttoi muodostamaan uuden käsityksen identiteetistä.

Jälkikolonialismi kattaa imperialistisen prosessin kaikki vaikutukset aina kolonialististen kontaktien alusta nykypäivään saakka. (Ashcroft ym. 1994, 1-2.) Lisäksi termi jälkikoloniaalinen huomioi kulttuuristen kokemusten ja imperialismin muotojen moninaisuuden. Onkin huomattava, että kolonialismi ei ollut täysin yhtenäinen projekti. Koloniaaliset käytännöt olivat erilaisia ja siirtomaavalloilla on toisistaan poikkeavia historioita.

Aineistooni italialaisen kirjailijan brittikustantamon julkaisemaan kirjaan liittyen on ehkä hyvä tuoda esille Britannian ja Italian historiaa. Britti-imperiumi oli suurin kolonialistinen valta, jonka perusteet luotiin 1600-luvulla ja vahvistettiin 1700-luvulla. (Wesseling 2004, 76–77.) Britannian tärkein siirtomaa oli Intia. Myös Egypti oli tärkeässä asemassa. Se kiinnosti sekä Ranskaa että Englantia strategisista ja taloudellisista syistä (mts. 87–88). Englanti pyrki valloittamaan myös ylempää Niililtä Sudanin alueen taatakseen Egyptin turvallisuuden (mts. 178). Englannin Afrikan

valtaus alkoi Egyptistä 1880-luvulla ja eteni Sudaniin 1890-luvulla. Kenia ja Ugandan alue valloitettiin 1880-luvulla.

Italian osallistuminen kolonialismiin alkoi myöhemmin 1800-luvun loppupuolella. Mutta tulee huomata, että antiikin Rooman imperiumiin kuului lähes koko Pohjois-Afrikka. Lisäksi kautta 1800-luvun italialaisia muutti suuressa määrin koko Pohjois-Afrikkaan siirtolaisiksi. (Wesseling 2004, 140.) Italian imperialismi suuntautui pääasiassa Välimerelle, mutta italialaiset pyrkivät valloittamaan myös Etiopian siinä onnistumatta (mts. 179–181). Italia joutui tunnustamaan Etiopian suvereniteetin ja itsenäisyyden vuonna 1896. Italian siirtomaita olivat muun muassa Eritrea ja Libya.

3.1.1. Jälkikolonialismi ja Suomi

Toinen aineistoni kirjoista on suomalainen. Siirtomaiden ajattelu ei ollut Suomessakaan täysin vierasta, 1920-luvulla esitettiin ajatuksia siirtomaan hankkimisesta Ambomaalta. Tätä ei kuitenkaan ehditty toteuttamaan. Jälkikoloniaalinen teoria puolestaan on syntynyt nimenomaan kolonialistisessa kontekstissa. Olli Löytty muistuttaa, että on syytä kysyä, voiko se suomalaiseen kirjallisuuteen sovellettuna ohjata kysymyksen asettelua suuntaan, joka ei tee oikeutta kirjallisuuden erityislaadulle. (Löytty 2006, 20–21.) Edward Said on esittänyt ajatuksen ”vaeltavasta teoriasta”. Sillä hän kuvaa ongelmia ja mahdollisuuksia, jotka liittyvät teorian siirtämiseen ympäristöstä toiseen. Said korostaa, että on syytä pohtia alkuperäisen ja oman tutkimuskontekstin välisiä eroja.

Suomessa jälkikoloniaalinen tutkimus on vielä kohtalaisen uusi asia, eikä sen ”kotouttamista” ole vielä ehditty syvällisesti pohtia. (Löytty 2006, 20–21.) Olli Löytty kuvaa, kuinka Naistutkimuslehden 1/2005 kirja-arvioissa on kriittisesti pohdittu teorian käyttöä Suomessa. Kristiina Malmio kritisoi suomalaista jälkikoloniaalista teoriaa soveltavaa artikkelikokoelmaa siitä, että kirjoittajat eivät reflektoi omaa suhdettaan käyttämiinsä teorioihin ja teksteihin eivätkä suhteuta omaa paikkaansa tuottamaansa tietoon. Anu Hirsiaho puolestaan arvostelee suomalaista jälkikoloniaalista tutkimusta kontekstoimisen ylimalkaisuudesta. Kun ilmiöitä ei kontekstoida, ne jäävät ilmaan ja alkavat elää elämää suuremmassa mittakaavassa, kuin kirjoittaja tarkoitti. Tutkija saattaa esimerkiksi essentialisoida ja totalisoida länsimaisen ajattelun, kuin se olisi aina ja kaikkialla samanlaisena ilmenevä järjestelmä. Tutkimus vaatii henkilökohtaista ”paikantumisen politiikkaa”.

On selvää, että suomalaisten näkemyksiin Afrikasta on vaikuttanut se kokonaiskuva, joka muodostui Euroopassa siirtomaavalloitusten myötä ja niiden vuoksi. (Löytty 2005a, 176–177.) Myös kristillisellä lähetystyöllä on ollut vaikutusta mielikuvien muodostumisessa. Suomessa olemme siis osa länsimaiskristillistä ja kolonialistista kulttuuria. Imperialistisen ideologian mukaiset näkemykset vaikuttavat myös Suomessa.

Suomalaisten asenteiden suora rinnastaminen muihin länsimaisiin asenteisiin voi kuitenkin olla harhauttavaa. (Löytty 2005a, 177–178.) Tällainen lähtökohta ei anna tilaa pohtia, olisiko suomalaisten Afrikka-kuvassa jotain, joka poikkeaa eurooppalaisesta yleiskuvasta. Kolonialismin kulttuuri on näkynyt Suomessa monin tavoin. Se ei kuitenkaan ole samalla tavalla osa kansallista omakuvaa kuin siirtomaavalloissa. Eikä suomalaisilla ole ollut samanlaista suhdetta eteläisen pallonpuoliskon maihin kuin siirtomaavaltojen asukkailla. Suomella on ollut siirtomaavaltoihin nähden vähän kontakteja Afrikan maiden kanssa. Poikkeuksena on ehkä Ambomaa. (kts. Löytty 2006.)

Etäisemmistä suhteista huolimatta suomalaiset ovat vallitsevien tulkintojen mukaan osa Eurooppaa ja länttä, ja Suomessa on vähintäänkin välillisesti hyödytty siirtomaiden taloudellisesta hyväksikäytöstä. (Löytty 2006, 127) Tästä huolimatta Suomessa usein ajatellaan, että täällä olisi eletty kolonialististen suhteiden ulkopuolella. Ajatellaan, että suomalaisia on turha syyttää kolonialismista ja että suomalaiset itsekin ovat olleet siirtomaavallan alaisina.

Ulla Vuorela pohtii ajatusta, jonka mukaan Suomi on osallistunut kolonialistiseen projektiin rikoskumppanina (’colonial complicity’). (Vuorela 2009, 19–21.) Suomi ei ole historiallisesti sijoittunut yhdeksi Euroopan siirtomaavallaksi, mutta Suomi ei myöskään ole ollut ’viaton uhri’ tai täysin ulkopuolinen kolonialismin projektille. Suomi, kuten muut pohjoismaat, on osallistunut kolonialismin käytäntöihin sekä hyväksynyt kolonialistisen diskurssin ja universaalisen totuusjärjestelmän. Suomi on monin tavoin sidoksissa kolonialistiseen projektiin tai vähintäänkin tietoon, joka on syntynyt kolonialistisen projektin kontekstissa. Mielemme on ’kolonisoitu’ hyväksymään kolonialistinen projekti ja ottamaan huomioon siihen liittyvä ’universaalinen’ totuusjärjestelmä.

Vuorela käsittelee Suomen osallistumista kolonialistiseen projektiin tuomalla esille esimerkkejä lastenkirjallisuudesta, antropologiasta sekä kehitysyhteistyöstä. (Vuorela 2009, 25 ja 29.) Kolonialismin ’kukoistusaikana’ rikoskumppanuutta oli kenties vaikea käsittää, sillä kuvittelimme

itsemme ulkopuolisiksi suuren ulkomaailman tapahtumista. Suomi kuitenkin osallistui hyväksymällä hegemonisen maailmankuvan ja osin edistämällä tuon maailmankuvan muodostamisessa. Suomessa kolonialistinen maailmankuva jopa viipyi mielissä pidempään kuin siirtomaavalloissa. Syynä tähän oli se, että 50-luvulla alkunsa saaneet vapausliikkeet eivät kohdistuneet suoraan meihin.

Mikko Lehtonen ja Olli Löytty kuvaavat Suomen sijaitsevan keskustan periferiassa. (Lehtonen ja Löytty 2007, 110–111.) Suomi on samaan aikaan sekä keskustaa että periferiaa. Perifeeriseksi Suomen tekee maantieteellinen sijainti, väestön suhteellinen vähyys, erikoistunut rooli maailmantaloudessa ja rooli kulttuurin tuojana, ei viejänä. Suomi on perifeerinen myös siinä mielessä, että Suomen taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen modernisoituminen on tapahtunut lännen keskuksien malleja jäljittelemällä. Ajatus Suomen moderniudesta on tuotettu omaksumalla lännen keskuksista peräisin oleva ajallinen identiteetti ”modernius”.

Vuorela argumentoi, että hegemoniset suhteet luovat myös hegemonista ymmärrystä asioiden tilasta eli ’universaalista’ totuudesta. (Vuorela 2009, 31–32.) Tällainen ’universaali totuus’ on aina osittaista, joka riippuu historiallisesta ja geopoliittisesta kontekstista. Hegemoninen diskurssi kuitenkin vaikuttaa omien rajojensa ulkopuolella. Valta-aseman ulkopuolella olevat voivat haluta osaksi hegemonisen keskustan valtaa, mikä voi tapahtua myös tiedon kautta. Houkutus on siis suuri, ja saatamme liittyä huolimatta siitä, millaisia näkemyksiä hegemonisesta vallasta meillä on.

Tätä taustaa vasten koen, että on hedelmällistä käsitellä myös suomalaista kirjaa jälkikoloniaalisen teorian pohjalta. Suomalaisilla on vähemmät suoria kontakteja Niilin alueeseen kuin alueen valtioiden entisillä siirtomaavalloilla. Siihen, millainen kuva alueesta on Suomessa muodostunut, on vahvasti vaikuttanut siirtomaavaltojen kautta tullut tieto. Muun muassa siirtomaavaltojen kolonialismin ajan ja sitä edeltäneen tutkimusmatkailun aikakauden kirjallisuus on tuttua meillä. Tämä näkyy aineistoni suomalaisessa kirjassa lainauksina tästä kirjallisuudesta.

3.2 Länsimaiset Afrikka-kuvat

Länsimaisten Afrikka-kuvien taustalla on useita vaikuttaneita tekijöitä ja lähteitä. Kuva on muodostunut historiallisen prosessin tuloksena, ja se muovautuu yhä edelleen. Kuva ei ole täysin

yksiselitteinen tai yhtenäinen, ja kuva sisältää myös ristiriitaisuuksia. Afrikka-kuvat liittyvät kuitenkin kiinteästi itseyden muodostumiseen ja muodostamiseen.

Edward Said on kuvannut, kuinka orientalismilla oli ratkaiseva rooli prosessissa, joka muodosti idean Euroopasta, kollektiivisesta meistä, joka oli erilainen kuin ei-eurooppalaiset muut. (Said 1995/1978, 2, 7 ja 12.) Orientalismi on ajattelutapa, joka perustuu erontekoon orientin ja oksidentin välillä. Ajattelutavassa Eurooppaa ei kuitenkaan määritelty ainoastaan erilaiseksi, vaan myös ylivertaiseksi muihin nähden. Said argumentoi, että orientalismi kertoo enemmän ”meistä” kuin itse orientista. Saidin mukaan orientalismilla on vahva asema, eikä hän usko kenenkään voivan kirjoittaa tai ajatella orienttia tai ryhtyä sitä koskeviin toimiin ottamatta huomioon orientalismin ajattelulle ja toiminnalle asettamia rajoja.

Orientalistisessa maailmankuvassa olennaista on absoluuttinen ja systemaattinen ero lännen ja idän välillä. (Said 1995/1978, 300.) Länsi on rationaalinen, kehittynyt, humaani ja ylivoimainen. Itä puolestaan on epänormaali, alikehittynyt ja alempiarvoinen. Löytty kuvaa, kuinka orientalistinen määrittely pätee niin kulttuurisiin kuin myötäsyntyiseksi kuviteltuihin ominaisuuksiin (Löytty 1997, 20). On syytä huomata, että orientalistiseen maailmankuvaan liittyy vahva hierarkia. Se ei ole neutraali tapa katsoa maailmaa, vaan se jakaa maailman kahdeksi eriarvoiseksi puoliskoksi. Tällaista tapaa merkityksellistää kutsutaan toiseuttamiseksi.

Jo Saidia ennen Franz Fanon on käsitellyt tummaihoisten ja valkoisen yhteiskunnan suhdetta. Fanon kuvaa tummaihoisen olevan valkoisen yhteiskunnan toinen ja syntipukki. (Fanon 1952/1986, 194.) Valkoinen yhteiskunta perustuu edistyksen, sivilisaation, liberalismin, koulutuksen, valistuksen ja hienostuneisuuden myyteille. Tummaihoiset esitetään sinä voimana, joka vastustaa näiden myyttien toteutumista (expansion and triumph).

Hallin kuvauksen mukaan Said esittää orientalismin olevan yhteinen kirjasto tai tietoarkisto. (Hall 2002, 107.) Arkistoa piti koossa joukko ajatuksia ja arvoja. Nämä ajatukset selittivät orientin asukkaiden käytöstä, ja niiden avulla eurooppalaiset saattoivat kohdella orientin asukkaista ikään kuin ilmiöinä, jolla on tiettyjä säännönmukaisia piirteitä. Stuart Hall esittää länsimaissa kehittyneen toiseuden kuvauksen, niin kutsutun lännen ja muiden diskurssin (”*the west and the rest”*) olevan peräisin neljästä tietolähteiden kategoriasta. (Hall 1992a, 296–299.) Näitä ovat klassiset, uskonnolliset ja mytologiset lähteet sekä matkailijoiden kertomukset.

Edward Said viittaa sanalla orientti pääosin Lähi-itään eli etupäässä islaminuskoisten asuttamalle alueelle (Hall 2002, 106). Päähuomion kohteena on se, mitä ranskalaiset ovat kirjoittaneet Lähi-idästä. Vastaavaa jäsennystä on sovellettu myös muihin kulttuureihin. Saidin pohdinnat voivat olla hyvin soveltuvia esimerkiksi Egyptiä koskevia tekstejä analysoitaessa. On kuitenkin pohdittava, soveltuuko saidilainen orientalismikritiikki sellaisenaan kaikkia Afrikan alueita koskevien länsimaisten kuvausten analyysiin. Onko tilanne erilainen esimerkiksi Ugandan kohdalla?

Christopher Miller on kehitellyt teoksessaan *Blank Darkness* ajatusta afrikanismista. (Miller 1985, 14–23.) Hänen mukaansa orientalismi ei sellaisenaan sovellu Afrikan ja lännen välisten suhteiden kuvaamiseen. Orientalistisessa ajattelussa orientti määrittää sen, mitä Eurooppa ei ole. Täten orientti ja oksidentti muodostavat toisiaan täydentävän parin, jossa orientti on alempiarvoinen kulttuuri, mutta kuitenkin itsenäinen kulttuuri. Tämä ei jätä tilaa kolmannelle tekijälle, jolla olisi oma muotonsa. Tässä Afrikka on hyödytön kolmas pyörä, joka on mitätön ja tyhjä.

Afrikan mannerta on myös aktiivisesti kuvattu ”tyhjäksi” ei kenenkään maaksi. Tutkimusmatkailija-kuvastossa Afrikan maanosa kuvattiin ”*terra nulliukseksi*”, tyhjäksi tai ainakin vapaaksi maaksi, joka siksi voitiin oikeutetusti kolonisoida (Nederveen Pieterse 1992, 35). Kartastoissa eurooppalaisten näkökulmasta kartoittamattomat seudut esitettiin valkoisina plänttеinä (Löytty 2006, 36–38). Simon Ryanin mukaan kartografinen käytäntö esittää tuntemattomat alueet tyhjäksi, ei ollut viaton tapa esittää aukkoja eurooppalaisessa tietämyksessä. (Ryan 1994, 116.) Tämä tapa pyyhki aktiivisesti pois (ja oikeutti pyyhkimään pois) alueen väestön sosiaaliset ja geokulttuuriset muodostumat.

Afrikan esittäminen tyhjäksi palveli siis valloittajan tarkoitusperiä. (Löytty 2006, 37.) Lisäksi kartastojen tyhjät alueet toimivat tutkimusmatkailijoiden kimmokkeena. Kartoittaessaan Afrikkaa tutkimusmatkailijat samalla piirsivät karttaa kulttuureista. (Löytty 1997, 15.) Projektiin osallistuivat myös antropologit ja muut tiedeyhteisön edustajat. Tutkimuksen tavoitteena oli Afrikan ”mysteerien” selvittäminen. Projektissa tuotettu tieto tuki valloittamisen ja hallinnan pyrkimyksiä.

Afrikan valloitus ja kolonialismin aktiivisin vaihe kesti vain vajaan vuosisadan. (Mudimbe 1988, 1 ja 4.) Sillä oli kuitenkin suuri merkitys, joka vaikuttaa yhä. Valentin Y. Mudimbe sanoo, että kolonialismin rakenne synnytti dikotomisen järjestelmän. Järjestelmässä ovat vastakkain perinteinen ja moderni, suullinen ja kirjallinen perinne, perinteiset maaseutuyhteisöt ja

kaupungistuneet teollistuneet sivilisaatiot, omavaraistaloudet ja tuottavat taloudet. Afrikassa paljon huomiota on saanut osakseen evoluutiomainen eteneminen aiemmasta paradigmasta jälkimmäiseen.

Vastaavasti Edward Said on kuvannut, kuinka orientalismin diskurssissa itä luotiin lännen alempiarvoiseksi toiseksi. (Eriksson Baaz 2005, 43–46.) Prosessilla rakennettiin ja vahvistettiin lännen omakuvaa ylivoimaisena sivilisaationa. Orientaalisessa ajattelutavassa länsi esitetään vahvempana osapuolena niin poliittisesti, kulttuurisesti kuin uskonnollisestikin. (Said 1995/1978, 40.) Orientaalinen on irrationaalinen, turmeltunut, lapsenkaltainen ja erilainen. Täten länsi on rationaalinen, hyveellinen, kypsä ja "normaali".

Maria Eriksson Baaz sanoo, että kolonialismin aikaan oli tyypillistä soveltaa kolonisoituihin toisiin vastaavia dikotomioita. (Eriksson Baaz 2005, 43–46.) Kolonisoidut toiset määriteltiin niiden lännestä eroavuuden kautta. Dikotomiat, kuten luonto/kulttuuri, irrationaalisuus/rationaalisuus, passiivisuus/innovaatio, barbarismi/sivilisaatio, määrittivät representaatiota.

Mudimbe on tuonut esille, että eroavuus tai poikkeavuus (deviation) on kuvaavin symboli Afrikan idealle. (Eriksson Baaz 2005, 43–46.) Afrikka merkitään totaalisen eroavuuden kautta. Mudimben mukaan prosessi voidaan jäljittää valistuksen aikaan ja tieteiden nousuun. Hän tuo esille katkeaman, joka tapahtuu jo 1600-luvun lopulla länsimaisissa taiteissa. Tätä aiemmin ero esitettiin normatiivisen samuuden sisältä. Kuvissa esitettiin eroavaisuuksia, mutta samankaltaisuus pyyhki pois fyysisten ja kulttuuristen variaatioiden merkityksen. Myös uskonnollinen historia korosti ihmisten yhteistä alkuperää. 1600-luvun lopulla yhdennäköisyys oli kuitenkin poistettu tauluista. Tälle ajalle olivat tyypillistä teoriat olevaisten moninaisuudesta sekä pyrkimykset niiden luokitteluun. 1700-luvun loppuun mennessä afrikkalainen toinen oli muodostunut joksikin, joka on täysin erilainen ja joka ennen kaikkea epänormaalien erojensa kautta määritteli itseyden identiteetin (Mudimbe 1988, 12).

Myös Said korostaa valistuksen tuomaa katkosta. 1700-luvun lopulta alkaen orientti otettiin haltuun siitä tuotetun tiedon avulla. Orientista luotiin sisäisesti koherentti ja ajallisesti pitkäkestoinen ajatusrakennelma. Orientalistinen ajattelutapa on lännen tapa dominoida, uudelleenrakentaa ja saada auktoriteetti orientista. (Said 1995/1978, 3.) Valistuksen jälkeisenä aikana Euroopan kulttuuri tuotti orientin poliittisesti, sosiologisesti, sotilaallisesti, ideologisesti, tieteellisesti ja kuvitteellisesti.

Vaikka eroavuus lännestä onkin määrittävä tekijä toiseuden kuvauksissa, tulee kuitenkin huomata, että kaikkia Afrikan alueita ei ole kuvattu samanlaisten eroavuuksien kautta. Eri alueiden erilaisella kuvauksella on pitkä historia. Jan Nederveen Pieterse argumentoi, että jo antiikin Kreikan ajoilta on havaittavissa Afrikkaa kuvattavan erilaisten kuvien yhdistelmänä. (Nederveen Pieterse 1992, 23–25.) Afrikasta eroteltiin Egypti ja Nubian kuningaskunta sekä ”villi” ja tuntematon Afrikka. Karthagon sotien jälkeen ”Afrikka” liitettiin antiikin Rooman imperiumiin. Siihen aikaan ”Afrikka”-termillä viitattiin osaan Pohjois-Afrikkaa. Antiikin Roomassa (Karthago ja Aleksandria) tummaihoiset afrikkalaiset eivät olleet vieraita, he olivat osa armeijaa ja kuvataiteessa (iknografia) heitä esitettiin positiivisessa hengessä, niin ryhmänä kuin yksilöinä. Euroopan yhteydet Afrikkaan heikkenivät Pohjois-Afrikan siirtyessä arabien ja Osmanien imperiumin vallan alle.

Kuvauksessa on tapahtunut historian aikana useita muutoksia. Jan Nederveen Pietersen mukaan negatiivinen kuva alkoi hallita 1700- ja 1800-luvuilla (Nederveen Pieterse 1992, 29). Tim Youngs sanoo, että 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella matkailijat kuvasivat Läntisen Afrikan rannikkoa ”valkoisen miehen haudaksi”; paternalismin, kärsimyksen ja kuoleman aihelmat siirrettiin myöhemmin myös Afrikan sisäosiin. (Youngs 2007, 159.) Kuitenkin Afrikan eri osien kuvauksissa oli eri painotuksia. Pohjois-Afrikan osalta pitkä Rooman imperiumin ja islamilaisen maailman läsnäolo olivat luomassa käsitystä alueen pitkästä historiasta. Modernilla ajalla Napoleonin hyökkäys Egyptiin 1798 herätti Euroopan kiinnostuksen myös alueen faaraoiden ajan historiaan, ja teki Englannin tietoisemmaksi alueen strategisesta tärkeydestä Intian suuntaan. Samaan aikaan Afrikan alkuperäisväestöstä käytettiin avoimen rasistisia kuvauksia, jotka myöhemmin siirrettiin myös bantujen kuvaukseen.

3.2.1 Afrikka siirtomaakirjallisuudessa

Niilin alkulähteet olivat mysteeri, joka oli herättänyt Euroopassa kiinnostusta aina antiikin ajoilta asti. (Moorehead 1978, 13–17.) 1800-luvun puolivälissä Niilin lähteistä oli muodostunut suuri maantieteellinen haaste ja pakkomielle ratkaista antiikin ratkaisematon maantieteellinen kysymys. 1800-luvun egyptofiilia ja orientalismi, joka heräsi Napoleonin hyökätessä Egyptiin 1798, edelleen vahvistivat tätä kiinnostusta (Bridges 2007, 65–66). Kun 1850-luvulla eurooppalainen retkikunta lähti etsimään Niilin joen alkulähteitä, oli matkalla kauaskantoisia seurauksia. Matkan myötä alkoi Afrikan sisäosien tutkimusmatkailun kulta-aika.

Euroopassa ja Yhdysvalloissa seurattiin tarkasti tutkimusmatkailijoiden vaiheita. (Löytty 1997, 53.) Tutkimusmatkailijoiden kirjat olivat suuria myyntihittejä, ja nämä matkakertomukset aloittivat Afrikkaa koskevan kirjallisuuden vyöryn. Olli Löytty kuvaa, kuinka ”*Kokemukset Afrikasta olivat jotain sellaista, josta oli pakko kirjoittaa ja tekstiä piti tarjota myös kustantajille*.” (mts. 53) Tästä seurannutta Afrikka-kirjojen tulvaa onki verrattu siirtomaavaltojen tekemään Afrikan suureen jakoon (scramble for Africa) kuvaamalla sitä ilmauksella ”literary scramble for Africa”. Roy Bridges on sanonut, että 1800-luvulla matkakirjallisuus nousi vaikutusvaltaiseen asemaan. (Bridges 2007, 67.) Tässä asemassa se ei ollut ennen kyseistä vuosisataa eikä enää 1914 vuoden jälkeen.

Tutkimusmatkailun alkuvaiheissa päähuomio oli joissa, romantisoidun niistä oli Niili. (Wesseling 2004, 56) Matkakirjallisuuden lukijat olivat erityisen kiinnostuneita spekulaatioista Niilin alkulähteistä. (Bridges 2007, 65.) Lähteet olivat tärkeät, sillä Niili ravitsi Egyptin, koska oli mahdollista spekuloida, oliko lähteet tunnettu antiikin aikaan. Lisäksi alkulähteiden löytäjä saisi ikuisen maineen. Tämä herätti kiistoja vuosien 1856 ja 1875 välillä. Kiistat kiehtovat edelleen moderneja kirjoittajia, mikä valitettavasti ohjaa huomion pois tärkeämmästä kysymyksestä, matkailijoiden roolista imperialismin suhteen.

Niilin lähteiden etsimistä voidaan pitää eräänlaisena lähtölaukauksena Afrikan valloitukselle (Löytty 1997, 53). Tutkimusmatkailu oli alkusoittoa Euroopan 1800-luvun loppupuolen imperialismille. (Bridges 2007, 65–66.) Imperialismille tyypilliset tavoitteet ja tunteet olivat implisiittisesti mukana lähetyssaarnaukseen sekä kaupallisiin ja strategisiin etuihin perustuvissa näkökohdissa, joiden nimissä tutkimusmatkoja tehtiin. Kuten ne olivat aiemminkin esitetyissä syissä: mantereen kartoittamisessa sekä tiedon keräämisessä ja luokittelussa (Mudimbe 1988, 46–47).

Tutkimusmatkailu oli merkittävää aikaa Afrikan myyttien muodostumiselle. (Nederveen Pieterse 1992, 64–65.) Myytti pimeästä mantereesta ilmaantui sopivaksi kulissiksi rohkeille eurooppalaisille tutkimusmatkailijoille. Tutkimusmatkailijoiden ohella lähetyssaarnaajat kartuttivat ja kierrättivät Afrikkaa koskevaa tietoa (Löytty 1997, 29–30). Kotimaissaan lähetysjärjestöt tuottivat paljon tietoa siirtomaista ja vaikuttivat yleiseen mielipiteeseen ja loivat esimerkiksi kuvaa siitä, että Afrikan kansat tarvitsevat eurooppalaisten suojelua ja ohjausta (Löytty 2006, 38–42). Siinä missä tutkimusmatkailijat loivat kuvan pimeästä maaosasta, kirkot puolestaan loivat kuvan langenneesta

pakanasta ja alhaisesta (ignoble) villistä. (Nederveen Pieterse 1992, 75.) Kolonialismi rakentui näiden myyttien varaan, ja kolonialismin aikaan näitä myyttejä myös työstettiin eteenpäin.

Tutkimusmatkailijan ja lähetyssaarnaajan ohella oli kolmas valkoihoinen hahmo, joka vaikutti ”pimeän maanosan” syntyyn. Tämä oli sotilas. (Löytty 1997, 29–30.) 1800-luvun loppupuolella siirtomaavallat alkoivat kohdata vastarintaa. Vastarinnan seurauksena sotilaasta tuli kotiyleisön silmissä samanlainen sankari, kuin tutkimusmatkailijat olivat olleet muutamia vuosikymmeniä aiemmin.

Mudimbe on kuvannut, kuinka 1400-luvulta 1800-luvun loppuun oli kolme päähahmoa, jotka määrittivät tavan ja vauhdin, jolla ”pimeä manner” kolonisoitiin ja muutettiin. (Mudimbe 1988, 46–47.) Nämä olivat tutkimusmatkailija, sotilas ja lähetyssaarnaaja. Eurooppalaiset Afrikka-kuvat ovatkin saaneet paljon aineksia tutkimusmatkailijoilta, lähetyssaarnaajilta, sotilailta sekä siirtomaahallinnon virkamiehiltä ja heiltä peräisin olevia kuvastoja uusintaneilta ja kehittäneiltä teksteiltä (Löytty 1997, 30). Esimerkiksi tutkimusmatkat, niistä kirjoitetut kertomukset sekä näistä aineksia ammentavat romaanit ja elokuvat ovat vaikuttaneet siihen, miten eurooppalaiset näkevät Afrikan. (mts. 54, 56) Vaikutus selittyy osin sillä, että tutkimusmatkailijoiden kirjojen merkitys oli huomattava niiden ilmestymisajankohtana. Tutkimusmatkailija-aiheen elinvoimaisuutta vielä 2000-luvulla kuvastaa se, että aineistossani on useita viittauksia tutkimusmatkoihin ja lainauksia matkakuvauksista. Lisäksi aineistossa on otteita siirtomaasotien kuvauksista.

On huomattava, että kolonialistisen kirjallisuuden kuva Afrikasta ei vastaa reaalitodellisuutta. Niin Orientti kuin Afrikkakin on ollut länsimaisessa kirjallisuudessa lennokkaan fantasioimisen kohde. (Löytty 2006, 55–56.) Länsimaisten kulttuurien kuvat Afrikasta sisältävät monia myyttisiä aineksia. Näillä kirjallisuuden myyteillä on paikka ja funktio kulttuureissa, jotka ovat ne tuottaneet. Länsimaiset Afrikka-kuvien ”Afrikat” ovat siinä mielessä ”reaalisia”, että niiden luomat merkitykset ovat vaikuttaneet Afrikka-suhteeseemme.

Peter Hulme on määritellyt kolonialistisen diskurssin kielellisiksi käytännöiksi, joita yhdistää rooli koloniaalisten suhteiden hallinnassa. (Hulme 1986, 2.) Se on kokonaisuus, johon voi kuulua mitä muodollisimpia ja byrokraattisimpia virallisia dokumentteja sekä ei-funktionaalisimpia ja vastenmielisiä romanttisia romaaneja. Löytty varoittaa, että jälkimmäiset voivat olla jopa vaarallisempia, sillä niistä ”koloniaalisten suhteiden hallintaan” liittyvät asenteet voivat olla vaikeammin havaittavissa. (Löytty 1997, 23–25.) Esimerkiksi seikkailukirjojen funktioksi nähdään

viihdyttäminen, ja niihin suhtaudutaan usein epäanalyyttisesti. Kuitenkin myös viihdyttämistarkoitukseen luodut tuotteet vaikuttavat aktiivisesti lukijoiden kulttuuriseen ja psykologiseen maailmankuvaan.

Kolonialistinen kirjallisuus palveli valloittamiseen tähtäävää tarkoitusta. Kolonialistisessa kirjallisuudessa Afrikka kuvattiin luonnonvaraiseksi, villiksi ja kesyttömäksi miehisen seikkailun areenaksi. (Löytty 2006, 43–45.) Kukoistusaikaansa Afrikkaan sijoittuva kirjallisuus eli 1800-luvulla. Aikakauden luonnontieteelliset löydökset ja teoriat sekä ennen kaikkea tutkimusmatkailijoiden kuvaukset innoittivat kirjailijoita ja lukijoiden mielikuvitusta. Afrikasta löytyi otollinen ympäristö valkoisten päähenkilöiden koettelemuksille. Primitiiviseksi määritelty ympäristö toimi samalla kontrastina Euroopan valistukselle ja kehitykselle. Afrikkalaiset myös asetettiin arvojärjestyksessä alemmalle tasolle kuin aasialaiset ja Amerikan alkuperäisväestö (Comaroff ja Comaroff 1991, 98–99).

Populaarit teokset tuottavat kolonisoidut alueet ja niiden asukkaat esittämällä tietynlaisia kysymyksiä, oletuksia ja tulkintoja. Homi Bhabhan mukaan koloniaalisen subjektin konstruoiminen vaatii tiettyjen erojen artikuloimista. (Bhabha 2003, 67.) Eronteko leimaakin muualle sijoittuvia kirjoja, ja osa viehätyksestä perustuukin mielikuvitusta kutkuttavalle eksotiikalle. Kolonialistisen kirjallisuuden Afrikalle on tyypillistä kuvan luonnosmaisuus ja terävät kontrastit. (Löytty 2006, 44–45.) Kuvaukset Afrikasta ja afrikkalaisista muistuttavat vaihduntakuvioita, joissa kuvaan on kätketty toinen kuva, tässä tapauksessa vastakuva. Afrikkalaiset ovat vuoroin jaloja villejä, vuoroin kannibaaleja; Afrikka on vuoroin luonnonidylli, vuoroin selviytymiskamppailun areena. Afrikan lumo ja kauhu ovat heijastusta toisiinsa kietoutuneesta halusta ja torjunnasta, jota eurooppalaiset ovat Afrikkaa kohtaan tunteneet. Tällaista jatkuvaa vastakohtaista vuorottelua kutsutaan ambivalenssiksi. (Kts. Löytty 2005b) Afrikan toiseuttaminen on usein ristiriitaista.

Muun muassa Bhabha on osoittanut, kuinka kolonisoitu subjekti esitettiin sekä raakana villinä että viattomana lapsena. (Bhabha 2003, 82.) Villi oli toisaalta tottelevainen palvelija, toisaalta primitiivinen, yksinkertainen ja silti maailmanluokan valehtelija ja manipuloija. Stereotyyppisen merkityksellistämisen ketju on sekoitus moninaisia, myös ristiriitaisia, uskomuksia. Tapana on korostaa eroa ”rotujen”, kulttuurien ja historioiden välillä.

Afrikkaa käsitteleville teksteille on ollut tyypillistä myös, että niissä toistellaan aiemmista teksteistä tuttuja aihelmia ja kuvia. (Löytty 2006, 73.) Intertekstuaalisuus näkyy siinä, kuinka aiempien

tekstien metaforat siirtyvät kirjoittajasukupolvelta toiselle ja kuinka esimerkiksi Afrikan väitetty ”pimeys” liikkuu teksteistä toisiin. Monet Afrikkaan liitetyistä kuvista ovat peräisin jo antiikin ajoilta, kuten esimerkiksi kannibaalit. (kts. Miles 1994 27–34 ja Mudimbe 1988 69–71, Löytty 1997 s. 28–30) Modernilla ajalla on luotu modernit versiot Afrikan ”villeistä”, mutta kuvaustavassa on edelleen jotain samaa. Intertekstuaalisuus vahvistaa mielikuvien voimaa ja tekee niistä ylihistoriallisia.

Myös kuvallisella materiaalilla on ollut merkittävä rooli viestin välittämisessä aina eurooppalaisen Afrikan tutkimusmatkailun huippuajoilta asti. (Koivunen 2006, 11–12, 16, 54–58.) Leila Koivunen kuvaa, että jo keskiajalla Euroopassa hyödynnettiin kuvia tiedon levittämisessä, mutta uusien teknologisten keksintöjen ansioista kuvien tuottaminen ja kierrättäminen nousi aivan uusiin ulottuvuuksiin 1800-luvulla. Kasvavalla kulttuurin kuvaistumisella ja visuaalisen puolen korostumisella on arveltu olleen merkittävä vaikutus ihmisten käsityksiin maailmasta. Lähes kaikissa kodeissa voitiin nyt tarkastella kuvia kaukaisista paikoista. Aluksi kuvat olivat piirroksia, maalauksia tai grafiikkaa, myöhemmin valokuvauksen rooli nousi merkittäväksi.

Valokuvaus keksittiin 1839, ja innostuneet keskustelut valokuvauksen hyödyistä tutkimusmatkailijoille alkoivat 1840-luvulla. (Koivunen 2006, 11–12, 16, 54–58.) Egyptin historiallisia monumentteja kuvattiin vain kuukausia kameran virallisen käyttöön oton jälkeen. Teknisten ongelmien vuoksi Afrikan sisäosien valokuvaus oli useista yrityksistä huolimatta harvinaista aina 1870-luvulle. Vuoteen 1880 mennessä kamerasta oli kuitenkin muodostunut vakiovaruste Afrikkaan suuntautuneilla tutkimusmatkoilla. Se oli osa tieteellisiä havainto- ja mittausvälineitä, joita matkalla käytettiin. Valokuvauksen käyttöönotto muutti näkemystä aiempien piirroksiin ja maalauksiin perustuvien kuvitusmenetelmien luotettavuudesta. Vaikutti selvältä, että valokuvaus olisi täsmällisempi dokumentaatiomenetelmä. Valokuvat nähtiin realistisempina, ja niihin liitettiin ajatus menetelmän mekaanisesta luonteesta. Kuvilla oli myös rooli kolonialistisessa projektissa. 1800-luvun kuvat ja kolonialistinen mielikuvitus olivat erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa.

Mielestäni tärkeä havainto on, että historiassa tuotettu sekä teksti että kuva materiaali kuuluu kulttuuriseen tietovarantoon ja se muodostaa oman painolastinsa. Länsimaisen ihmisen on hyvin vaikea kirjoittaa Afrikasta puhtaalta pöydältä (Löytty 2006, 73). Tämän päivän matkailijalla on taakkanaan myös visuaalinen arsenaali, joka ohjaa huomiota ja suodattaa todellisuutta (Koivunen 2006, 37). Keskeinen argumenttini on, että kolonialistisessa kirjallisuudessa kehittyneet konventiot

vaikuttavat yhä kuvaustapoihin, havainnointiin, valintoihin ja esitystapoihin. Tämän vuoksi aineistoni valokuvamatkakirjoja on perusteltua tutkia kolonialististen diskurssien ja representaatioiden yhteydessä.

3.2.2 Länsimaisen Afrikka-kirjoituksen historiaa

Aineistoni kirjoissa on viittauksia eurooppalaisten tutkimusmatkojen ja siirtomaasotien länsimaisiin kuvauksiin, lisäksi osin hyödynnetään myös tuoreempia länsimaisia artikkeleita, matkakirjoja ja valokuvauksen historiaa. Historiallisten viittausten vuoksi käsittelen lyhyesti länsimaisen Afrikka-kirjoituksen historiaa. En väitä esittäväni kattavaa esitystä Afrikka-kuvauksen historiasta, mutta nostan esille tiettyjä piirteitä taustaksi aineistoni kirjoille. Koen historian käsittelyn olevan hyödyllinen tausta myös itse analyysille, jossa pyrin tuomaan esille historiallisia kerroksia sekä muutoksia ja jatkumoja kuvauksessa. Toiseuden kuvaus on vaihdellut niin ajassa kuin paikassa.

Yleisesti ottaen voi sanoa, että mitä vähemmän Afrikasta ja sen kulttuureista on tiedetty, sitä villimpiä tarinoita on kerrottu. (Löytty 1997, 15.) ”Tietoa” on ammennettu myyteistä ja legendoista, esimerkiksi raamatusta ja antiikin kirjallisuudesta. John Reader kirjoittaa, että ennen 1500-luvun puoliväliä Raamattu ja antiikin ajan historioitsijat olivat merkittäviä Afrikkaa koskevan tiedon lähteitä Euroopassa. (Reader 1998, 319–320.) Myöhemminkään näiden merkitys ei täysin kadonnut. Esimerkiksi antiikin historioitsijan Plinius vanhemman kirjoituksia julkaistiin uudelleen 1500-luvun puolivälin jälkeen. Suosittu julkaisu toi mitä ihmeellisimpiä ideoita suuren yleisön tietoisuuteen. Afrikassa kuvattiin elävän esimerkiksi kyklooppeja ja kannibaaleja.

V. Y. Mudimbe kuvaa teoksessaan *The Invention of Africa*, että antiikin tietolähteistä on vaikea erottaa toisistaan myyttejä ja aitoja havaintoja. (Mudimbe 1988, 69–71.) Hän tuo esille, kuinka antiikin kirjoittajat toistelevat edeltäjiensä kertomuksia. Reader mainitsee, että 1500-luvun loppupuolella tiedonhaluisten lukijoiden oli mahdollisuus päästä käsiksi jo mittavaan autenttiseen informaatioon, jota merenkulkijat olivat tuottaneet. (Reader 1998, 319–320.) Kuitenkin legendoihin perustuvat ideat ja fantasiat olivat yhä vahvasti juurtuneet yleiseen mielikuvaan.

Euroopassa julkaistuissa merenkulkijoiden ja kauppiaiden kertomuksissa kuvattiin kohtaamisia rannikkoalueen ihmisten kanssa: he tapasivat afrikkalaisia kuninkaita, tutustuivat tavallisiin ihmisiin, söivät ostereita ja toivat mukanaan pippuria, kultaa ja norsunluuta. (Reader 1988, 320–

321.) Esimerkiksi 1500-luvulla julkaistiin Leo Africanuksen kokemuksia matkoilta Länsi-Afrikkaan. Yleisesti uskottiin, että aluetta asuttavat hirviöt, Leon Africanuksen kuvauksissa kerrottiin kuitenkin kuningaskunnista. Esimerkiksi Timbuktua hän kuvaa järjestäytyneeksi, vauraaksi ja sivistyneeksi yhteiskunnaksi.

1500- ja 1600-luvuilla eurooppalaiset matkailijat ja tutkijat raportoivat ihaillen Afrikan kaupunkeja. (Nederveen Pieterse 1992, 35-36.) Tämä piirre katosi myöhemmistä kuvauksista, ja Euroopan uusi kuva Afrikasta oli silmiinpistävästi maaseutua korostava. Esimerkiksi vielä portugalilaisten joukkojen johtajan prinssi Henrik Purjehtijan kiinnostuksen merenkulkua kohtaan sanotaan heränneen hänen kuultuaan tarinoita legendaarisen Timbuktun kaupungin kullasta. (Reader 1998, 323-324.) Avoimen rahalliset kannustimet sisällytettiin myöhemmin ”jalomman” pyrkimyksen alle; tavoitteena oli löytää myyttinen pappiskuningas Johannes, jonka valtakunnan uskottiin sijaitsevan islamin valta-alueen takana.

Eurooppalaiset kontaktit Etiopian, pappiskuningas Johanneksen maan, kanssa oli luotu 1200-luvun aikana. Kontaktit loivat liioitellun käsityksen etiopialaisten ratkaisevasta roolista kristillisessä liitossa islamia vastaan. Etiopialaisten esimerkiksi oletettiin kontrolloivan Niilin virtausta. (Reader 1998, 341–345). Näitä legendoja tulee käsitellä yhteydessä eurooppalaisten pyrkimyksiin löytää liittolaisia islamin piirin takaa. (Nederveen Pieterse 1992, 24–25.) Eurooppa oli heikko islamiin verrattuna, ristiretkeläiset ajettiin takaisin, ja Euroopan ”saarros” jatkui. Ristiretkiin liittyi kirkollisten piirien agitaatio, jossa islam rinnastettiin väkivaltaan (Miles 1994, 35). Tässä yhteydessä pappiskuningas Johanneksen legenda toimi myyttinä vapautuksesta. (Nederveen Pieterse 1992, 24–25.) Myöhäiskeskiaikaisessa aihelmassa kristillinen Afrikka esitettiin Euroopan auttajana ja liittolaisena islamin kanssa käydyssä konfliktissa. Tämä loi *rakkauden* ”mustia afrikkalaisia” kohtaan ja päähänpinttymän upeasta prinssistä jossain Afrikassa. Tummaihoisia afrikkalaisia kuvattiinkin positiivisessa valossa, joka keskittyi muun muassa pappiskuningas Johannekseen.

1400-luvun tutkimusmatkailijoiden alkuperäinen tavoite oli löytää meritie Intiaan. (Mudimbe 1988, 46–47.) 1500-luvulla Euroopan päähuomio oli keskittynyt ”uuteen mantereeseen”. Sittemmin muodostui Atlantin ylittävä kolmiokauppa, joka jatkui aina 1800-luvulle asti. Tänä aikana eurooppalaisten kontrolli Afrikassa rajoittui vain rannikolle. Orjakaupan kiellon jälkeen eurooppalaisten huomio kääntyi enemmän Afrikkaan itseensä. (Nederveen Pieterse 1992, 29, 64.) Herännyt uusi kiinnostus toi mukanaan tutkimusmatkat Afrikan sisäosiin. Eurooppalaisten huomio

siirtyi orjuudesta Afrikkaan, Afrikan rannikkoalueilta Afrikan sisäosiin sekä eurooppalaisista orjanomistajina ja -kauppiaina arabien orjakauppaan. Nederveen Pietersen mukaan 1500-ja 1600-luvut olivat muutosten aikaa Afrikan kuvauksessa. Tällöin rinnakkain olivat positiiviset tai ”normaalit” kuvat sekä alentuvat ja ”mustamaalaavat” kuvat. Erityisen negatiivinen kuva alkaa kuitenkin hallita 1700- ja 1800-luvuilla.

Systemaattisen tutkimusmatkailun tarina alkoi J. Brucen matkalla Etiopiaan 1770 ja Mungo Parkin matkalla Niger-joella 1795. (Mudimbe 1988, 12–13) Mudimben mukaan näiden matkojen kuvauksissa toistui kuitenkin jo vakiintuneita tapoja kuvata aluetta. Ero ”villin tummaihoisen” (savage negro) ja ”sivistyneen islaminuskoisen” (civil Mohometan) välillä esiintyi jo näissä teksteissä, kuten myös afrikkalaisten laiskuus, hillittömyys ja julmuus tai henkinen jälkeenjääneisyys. Kuvauksissa muotoiltiin myös jo luokittelua, jotka perustuivat edistyksen ja sosiaalisen kehityksen asteisiin. Luokittelussa korostui Afrikan alempiarvoisuus. Afrikasta ei voinut tulla mitään arvokasta. Arkkitehtuurin ja taiteen saavutukset selitettiin tulleen ulkopuolelta. (vrt. Young 1995) Bridges on argumentoinut, että paikallisen väestön vastustusta pelättiin, mikä heijastui matkakirjallisuuteen, jossa korostettiin Euroopan teknologista ja rodullista ylemmyyttä ei-eurooppalaisiin nähden (Bridges 2007, 66).

Afrikan matkailu sai suurta huomiota populaarissa mediassa. Tarinat kuvasivat sankarillisia eurooppalaisia, jotka uskaliaasti seikkailivat arvoituksellisiin Afrikan sisäosiin, jotka olivat täynnä vaaroja ja mahdollisuuksia. (Nederveen Pieterse 1992, 64.) Tarinat vetosivat vahvasti mielikuvitukseen, ja niistä tuli osa ”alkuperäisiä näyttämöjä” länsimaiden valloituksille. Kansallismielinen taistelu Euroopan valtioiden välillä, joka oli tunnusomaista suurelle ryntäykselle, kuului osaltaan jo tutkimusmatkoihin. (mts. 66-67) Matkoihin liittyi korostus, että matkailija oli ensimmäinen eurooppalainen, joka oli päässyt perille tietylle alueelle. Lisäksi esimerkiksi brittimatkailijoiden tapa nimetä vesistöjä ylistyksenä brittiläisille kuninkaallisille loi pohjaa myöhemmille valloituksille. 1880- ja 1890-luvuilla tilanne mutkistui uusien kunnianhimoisten valtojen, Saksan ja Italian, saapuessa Afrikkaan. (Bridges 2007, 66.) Matkakirjallisuuteen tämä heijastui pelkoina jäädä jälkeen kilpailevista voimista. Eurooppalaisten näkemys Afrikan sisäosista muuttui Euroopan sisäisten pyrkimysten ja jännitteiden näyttämöksi. (Nederveen Pieterse 1992, 67.) Afrikkalaiset muuttuivat omalla maallaan rekvisiitaksi ja passiivisiksi sivustakatsojiksi.

Tutkimusmatkojen myötä unohdettiin myös se, että mannerta olivat vuosikymmeniä halkoneet kauppareitit. (Nederveen Pieterse 1992, 64–65.) Euroopassa tutkimusmatkoja juhlittiin

eurooppalaisen tiedon ja uskalluksen voittoisana merkkinä. Afrikkalaiset esiintyivät vain sivustakatsojina, vaikka todellisuudessa matkojen menestys perustui afrikkalaisten apuun. He eivät toimineet ainoastaan kantajina, kuten kuvitus antaa ymmärtää, vaan myös esimerkiksi oppaina, välittäjinä ja tulkkeina. Lisäksi jo ennen eurooppalaista tutkimusmatkailua Afrikassa liikkuivat intialaisten merkanttien kanssa yhteistyötä tehneet arabikauppiaat. (Koivunen 2006, 34.) Eurooppalaiset tutkimusmatkailijat pystyivätkin hyödyntämään kokemuksia aiemmilta matkoilta. Maan sisäosiin oli perustettu jo useita kauppareittejä ja keskuksia. Eurooppalaisten tunkeutuminen Afrikkaan olikin myös kilpailua arabien läsnäolon kanssa, ja se herätti voimiinsa arabien vastaiset ennakkoluulot (Nederveen Pieterse 1992, 64–65).

Tutkimusmatkojen kontribuutio eurooppalaisen tietämyksen lisäämisessä oli rajoittunutta, sillä tutkimusmatkailijat olivat niin täynnä rodullista ja isänmaallista ylemmyyttä, että he tuskin etenivät itse Afrikan tutkimiseen (Nederveen Pieterse 1992, 65–67). Tutkimusmatkailijat olivat yleisesti sitä mieltä, että pyrkimykset auttaa afrikkalaisia olisivat tarpeen. (Koivunen 2006, 42–43.) Matkailijat epäilivät mahdollisuutta, että Afrikassa voisi tapahtua spontaanisti edistystä. Sen sijaan eurooppalaisten tulisi tarttua tehokkaisiin toimiin pakottaakseen afrikkalaiset tätä päämäärää kohden.

Tutkimusmatkailijoiden havaintoihin vaikuttivat vahvasti ajankohtaiset keskustelut orjuudesta sekä “valkoisen miehen taakasta” levittää sivilisaatiota ja kristinuskoa muuhun maailmaan. (Koivunen 2006, 42–43.) Tutkimusmatkojen keskeisenä tavoitteena oli myös näytteiden kerääminen, luokittelu ja nimeäminen. (mts. 52) Matkailijoilla oli tärkeä rooli hankkia tietoa kaukaisista maista universaaliseen järjestelmään. Tutkimusmatkailu ja matkakirjoittaminen sai niin vahvasti vaikutteita valistuksen tavoitteesta kerätä ja luokitella tietoa, että se ei ollut sen jälkeen enää entisensä. Maantieteen ohella matkailijat kiinnittivät huomioita ajankohtaiseen debattiin ihmisen alkuperästä ja ”rotujen” välisestä asemasta. (mts. 46) Valistuksen Euroopassa ihmispopulaatioiden välisiä eroja luokiteltiin yhä kasvavassa määrin hierarkkisen ”*Great Chains of Being”* -järjestelmän perusteella, jossa eurooppalaiset asetettiin aina huipulle.

Nederveen Pieterse on korostanut, että eurooppalaiset kuvat Afrikasta ovat läpikäyneet useita radikaaleja muutoksia. (Nederveen Pieterse 1992, 10-13.) On huomattava, että sosiaaliset representaatiot syntyvät historiallisissa konteksteissa ja niitä ei voi redusoida muutamaksi yksinkertaiseksi malliksi. Kuvat koostuvat useista historiallisista rakenneosista, ja niiden merkitys on vaihdellut ajan myötä. Historiallisuus näkyy muun muassa siinä, miten kolonialismi vaikutti

kuvaan Afrikasta. Kolonialismin alkutaipale sisälsi taistelua ja vastarinnan väkivaltaista tukahduttamista. (mts. 77-79) Tällöin kuvaan tuli halpamainen villi, joka oli ennen kaikkea soturi. Hyveet, joita aiemmin kuvattiin olevan ylevillä villeillä, liittyivät kunnioitettavaan aggressioon; nyt nämä ominaisuudet uudelleen arvioitiin merkitsemään julmuutta. Alastomuus, joka ennen nähtiin merkkinä puhtaudesta, muodosti nyt osan kuvaa primitiivisyydestä ja kontrollin puutteesta.

Kun siirtomaahallinto alkoi stabiloitua, koloniaalinen kuvasto muuttui halpamaisesta villistä psykologisemmaksi. (Nederveen Pieterse 1992, 88-89.) Paternalistinen käsitys valkoisen miehen taakasta vaati subjekteja, jotka sopisivat tähän käsitykseen. Vähitellen afrikkalaiset muuttuivat kuvauksessa villeistä ja primitiiveistä impulsiivisiksi ja lapsenkaltaisiksi. Afrikkalaiset kuvattiin vaikutuksille alttiiksi, joita voitiin muokata. Heidän hyveensä olivat ”pehmeitä”: hyväsydämisyys, myötätuntoisuus ja huumori. Mutta myös villi säilyi; sillä viitattiin kolonialismia vastustaviin liikkeisiin.

Lisäksi kolonialismin aikana keskeiseksi nousi kuva laiskasta alkuasukkaasta saamattomana ja vailla päämäärää trooppisen yltäkylläisyyden keskellä. (Nederveen Pieterse 1992, 90-92.) Kuva oli yleinen kolonialismissa, mutta sitä sovellettiin erityisesti Afrikkaan. Stereotyyppi sopi yhteen kapitalismin laajenemisen kanssa, ja se toimi perusteena pakkotyölle ja työvoiman riistolle. Laiskan alkuasukkaan kuva toimi kolonialismin oikeutuksena. Afrikka saattaisi nousta vain valkoisen miehen avustuksella. Siirtomaakuvastossa yleinen kuva oli siirtomaan tekeminen tuottavaksi eurooppalaisen järjestyksen ja nerokkuuden kautta. Eurooppalaisen hallinnon alla luonnonvarat saatiin hyödynnetyksi ja työvoima saatiin tuottavaan toimintaan.

Samantapaisesti Said on tuonut esille, kuinka orienttiin verrattuna länsi näytti edistyvältä. Orientti kuvattiin historiaansa kahlituksi, vastoin kuin edistyvä länsi. (Said 1995/1978, 150 ja 208.) Orientti oli staattinen ja pysähtynyt, ei tuottava. Hyväksyttäessä siihen käytetään fraaseja kuten ”itämainen viisaus” (wisdom of the East). Orienttia arvostettiin henkisyydestä ja pysyvyydestä, mutta idealisointia seurasi aina vastareaktio: orientti vaikutti takapajuiselta, epädemokraattiselta ja barbaariselta.

Ratkaisevaksi vaiheeksi Said kuvaa Napoleonin hyökkäyksen Egyptiin vuonna 1798. (Said 1995/1978, 42 ja 87.) Napoleonin epäonnistunut sotaretki Egyptiin vaikutti moderniin käsitykseen orientista. Orientalismi liittyy valtakysymyksiin; tuolloin esitettiin, että Egyptin muinainen kukoistus voitaisiin palauttaa valistuneen hallinnon avulla. Tämän jälkeen Egypti voisi levittää

sivilisaatiota muihin orientaalisiin naapurimaihinsa. Toiset eurooppalaiset voimat, eritoten Englanti, pyrkivät viimeistelemään tämän ranskalaisten aloittaman mission. Tavoitteena oli vähentää orientin outoutta ja vihamielisyyttä. Englannin valloittaessa Egyptin 1880-luvulla se muodostettiin todisteeksi läntisen imperialismin puolesta. (Said 1995/1978, 34–35) Ennen kolonisaatiota Egypti oli malliesimerkki orientaalisesta takapajuisuudesta, mutta se tulisi menestyväksi Englannin tiedon ja vallan avulla. Egypti kuvattiin kykenemättömäksi itsehallintoon, sen esitettiin tarvitsevan ja suorastaan vaativan Englannin miehitystä.

Historialliset kuvaustavat vaikuttavat yhä. On kuitenkin pidettävä mielessä, että Afrikkaan liitettyjen stereotypioiden prosessi on avoin. Afrikkaa ja tummaihoisia koskevat stereotyypit ovat edelleen liikkeessä. Osa vanhoista mielikuvista haihtuu pois tai saa uusia merkityksiä. Samalla syntyy uusia mielikuvia, mutta myös osa vanhoista kuvista jää elämään. On olennaista huomata, että kuvat ovat osa historiallista prosessia. Afrikan kohdalla kuvien yksi tärkeä ominaisuus on ollut niiden roolissa epätasa-arvoisuuden luomisessa ja säilyttämisessä. Tietoisesti tai tiedostamatta vanhoja kuvaustapoja käytetään yhä. Aina esiin ei nouse tarkoitus, jota varten kuvaustapa on alun perin luotu. Myös legendaariset tutkimusmatkailijatarinat kiehtovat yhä, eikä aina käsitellä kontekstia, jossa ne on luotu.

3.3 Matkakirjallisuus

Aineistoni kirjojen kirjoitus- ja kuvauskonventioita ja konteksteja määrittää myös matkakirjallisuuden perinne sekä tyypillinen tapa, jolla matkailijoiden odotetaan havainnoivan. Matkasta kirjoittaminen ei ole matkan jäljentämistä, vaan matkakertomus on tulkittu matka. (Hapuli 2003, 21.) Kirjoittaja kielellistää, käsitteellistää ja tulkitsee. Tyypillisesti matkakirjoissa kirjoittaja tekee selkoa näkemästään ja kokemastaan kotiyleisölle, toimien ikään kuin matkaoppaana lukijoille, joilla oletetaan olevan vain vähän tietoa kuvauksen kohteesta. (Löytty 2006, 255.) Vieraasta kulttuurista kirjoittavan katse jakaa näkemäänsä tuttuun ja vieraaseen. Turistin tai matkakirjailijan katse rekisteröi itselle vieraita ilmiötä, ja toisaalta se kiinnittää huomion kaikkeen, joka muistuttaa kodista. Kirjoittavan tutkimusmatkailijan tehtävänä on raportoida kaikesta sellaisesta, jonka voi olettaa olevan lukijoille vierasta ja jolla voi olettaa olevan uutuusarvoa lukijoiden silmissä. Uuteen paikkaan saapunut matkailija usein myös vertaa havaintojaan siihen, mikä hänelle on ennestään tuttua.

John Urry kirjoittaa, että turistin katse kohdistuu kaikkeen, mikä poikkeaa katsojan arkikokemuksesta ja mikä koetaan erityiseksi, mutta katsetta ohjaavat myös unelmien ja fantasioiden perusteella syntyneet odotukset. (Urry 1990, 3.) Näitä odotuksia luovat ja ylläpitävät asiat, kuten elokuvat ja kirjallisuus. Turistinähtävyyksien katseluun liittyy vakiintuneita sosiaalisia kaavoja, joihin kuuluu muun muassa arkielämään verrattuna paljon suurempi huomio visuaalisia elementtejä kohtaan. Lisäksi turistin katse rakentuu merkkien avulla. Turisti on kiinnostunut löytämään alueelle liitettyjä tyypillisiä merkityksiä. Turistit, ”semiootikoiden” joukot, etsivät merkkejä tyypillisestä italialaisesta käytöksestä, itämaisesta maisemasta tai englantilaisesta pubista.

Leila Koivunen kuvaa näkemiseen vaikuttavan sekä tieto että vallalla olevat lingvistiset ja visuaaliset konventiot, joita hyödynnetään havaintojen representoimisessa. (Koivunen 2006, 36-37.) Kykymme havainnoida ja representoida liittyvät kiinteästi aikaisempaan tietoon ja odotuksiin, mutta toisaalta ne liittyvät myös käytettävissä oleviin sanallisiin ja visuaalisiin menetelmiin, joilla tulkitaan merkkejä. Kuvat, odotukset ja kokemukset muodostavat kehän. Olemassa olevalla kuvamateriaalilla on merkittävä vaikutus matkailijoiden käytökseen ja kokemuksiin. Vaikka matkailijoilla ei olisi henkilökohtaista kokemusta paikasta, jonne he matkustavat, on heillä jo konkreettisia ja mentaalisia kuvia paikasta. Nämä kuvat vaikuttavat näkemiseen ja tiedostamiseen. Saapuessaan he alkavat automaattisesti etsiä kotona näkemissään kuvissa olleita paikkoja, kohtauksia ja näkymiä (scene), ja kun ne löytyvät, halutaan niistä ottaa kuvia. Täten vanhoista kuvista muodostuu matkaoppaita. Turistin valokuvaus helposti uudelleen esittää vanhoja matkakuvia ja siten vahvistaa niitä, ei niinkään löydä uutta.

Ritva Hapuli kuvaa, että matkakirjallisuuden konventioihin kuuluu oman ja vieraan kulttuurin vertailu, kulkuvälineiden kuvaaminen, ”oikeaoppinen” reagointi monumentteihin, maalauksellisten maisemakuvauksien tekeminen sekä muiden kansojen tapojen ja tottumuksien luonnehtiminen. (Hapuli 2003, 23-24.) Matkakirjoja hallitsee turisminvastaisuus, nostalgia menneeseen ja inho matkakohteen nykyistä elämää kohtaan. Tapana on kuvata, kuinka moderni elämä on murskaamassa alleen menneet hyvät ajat; kirjoittajat ovat saapuneet paikalle juuri viime hetkellä.

Matkakirjoille on lisäksi tyypillistä olla vahvasti intertekstuaalisia, kuten Sara Mills muotoilee asian: ”*most travel writers portray members of the other nation through a conceptual and textual grid constituted by travel books*” (Mills 1993, 739). Matkakirjat ovat siis täynnä ”puhetta matkapuheesta”. (Hapuli 2003, 23–24.) Ritva Hapuli kuvaa, että intertekstuaalisuuteen valitaan eri strategioita. Osa kirjoittajista sijoittaa itsensä edeltäjiensä traditioon käyttäen sitaatteja, viittauksia ja

kommentteja. Tämän voi tehdä myös pyrkien osoittamaan omaa lukeneisuuttaan ja erinomaisuuttaan muihin nähden. Osa kirjoittajista puolestaan pyrkii kiihkeästi löytämään uutta, esittämään matkan uudesta näkökulmasta.

Edward Saidin oli ensimmäinen aikalaiskriitikko, joka otti matkakirjoitukset osaksi tutkimusta teoksessaan *Orientalismi*. (Hulme ja Youngs 2007, 8.) Said näki matkakirjoitusten tarjoavan erityisen näkökulman kolonialististen diskurssien toimintaan. Saidin työn herättäminä tutkijat ovat kiinnostuneet tutkimaan kulttuurin ja vallan esiintymistä matkakirjallisuuden representaatioissa. Työtä ovat jatkaneet tutkijat kuten Mary Luise Pratt, Peter Hulme, Homi Bhabha, Rana Kabbani ja Gayatri Spivak. (Mills 1993, 2.) Tutkijat ovat nähneet matkakirjoituksen kirjallisuuden lajina, jolla on rooli kolonialismin laajentumisessa ja vahvistumisessa. Toinen impulssi matkakirjallisuuden tutkimukseen on tullut feministisestä tutkimusperinteestä. (Hulme ja Youngs 2007, 8.) Huomion kohteena on ollut se, onko nais- ja mieskirjoittajien matkakuvauksissa havaittavissa eroja. Tämän teeman käsittelyä on kehittänyt muun muassa Sara Mills teoksessaan *Discourse of Difference*.

Matkakirjat ovatkin hyvin hedelmällisiä aineistoja, ja niitä on Suomessakin tutkittu jo aiemmin. (esim. Löytty 2006 ja 1997; Kaartinen 2004; Hapuli 2003; Hakkarainen ja Koistinen (toim.) 1998; Melasuo (toim.) 1984; Koivunen 2006) Usein tutkimuksen kohteena ovat olleet historialliset teokset, jotka on kirjoitettu tutkimusmatkojen tai siirtomaavallan aikana. Näihin teksteihin perehtyminen on hyvin perusteltua, sillä aikanaan matkakuvaukset ovat olleet hyvin luettuja ja niillä on ollut merkittävä vaikutus kuvaan, joka lukijoille on muodostunut kuvauksen kohteesta.

Tänä päivänä matkakirjojen merkitys siihen, millainen kuva kohteesta muodostuu, on todennäköisesti pienempi. Tietoa on saatavilla eri lähteistä, ja ihmiset matkustavat myös itse. Aivan vastaavan asemaan matkakirjat eivät enää välttämättä kohoa kuin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Se ei kuitenkaan tarkoita niiden menettäneen täysin merkityksensä. Omakohtaisen matkan kuvaus herättää lukijassa helposti kuvan autenttisuudesta. Matkakirjojen omakohtaisuus saattaa myös herättää enemmän tunteita kuin objektiivinen raportointi. Vaikutuksen korostamisen sijaan käsittelen aineistoni kirjoja ennen kaikkea merkkeinä tämän päivän tavasta käsitellä Niilin aluetta.

Matkakirjoja julkaistaan yhä runsaasti, ja lisäksi voi sanoa, että tutkimusmatkailijamyytti elää edelleen hyvin. Syksyllä 2009 Suomessakin pyöri Jim-kanavalla tosi-tv-ohjelma Expedition-Tutkimusmatkalla (Expedition Africa: Stanley and Livingstone). Tässä amerikkalaisen History kanavan ”kalleimmassa ohjelmasatsauksessa” seurataan neljää seikkailijaa, jotka uudelleen elävät

Stanleyn matkan hänen etsiessään Livingstonea. (Jim tv) Myös brittiläisen toimittajan Tim Butcherin kirja Blood River, jossa hän matkaa Stanleyn tutkimusmatkareitin mukaisesti Kongojoella, nousi briteissä hyvin myydyksi. Puolestaan Suomessa Lauri Jäntin säätiön myöntämän lasten ja nuorten tietokirjapalkinnon sai lokakuussa 2009 kirja nimeltä Viidakkotanssi, joka kertoo suomalaisen tutkimusmatkailijan matkasta Ecuadoriin. (Lauri Jäntin säätiö) Kirjaa kuvataan kiehtovaksi seikkailukertomukseksi ja tietokirjaksi.

Myös tutkimusmatkojen myötä heränneen matkakirjojen kulta-ajan tienoilla tuotettiin tutkimusmatkoihin pohjaavaa muuta materiaalia. Romantisoidut kuvitteelliset tutkimusmatkailijoiden jalanjälkiä seuraavat nuorten seikkailutarinat olivat hyvinkin merkittäviä. Tosin faktuaalisuutta ei ole aina pidetty olennaisimpana todellisiakaan matkoja kuvaavissa kertomuksissa. Bridges kuvaa, että 1700-luvun alkupuolella ei ollut vielä systemaattista rakennetta matkakirjojen kirjoittamiseen. (Bridges 2007, 56-57.) 1800-luvun alkuun tultaessa tyypillinen rakenne oli kehittynyt. Tässä uudessa formaatissa oli vielä tilaa värikkäälle ja eksoottiselle kuvaukselle, mutta painotus alkoi siirtyä tieteelliseen ja tarkkaan kuvaukseen. Faktan ja fiktion sekoitukset eivät enää olleet hyväksyttäviä matkakirjallisuudessa 1700-luvun loppupuolella. Seikkailutarinat kuitenkin nousivat suureen suosioon 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. (Nederveen Pieterse 1992, 108–111.) Kirjoja kirjoitettiin ennen muuta pojille, ja niillä nähtiin olevan pedagogista arvoa. Seikkailukirjat loivat osaltaan tarinoita kolonialistisesta valloituksesta ja imperiumin rakentamisesta. Kirjoissa kuvattiin britti- tai ranskalaissankarien töitä, kuitenkin naiset tuskin esiintyivät niissä. Suurelta osin tarinat kertoivat valkoisten uudisasukkaiden myyttiä, ja ne olivat fantasioita kolonisoijan voimasta.

Jean ja John Comaroff ovat kirjoittaneet siitä, että siirtomaa-aikana toiseus oli myös sukupuolitettua. (Comaroff ja Comaroff 1991, 105.) Aikakauteen liittyi ajatus valistuneista vapaista markkinoista ja tasa-arvosta. Samaan aikaan materiaaliset käytännöt hyväksyivät (sanctioned) tiettyjen ihmiskategorioiden eriarvoisuuden. Usein nämä kategoriat perustuivat luonnollisiksi käsitettyihin eroihin, kuten rotuun ja sukupuoleen. 1700-luvun lopun Afrikka-kuvissa tummaihoisen toisen kuvaaminen naismaiseksi (feminization) oli tehokas keino väheksyä (devaluate). Löytöretkien aikakaudella ei-eurooppalaisista tehtiin järjen ja tuotannon kannalta perifeerisiä, kuten naiset olivat kotimaassa. Sukupuoli-ideologia laajentui myös esitystapaan, jossa eurooppalaisten tunkeutumisessa tuntemattomille alueille Afrikka vertautui naisruumiiseen, joka oli valkoisen miehen löydettävänä.

Aineistoni kirjat ovat miesten kirjoittamia. Onkin pohdittava, vaikuttaako myös kirjoittajien sukupuoli tapaan, jolla matkakirjoja kirjoitetaan. Sara Mills on analysoinut naisten kirjoittamia matkakirjoja siirtomaa-aikakaudelta. Millsin oletuksena oli, että naisten kirjoittamat kirjat eroavat maskuliinisuuden leimaamasta kolonialistisesta diskurssista. (Mills 1993, 3-6 ja 21–22.) Naiset eivät pysty omaksumaan (adopt) imperialistista ääntä samoin kuin miehet, johtuen naisten marginaalisesta asemasta imperialismiin nähden. Naisten kirjoittamia kirjoja leimaa feminiinisyyden ja imperialismin diskurssien välisestä jännitteestä kumpuava ”epävakaa perusta”. Millsin mukaan naisilla on ollut tapana keskittyä kuvaamaan ihmisiä yksilöinä, ei niinkään esittää rotuja koskevia yleisväittämiä. Naisten kirjoitukset ovat tyypillisesti olleet myös pohdiskelevampia ja vähemmän valmiita esittämään totuuksia imperialismista ilman varauksia.

Mills kuitenkin korostaa, ettei hän väitä naismatkailijoiden kirjallisuuden eroavan geneerisesti miesmatkailijoiden kirjoittamasta. (Mills 1993, 3-6 ja 21–22.) Miehillä ja naisilla konteksti, jossa tekstit tuotetaan ja vastaanotetaan, on osittain sama. Naisten kirjoittamat tekstit toimivat osin kolonialistisen diskurssin ehdoin, mutta ne eivät sovi siihen kokonaisuudessaan. Ne sijaitsevat myös feminiinisen diskurssin piirissä. Naisten tekstit eroavat miesten teksteistä niiden painottaessa henkilökohtaisia suhteita toisen kulttuurin ihmisiin ja niiden vähemmän autoritaarisessa otteessa. Lisäksi miesten matkakirjojen kertojan paikalla on yleensä jonkinasteinen seikkailusankari, naisilla sankarimatkailijan roolin lisäksi on useita vaihtoehtoisia tai päällekkäisiä rooleja, kuten sairaanhoitaja, hyväntekijä tai äiti ja vaimo.

Eurooppalaiset matkakirjoja kirjoittaneet naiset on nähty sekä kolonialisteina että sukupuolensa vuoksi kolonisoituina. (Hapuli 2003, 18–20.) Vastaavasti Suomi on länsieurooppalaisesta näkökulmasta katsoen ollut Euroopan periferiaa. Suomi ei ole kuulunut itään eikä länteen. Kuten Stuart Hall on muistuttanut, ajatukset idästä ja lännestä eivät ole vapaita myyteistä, eivätkä ne ensisijaisesti koske maantiedettä, vaan ideoiden ketjua. Länsi on historiallinen rakennelma, joka on synonyyminen modernin kanssa. Lännen idea puolestaan luo mallin, johon yhteiskuntia voi verrata. Suhteessa länteen Suomi on usein näyttänyt syrjäiseltä, mutta suhteessa itään ja etelään Suomi on sitä vastoin ollut tuon läntisen keskuksen osa. Ritva Hapuli kuvaa Yrjö Varpion todenneen 1800-luvun suomalaisesta matkakirjallisuudesta, että kolonialistiset piirteet näkyivät erityisesti teoksissa, joissa matka suuntautui Euroopan ulkopuolelle.

Suomen asema on myös hyvä pitää mielessä aineistoni tulkintaa tehdessä. Kuten Hapuli kirjoittaa, ovat matkakuvaukset tulkittuja matkoja, niillä tuotetaan maantiedettä, jossa paikat määritellään modernin, kehityksen ja dynaamisuuden keskuksiksi tai niiden vastakohdiksi: takapajuisiksi, pysähtyneiksi syrjäseuduiksi. (Hapuli 2003, 20.) Kirjoituksista voi siis hyvin tutkia, miten kirjoittajat määrittelevät idän ja lännen sekä pohjoisen ja etelän eron sekä kuinka he näkevät itsensä osana tuota jakoa.

Kuten luvun alussa kuvasin, on matkakirjoja tutkittu aiemminkin. Kuitenkin tämän päivän matkakirjoja on tutkittu vähemmän. Voi olla hedelmällistä tarkastella, mitä ne kertovat tästä ajasta, ja mitä niihin poimitaan vanhasta. Harvemmin huomiota on myöskään kiinnitetty kuvan ja tekstin vuorovaikutukseen.

3.4 Itseys ja toiseus

3.4.1 Toiseus

Tutkimuskirjallisuudessa toiseuden käsitteen avulla jäsennetään tutun ja vieraan välistä suhdetta. (Löytty 2005a, 162.) Kyse on kahden asian välisestä erosta, ja sen avulla voi tuoda esille valtasuhdetta, jossa joku tai jokin ymmärretään paitsi erilaiseksi, myös toista alemmaksi. Eroavaisuudet eivät siis määrity neutraalisti tai tasa-arvoisesti, vaan vieraasta tehdään vertauskohtaansa vähempiarvoinen. Vierasta arvioitaessa huomio keskittyy helposti ennemminkin poikkeaviin kuin ”tavallisiin” piirteisiin sekä eroihin eikä niinkään yhdistäviin asioihin. Toiseutta tuottaville eroille on tyypillistä myös se, että yhden eron tunnistaminen aktivoi joukon muita eroja. Eroon on liitetty stereotyyppisiä käsityksiä, kuten tummaihoisten ihmisten laiskuus ja seksuaalisuus.

Toiseus liittyy siis eroihin. Stuart Hall kuvaa neljä selitysmallia, jotka kertovat erojen välttämättömyydestä sekä niiden vaarallisuudesta. (Hall 2002, 152–160.) Lingvistiikasta kumpuavan mallin mukaan erot ovat välttämättömiä merkityksen kannalta. Merkitys riippuu vastakohtien välisestä erosta. Vaihtoehtoisen kieliteoriasta peräisin olevan mallin mukaan merkitys rakentuu kahden tai useamman puhujan välisessä dialogissa. Merkitykset ovat siis aina neuvottelun kohteena, eikä mikään ryhmä voi täysin vastata merkityksistä. Kolmannen antropologisen tutkimuksen selitysmallin mukaan kulttuuri on riippuvainen siitä, että eri asioille annetaan merkitys luokittelujen ja symbolisten rajanvetojen kautta. Sosiaaliset ryhmät tuottavat merkitystä

maailmaansa järjestämällä asioita erilaisiin luokittelujärjestelmiin. Vastakohdat ovat luokittelun kannalta keskeisiä, ja erojen merkitseminen johtaa symbolisten rajojen vetämiseen, ja näiden symbolisten rajojen ylläpitäminen on tärkeää kulttuurisen järjestyksen kannalta. Neljäs selitysmalli on psykoanalyyttinen. Perusajatuksena on, että toinen on tärkeä minuuden muotoutumisen kannalta. Subjektiviteetti ja käsitys minästä muodostuvat symbolisissa ja tiedostamattomissa suhteissa, itselle ulkopuolisen, merkityksellisen toisen kanssa.

Toiseuttamisessa olennaista on eron ohella jonkun tai jonkin merkitseminen ”itseä” vähempiarvoiseksi. Itsen ja toisen välinen suhde on näin ymmärrettynä aina valtasuhde (Löytty 2005b, 9). Toiseus ei ole marginaalista tai satunnaista poikkeamista valtavirrasta, vaan se on olennainen osa sitä prosessia, jossa merkitykset ja identiteetit muodostuvat. (Löytty 2005a, 166–167.) Identiteetti tarvitsee rajojensa määrittelyyn jatkuvaa rajan vetämistä tutun ja vieraan välillä. Eroja ja usein myös vastakohtia käytetään niin yksilöllisen kuin kansallisenkin identiteetin määrittelyyn.

Hyödynnän tutkielmassani toiseuden käsitettä, sillä kuten Löytty kuvaa, on toiseus merkki alistamisesta tai poissulkemisesta. (Löytty 2005b, 9-10.) Toiseus-käsitteen analyyttiseen käyttöön liittyykin erottamattomasti pyrkimys paitsi osoittaa, niin myös purkaa toiseuttavia vastakohtaisuuksia. Toiseuden käsite onkin ollut käytetty jälkikoloniaalisessa tutkimuksessa. Kiinnostuksen kohteena ovat olleet siirtomaa-ajalla syntyneet ja yhä vaikuttavat valtasuhteet sekä niitä vahvistavat ja uusintavat representaatiot.

3.4.2 Itseys

Toiseuden kohtaamista tapahtuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja representaatioissa. (Löytty 2005c, 89–90, 96–100.) Sosiaalinen vuorovaikutus viittaa konkreettisiin kasvokkaisiin kohtaamisiin. Lisäksi toiseus näyttäytyy lukemattomina representaatioina eri medioissa. Erona sosiaaliseen kohtaamiseen representaation kohtaaminen on yksisuuntaista. Toiseuden käsitteeseen liittyy se ongelma, että usein siitä puhuttaessa jää kyseenalaistamatta vastinpari ”itseys”. Toiseus on kuitenkin aina projektio, joka kertoo myös siitä, kuka sen on tuottanut. Toiseuden voi nähdä peilinä, jossa näkee itsensä negatiivina. Puhe toisesta on siis aina myös puhetta itsestä. Siksi toiseuden käsitettä käytettäessä tulee aina määrittää konteksti ja pohtia, missä ja millä ehdoilla jokin asia määrittyy toiseudeksi.

Robert Youngin mukaan yksi kolonialistisen diskurssin analyysin keskeisistä oivalluksista on ollut sen osoittaminen, missä määrin esimerkiksi Britannian tapauksessa kolonialismi ei ole ollut marginaalista englantilaiselle sivilisaatiolle. (Young 1990, 174.) Se on ollut olennaista kulttuuriselle omakuvalle. Kolonialistisen diskurssin analyysin kautta on ollut mahdollista tarkastella kulttuuria ja kirjallisuutta sekä englantilaisuutta sitä määrittävien marginaalien kautta. Huomiota on kiinnitetty representaatioihin, joita se on tuottanut itselleen toisista, joita vasten itseä määritellään. Näillä representaatioilla on myös rooli valtarakenteiden osana.

Kolonialismin merkitys itseyden määrittelyssä ei rajoitu vain Englantiin. Jälkikoloniaalisessa tutkimuksessa kyse ei olekaan vain toista (esimerkiksi afrikkalaista) koskevan kirjoituksen, puheen tai tiedon analyysista. (Löytty 1997, 22–23.) Kyse on yhtälailla myös itsen (esimerkiksi eurooppalaisen) identiteetin ja kulttuurisen omakuvan ymmärtämisestä. Näin ymmärrettynä kohteeksi voi nousta pikemminkin analysoitavan tiedon tuottaja (keskusta, siirtomaavalta, kolonisoija) ei niinkään tiedon kohde (periferia, siirtomaa, kolonisoitu).

Puhe toiseudesta sisältää siis aina myös oletuksia itseydestä. (Löytty 2005b, 9.) Esimerkiksi kun Afrikkaa kuvataan pimeänä maanosana, samalla esitetään, että paikka, josta huomio tehdään (Eurooppa), on valoisa. Ensimmäisyys ja toiseus muodostavat toisistaan riippuvaisen parin, jossa kummalle tahansa annetut merkitykset vaikuttavat toiselle osapuolelle annettuihin merkityksiin. Usein kyse on oman identiteetin rajaamisesta ja vahvistamisesta. Spivak on argumentoinut kulttuurisen itserepresentaation määrittelyssä kirjallisuudella olevan merkittävä rooli. (Spivak 1995, 269.) Niin kulttuurinen itserepresentaatio kuin kirjallisuus on myös kytköksissä kolonialistiseen projektiin.

3.4.3 Kahtia jakautunut maailma

Toiseuden esityksen analyysiin liittyy se ongelma, että se sisältää ajatuksen toisistaan erillisistä ja jopa vastakkaisista ryhmistä, meistä ja muista. (Löytty 2005c, 99–100.) Tällöin analyysi saattaa tuottaa kahtiajakautuneen maailman, vaikka tavoitteena olisikin purkaa tällaista maailmankuvaa. Keskittyminen kahteen toistensa poissulkevaan luokkaan, saattaa peittää alleen sen, kuinka yleistävä tämä hahmotustapa on.

Kun keskitytään vain kahteen toisiaan määrittävään luokkaan, huomaamatta jää muita tekijöitä, joiden ohittaminen vääristää havainnointia. (Löytty 2005a, 173–175.) Toiseuttamisen yksinkertaistava luonne häivyttää helposti yksilöllisyyden ja kategorioiden sisäiset erot. Se voi peittää alleen muita eriarvoisuutta tuottavia asioita. Usein näkymättömiin jää myös ne asiat, jotka kertovat itseksi ja toiseksi määrittyvien asioiden yhteisistä piirteistä tai ominaisuuksista. Mallia kuormittaa yksinkertaistamisen ja pelkistämisen taakka. (Hall 2002, 154.) Lisäksi kaksinapaisen mallin käyttö voi jähmettää molemmat osapuolet paikoilleen ja peittää toiseuttamisen prosessiluonteen.

Toiseus on aina yleistys, joka niputtaa yhteen eroja. (Löytty 2005b, 11–12.) Negatiivisista puolistaan huolimatta sisäisiä eroja peittäviä yleistyksiä kuitenkin myös tarvitaan, kun pyritään hahmottelemaan kokonaiskuvaa. Stereotyypittely on tapa hallita maailmaa ja halkoa se käsityskyvyn kokoisiin paloihin. Luokittelu ei kuitenkaan mitenkään yksiselitteisesti jakaudu kahteen symmetriseen ja toisiaan täydentävään vastapariin.

Dikotomioiden tai binaaristen vastaparien tuominen esille herättää tutkimuseettisiä kysymyksiä. (Löytty 2005b, 11–12.) On pohdittava, uusintaako kaksinapaisten vastakohtien hierarkia valta-asemaa vai voiko sen kautta kyseenalaistaa vastakkainasettelun. Analyysissä voi olla strategisesti hyvin perusteltua tarkastella asiaa tai ilmiötä vastinparien kautta ja katsoa, mitä tämä jako paljastaa. Tällainen puolittaminen ei kuitenkaan kerro koko totuutta, vaan voi hyvinkin vääristää näkökulmaa ja estää näkemästä moninaisuutta.

Binaariset vastakohdat eivät ole aina viaton tapa hahmottaa maailmaa. Stuart Hallin mukaan vastakohtaparit vangitsevat maailman moninaisuuden joko/tai-ääripäihin. (Hall 2002, 153–154.) Ääripäitä korostettaessa näkyvistä peittyy se, mikä jää ääripäiden väliin. Polarisoitumisesta saattaa seurata se, että kohde näyttäytyy vastakohtaisempana, kuin se on. Nähdäkseni toiseuden käsitettä käytettäessä on syytä olla varovainen, ettei käsitteen käytöllä aiheuta tutkimuksellisen lähtökohdan vinoumaa, jossa pyritään löytämään ja paljastamaan salatut toiminnot ja pyritään todistamaan omat lähtöodotukset. Toiseus voi olla tutkimuskäsitteenä hedelmällinen valtasuhteiden tunnistamisessa, mutta sillä ei aina tavoiteta koko sitä kompleksista todellisuutta, jota pyritään selittämään (Löytty 2005a, 181).

Kestävin ratkaisu binaaristen vastinparien ongelmaan on ottaa huomioon, että sekä itse että toinen ovat monikollisia ja jo itsessään eroja sisältäviä. (Löytty 2005b, 12–13.) Binaarisiin vastinpareihin

maailmaa jakavan toiseuskäsitteen käyttö analyysissä vaatii, että yleistettävyys tiedostetaan ja tuodaan ilmi tutkimusasetelmaa muotoiltaessa.

Kun huomioi myös kokonaiskuvan yksityiskohdat, on toiseus monimutkainen ilmiö. (Löytty 2005b, 12–13.) Oletetun yhtenäisyyden ja muuttumattomuuden sijaan toiseus on hyvin monitulkintaista. Toiseus voi sisältää ristiriitaisia ja vastakkaisia merkityksiä. Eurooppalaisten Afrikkaa ja afrikkalaisia koskevat kuvaukset sisältävät sekä pelkoa että haluja, sekä kauhua että lumoa. Afrikkalaiset on nähty sekä idyllisessä luonnontilassa elävinä lapsenomaisina jaloina villeinä että darwinistisessa selviytymiskamppailuissa elävinä kannibaaleina. Kun tällainen ambivalenssi otetaan huomioon, muuttuu dikotominen toinen toisensa poissulkeva joko/tai-ajattelu sekä/että-ajatteluksi tai niiden sekoitukseksi.

3.4.4 Muuttuvat erot ja kontekstin merkitys

Toiseuden käsitteeseen liittyy siis ongelmia, kuten jäykkä kaksinapaisuus ja liiallinen yleistävyys sekä muiden toiseutta tuottavien erojen jääminen piiloon. (Löytty 2005a, 175.) Ratkaisuja voidaan hakea kiinnittämällä huomiota toiseuden konteksteihin ja tapauskohtaiseen erityisyyteen. On kysyttävä, missä ja miksi joku tai jokin määrittyy toiseudeksi. Konteksti ei tarkoita ainoastaan historiallista ja yhteiskunnallista taustaa. Lehtonen sanoo, että kontekstit eivät ole staattisia aatteiden ja arvojen kokoelmia. (Lehtonen 1996, 160–161 ja 164.) Kontekstit vaikuttavat aktiivisesti siihen, ”*mitä konventioita kirjoittajalla on käytettävissä ja kuinka lukijat kohtaavat tekstit*” (mts. 160).

Konteksti ei siis ole vain irrallinen asia, joka voitaisiin ottaa huomioon, vaan se on jotain, joka määrittyy vasta analyysin lopuksi. (Löytty 2006, 21–22.) Tapauskohtaisten käytäntöjen, suhteiden ja identiteettien ymmärtäminen edellyttää kontekstien konstruoimista. Kontekstoiminen vaatii huomion kiinnittämistä niin tutkimusintresseihin liittyviin kuin tutkimusaineistoa koskeviin konteksteihin. Analyysissä on siis otettava huomioon tulkintaa ohjaavat konventiot ja kohteen asiayhteys.

Pohdittaessa toiseutta ja stereotypioita kontekstilla on erityinen rooli. Homi Bhabha korostaa, että toiseuden rakentuminen kolonialistisessa diskurssissa on riippuvainen pysyvyyden käsitteestä. (Bhabha 2003, 66 ja 84.) Pysyvyys määrittää kulttuurista, historiallista ja ”rodullista” eroa. Sen

pääasiallisena diskursiivisena strategiana on stereotyyppi. Stereotyppinen merkityksellistäminen dramatisoi ”rotujen”, kulttuurien ja historioiden välisiä eroja. Pysyvyys on kuitenkin paradoksaalista, sillä kolonialistinen representaatio konnotoi sekä pysyvyyttä ja järjestystä että epäjärjestystä ja pakonomaista toistoa järjestyksen ylläpitämiseksi ja todistaakseen sen, mitä ei voi todistaa. Robert Miles sanoo, että vaikka tietyt stereotypiat tuntuvat olevan varsin sitkeässä, ei silti voi yksinkertaisesti olettaa niiden toisintavan itseään ajasta toiseen. (Miles 1994, 61-64.) Miles korostaa, että toiseuden representaatioiden analyysissä tulee kiinnittää huomiota toistuvien piirteiden ohella muutoksiin ja eriaineksisuuteen sekä uusintajien erilaisiin asemiin. Toisen representaatiot eivät ole muuttumattomia eivätkä yhtenäisiä.

Myös Jan Nederveen Pieterse korostaa, toiseuden historiallisuutta. (Nederveen Pieterse 1992, 12, 233.) Nederveen Pieterse varoittaa, että toiseuden kuvia ei tule tulkita arkkityypeiksi. Näin tehtäessä ne irrotetaan historiallisesta yhteydestään ja tämän seurauksena tämän päivän kliseet tullaan otetuksi perustavina totuuksina. Sen sijaan tulisi kiinnittää huomiota sosiaalisten representaatioiden konstruktionistiseen luonteeseen ja niiden rakentumiseen historiallisissa konteksteissa. Stereotypioiden mukautuminen paljastaa jotain niiden käyttötarkoituksesta, muuttuvista sosiaalisista suhteista ja hegemonioista. Muutokset toiseuden representaatioissa eivät reflektoi niinkään leimattavan ryhmän piirteitä vaan leimaavan ryhmän olosuhteita tai leimaajan ja leimattavien välisiä suhteita. Myös afrikkalaisille on annettu erilaisia merkityksiä riippuen merkityksen antajien tilanteesta tai pyrkimyksistä.

Analyysissä onkin merkittävää huomioida, kuka kirjoittaa, mistä ja kenelle. Marjo Kaartisen teoksessa *Neekerikammo, Kirjoituksia vieraan pelosta*, aiheena ovat suomalaiset kuvaukset Afrikasta. (Kaartinen 2004, 15–21.) Hänen aineistonaan on pääosin matkakirjoja. Suurin osa hänen aineistonaan olevista kirjoista käsittelee Keniaa, mutta lähteiden joukossa on myös muuta Afrikkaa koskevaa kirjallisuutta. Kaartisen lähtökohtana on se, että Suomi on osa kolonialistista tekstiä, tapaa toimia, puhua ja ajatella (mts.15). Hänen mukaansa ”*suhteessamme vieraaseen ja eteenkin, kun kyseessä on suhde afrikkalaisiin ja afrikkalaiseen luontoon, ”suomalainen” kokemus ei erityisesti poikkea ”länsimaisesta”* ” (mts. 17).

Kaartinen argumentoi, että toiset nähdään hyvin kaavamaisesti, olivat nämä toiset keitä hyvänsä. (Kaartinen 2004, 19–20.) Hän kehottaakin kokeilemaan afrikkalaisten korvaamista ”mustalaisilla” tai ”homoilla”. Hän kuvaa myös, että Afrikan sisäisesti teksteissä ei ole alueellisia eroja. Kenian sijaan hän olisi voinut valita aineistonsa käsittelevän pelkkää Ambomaata.

Teoksessaan *Ambomaamme*, Olli Löytty kritisoi Kaartisen tutkimuksen heikkoa kontekstointia. (Löytty 2006, 128–132.) Löytty kirjoittaa, että ”*analyysikaava, jota voisi ongelmitta soveltaa mihin tahansa toiseudeksi tulkittavaan asiaan, peittää näkyvistä tutkimuskohteen partikulaarisuuden ja sen mahdolliset sisäiset erot.*” (mts. 128) Näin jäykästi määriteltynä toiseuden käsite ei ole mielekäs analyysin välineenä. Löytty arvioi myös, että ”*Jos tutkija on kiinnostunut teksteistä esimerkkeinä nimenomaan yleisestä Afrikka-kuvasta, ei jonkin tietyn Afrikan kolkan kuvauksina, teksteistä ja niiden kirjoittajista tulee helposti yhtenäistä massaa, josta sitten voi poimia sopivia esimerkkejä tutkimuksen argumentointia kuvittamaan*” (mts. 129) Tällöin mahdolliset riitasoinnut ja eri vivahteet jäävät näkemättä.

Löytty argumentoi, että Kaartisen kirjan perusongelma on se, että siinä ei vastata olennaiseen kysymykseen, ketkä kuvaavat ketä. (Löytty 2006, 129–132.) Analyysin kannalta on kuitenkin tarkoituksenmukaista tietää, ”*keitä kirjoittajat ovat, mihin he ovat teksteillään mahdollisesti pyrkineet, missä kontekstissa tekstit ovat syntyneet ja kenelle ne ovat suunnattu.*” (mts. 130) Löytty kirjoittaa, että kiinnostavampaa, kuin ennalta tiedetyn ajalle ominaisen asenteellisuuden toteaminen, voisi olla sen pohtiminen, miten afrikkalaisten toiseutta konstruoidaan ja millaisia käsityksiä samaan aikaan tuotetaan kirjoittajasta ja tämän edustamasta kulttuurista.

Pyrin myös omassa työssäni ottamaan huomioon historiallisten muutosten sekä kontekstin merkityksen. Analyysissäni tuon esille toiseuden historiallisuutta, ristiriitaisuutta ja moninaisuutta. Tarkastelen sitä, miten toiseutta merkityksellistetään ja samalla pohdin mitä se kertoo kirjoittajan kulttuurista. Lisäksi kiinnitän huomiota siihen, millaiset kontekstit ovat keskeisiä aineistoni kirjojen osalta.

4 AINEISTO JA MENETELMÄT

4.1 Sosiaalinen konstruktionismi

Tutkielmani teoreettisena viitekehyksenä, perusorientaationa, on sosiaalinen konstruktionismi. Konstruktionismista on olemassa erilaisia suuntauksia. Kaikissa suuntauksissa lähtökohtana on, että kieli ei vain kuvaa maailmaa. (Sarpavaara 2004, 24–26.) Kieli tuottaa merkityksiä ja tulkintoja, joilla on konkreettisia seurauksia. Kieli siis rakentaa todellisuutta. Tästä seuraa, että tutkimuksessa

todellisuutta ei pysty kohtaamaan sellaisenaan ´puhtaana´. Todellisuus on aina jostain näkökulmasta merkityksellistettyä.

Vaikka on olemassa todellinen Niilin jokialue, niin konstruktionismi korostaa, että alueen tarkastelu sinällään ei ole mahdollista. Kulttuuri vaikuttaa ymmärtämiseen. Konstruktionistisessa näkökulmassa korostetaan kulttuurista merkityksellistämistä. Huomio siis keskittyy esityksiin, representaatioihin. Representaatioiden rakentumisen tutkiminen on samalla dekonstruktiivista. Tavoitteenani onkin analyysissäni purkaa tapoja ja käytäntöjä, joilla Niilin aluetta kuvataan länsimaissa kirjoissa. Representaatioiden purkaminen tuo esille niiden kulttuurisesti tuotetun luonteen. Tämä puolestaan luo mahdollisuuden rakentaa todellisuus toisin.

Kysymys siitä, millaiseksi eurooppalaiset ovat kuvanneet Afrikan ja afrikkalaiset, herättää kuitenkin helposti kysymyksen kuvauksen totuudenmukaisuudesta. Representaatioiden analyysi onkin vaikea pitää puhtaasti representaatioiden tasolla, vaan väistämättä tulkinnasta tulee ottaneeksi kantaa siihen, millä tavoin representaatio vastaa tai ei vastaa sitä mitä representoidaan (Löytty 2006, 56–57).

John Fiske jäsentää kolme tapaa, joilla representaatio voi olla edustava. (Fiske 1993a, 150.) Ensinnäkin termiin liittyy merkitys, että osa edustaa kokonaisuutta. Toiseksi representaatio viittaa edustuksellisuuteen, siihen, että joku toimii muiden edustajana, puhemiehenä. Kolmannessa tavassa korostuu re-etuliite, representaatio uudelleen esittää valikoituja piirteitä poissaolevasta ”todellisuudesta” tai viittauksen kohteesta. Representaatio esittelee tiettyjä kokemuksia tai tietoja todellisuudesta, näistä tulee meille ”todellisuutta”. Havaitsemamme todellisuus on täten representoitua, uudelleen esittämisen tuottamaa. Teksti ei siis vain heijasta todellisuutta, vaan tuottaa sitä. Yksi representaation keskeisimmistä strategioista on toiseuttaminen, toiseksi tekeminen. Toinen on representaation tuote. Mitä merkityksiä toiselle annetaankin, liittyy siihen aina diskursiivista ja materiaalista valtaa.

Myös Richard Dyer korostaa representaatioiden tekstuaalisuutta. (Dyer 2002a, 2-3.) Hän ei kuitenkaan pyri väittämään, ettei maailmassa olisi jotain, jota representaatioilla representoidaan. Todellisuus voidaan kuitenkin ymmärtää vain representaatioiden läpi. Meillä ei ole keinoa päästä todellisuuteen ilman tekstiä, diskursseja ja kuvia. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että todellisuus olisi täydellisesti ulottumattomissamme. Todellisuus asettaa aina jotkin rajat ja toisaalta se on aina monimutkaisempi, kuin mikään mahdollinen representaatiojärjestelmä pystyy kuvaamaan. Lisäksi

representaatioilla on todellisia seurauksia todellisille ihmisille. Representaatiot vaikuttavat siihen, miten ihmisiä kohdellaan sekä estää ja mahdollistaa, mitä heistä voi tulla.

Dyer korostaakin, että representaatiolla on selkeä poliittinen merkitys. (Dyer 2002a, 1.) Se, millaiseksi meidät nähdään, säätelee sitä, miten meitä kohdellaan. Ja se, miten kohtelemme toisia, perustuu siihen, millaisina näemme muut. Tällainen näkeminen pohjautuu representaatioihin. Myös Hall argumentoi, että representaatio tai diskurssi tuottaa tietoa, joka puolestaan muokkaa havaintoja tai käytäntöjä. (Hall 1992a, 318.) Sen takia, sillä on vaikutuksia sekä käyttäjälleen että ”kohteelleen” Representaatio on vallankäyttöä, asia esitetään tarkoitusperiin sopivalla tavalla, kontrolli tapahtuu valitsemalla, mikä esitettään todeksi ja toisaalta, mitä ei esitetä (Fiske 1993a, 16 ja 159). Tällöin representaatio on tietoisten valintojen tulos. Tosin aina representaatioiden käyttö ei ole tiedostettua, kyse voi olla esimerkiksi konventioiden seuraamisesta (Löytty 1997, 27).

Vaikka tarkoituksenani on käsitellä kirjallisia representaatioita, eikä niinkään ”reaalimaailman” Niilin aluetta, on vaikea olla ajattelematta representaatioiden suhdetta siihen, mihin ne viittaavat fyysisessä maailmassa. Kysymystä voi lähestyä Stuart Hall tekemällä erottelulla, jossa hän kuvaa kolme tapaa ymmärtää representaation suhde todellisuuteen. (Hall 1997b, 24–26.) Heijastusteoreettisessa lähestymistavassa kiinnostus kohdistuu siihen, miten representaatio vastaa todellista maailmaa. Intentionaalisessa kysymyksenasettelussa pohditaan sitä, mitä representaation tuottaja haluaa sanoa. Konstruktivistisessa merkityksessä huomio keskittyy siihen, miten rakennamme merkityksiä käsitteiden ja merkkien avulla. Tällöin keskeistä on se, millaisen todellisuuden kuvaukset tuottavat ja millaisin keinoin se tuotetaan.

Käytän tässä tutkielmassani representaatiota nimenomaan konstruktivistisessa tarkoituksessa. Tavoitteenani ei ole arvioida, kuinka hyvin kuvaus vastaa todellisuutta tai mitkä mahdollisesti olivat kirjoittajan tarkoitusperät. Kuten Löytty sanoo, pysyminen ainoastaan tekstien maailmassa on kuitenkin vaikeaa. (Löytty 2006, 57-59.) Esimerkiksi Edward Saidin teoksessaan *Orientalism* käsittelemällä orientilla on viittauskohteensa ’todellisuudessa’. Said ei kuitenkaan käsittele olevaisen perimmäistä luonnetta (ontologiaa), vaan tietämisen perusteita (epistemologiaa). Said siis keskittyy siihen, millaista itää koskevaa tietoa lännessä on ollut, ja hän kysyy, millaiseksi itä on esitetty tietyssä länsimaisessa ajatteluperinteessä.

Reaalitodellisuuden voi nähdä myös yhdeksi tekstien kontekstiksi. (Löytty 2006, 57–59.) Konteksti ei ole mikään irrallinen tekijä. Konteksti muuttuu tutkimuksen sisäiseksi asiaksi, kun se otetaan

huomioon. Valitun, löydetyn ja konstruoidun kontekstin tulee olla hedelmällinen asioiden käsittämisen tuki, turva ja peruste. Tutkijan tulee valita tietyt ulottuvuudet tulkintansa kohteiksi, koska on päätellyt niiden olevan tulkinnan kannalta relevantteja.

Tutkielmassani en pyri luomaan kaiken kattavaa kuvaa Niilin alueen sosiaalihistorioista, poliittisista tilanteista tai taloudellisista suhteista. Pyrin kuitenkin tuomaan relevantteja taustapohdintoja esille. Toisaalta myös Eurooppa on tutkielmassani yhtenä kontekstina, sillä kuten Nederveen Pieterse on argumentoinut, eurooppalaiseen Afrikka kuvaukseen ovat vaikuttaneet Euroopan sisäiset muutokset (Nederveen Pieterse 1992). Pohdin myös kuvauksen suhdetta Niilin alueen matkakirjallisuuden ja kuvituksen historiaan sekä kolonialistisiin diskursseihin ja kuvaustapoihin.

4.1.1 Semiotiikka

Konstruktionistisen viitekehyksen sisällä nojaan teoreettis-metodologisena orientaationa semiotiikkaan. Semiotiikalle on tyypillistä sen erikoistuminen todellisuuden symboliseen rakentumiseen (Sarpavaara 2004, 26). Semiotiikan tutkimuskohteena on merkkien, tekstien ja merkkijärjestelmien toiminta. (Veivo ja Huttunen 1999, 7-8.) Semiotiikka tutkii, kuinka merkit tuottavat merkityksiä.

Semioottinen metodi on erityisen hyödyllinen, kun tutkittavana on vahvasti merkeillä ja merkityksillä pelaavat kulttuuriset tekstit. Nähdäkseni tällaisia ovat aineistoni kirjat, joissa hyödynnetään vanhoja merkityksellistämisen tapoja ja kulttuurisia tuotoksia sekä käsitellään tämän päivän kulttuurin sisäisiä keskusteluja asioiden merkityksistä. Kirjallisuus on hyvä kohde semiotiikalle, sillä kirjallisuuden avulla yksilöt ja yhteisö pohtivat merkitsevää maailmaansa.

Konstruktionistisena lähestymistapana semiotiikassa korostetaan kielen roolia todellisuuden rakentumisessa. (Sarpavaara 2004, 27.) Kieli ei ole vain passiivinen todellisuuden heijastaja. Todellisuus ei sisällä valmiita merkityksiä, vaan merkitykset tuotetaan kielen, merkkijärjestelmien, avulla. Semioottinen tietoteoria ei kiistä kaikille yhteisen ulkoisen todellisuuden olemassaoloa. Se kuitenkin hylkää ajatuksen, että todellisuus olisi olemassa ihmisille objektiivisella, kulttuurista riippumattomalla tavalla. Ympäröivä materiaalinen todellisuus on havaitsijasta riippumaton, mutta opitut kulttuuriset ajattelumallit määrittävät sitä, miten todellisuus hahmotetaan. Tapa, millä

todellisuus ymmärretään, on riippuvainen kulttuurisista merkkijärjestelmistä, eli laajassa mielessä kielestä.

Harri Veivo ja Tomi Huttunen sanovat, että semiotiikassa keskeisenä on merkin käsite. Merkki liittyy merkkijärjestelmään, joka puolestaan on suhteessa käsityksiin todellisuudesta. (Veivo ja Huttunen 1999, 23–24.) Merkin materiaalinen olemus on merkkiväline. Merkki ei kuitenkaan supistu vain merkkivälineeseen, vaan merkki viittaa aina johonkin muuhun kuin itseensä. Merkin perusta on korvaavuussuhde tai merkkisuhde, jokin asia asetetaan edustamaan, ilmaisemaan, esittämään tai viittaamaan jotakin toista. Ilmeet ilmaisevat tunteita, passikuva esittää ihmistä ja opastenuoli viittaa kohteeseensa. Aina merkin korvaama asia ei ole samalla tavalla olemassa kuin itse merkkiväline.

Kyse on merkistä silloin, kun merkkivälineen ja sen edustaman asian välillä on korvaavuussuhde. (Veivo ja Huttunen 1999, 24–25.) Merkkivälineen avulla ajatukset saavat hahmon ja välittyvät ihmiseltä toiselle. Semiotiikassa on kaksi merkkiteorioidensa perusteella toisistaan eroavaa päähaaraa, nämä ovat strukturalistinen ja pragmaattinen suuntaus.

Tässä tutkielmassa tulen seuraamaan Ferdinand de Saussuren alun perin muotoilemaa tietä. Tässä strukturalistisessa suuntauksessa merkityksen muodostumista on ollut tapana lähteä tutkimaan jakamalla merkki merkitsijään ja merkittyyn. (Sarpavaara 2004, 27–29.) Saussuren mallissa merkitsijä on merkin materiaalinen puoli, ääni tai kirjoitusasu. Merkitty puolestaan on aineeton idea tai objekti, johon merkitsijällä viitataan. Tällaista merkin jakoa on sovellettu myös kuvallisiin merkkeihin. Saussure argumentoi, että merkitystä voidaan lähestyä vain merkityn kautta. Merkitys ei kuitenkaan ole sama asia kuin merkitty, vaan merkityksessä on olennaista myös merkittyjen väliset suhteet ja erot. Merkitys perustuu siis merkityn välittymiseen merkitsijän kautta ja merkittyjen välisiin eroihin.

Merkin kaksi puolta merkitsijä ja merkitty, ovat erottamattomasti toisiinsa liittyneitä. (Seppänen 2005, 108.) Ne ovat erotettavissa toisistaan vain analyyttisesti. Kuitenkin Saussuren mukaan merkityn ja merkitsijän välinen sidos on mielivaltainen. Mielivaltaisella Saussure ei viittaa siihen, että merkitykset olisivat sattumanvaraisia. Päinvastoin, hän näkee kielen suhteellisen tiukkana ja ennalta määrättynä rakenteena. Mielivaltaisuus tarkoittaa sitä, että merkityn ja merkitsijän välillä ei ole luonnollista vastaavuutta, vaan niiden sidos on sopimuksenvarainen.

On myös huomattava, että merkin mielivaltaisuus ei myöskään tarkoita sitä, että se olisi kielen käyttäjän vapaasti valittavissa. (Seppänen 2005, 108–109.) Merkitsijän ja merkityn välisen sidoksen suhteellinen vakaus on inhimillisen kommunikaation perustana. Kieli voi muuttua historian kuluessa: uusia merkkejä syntyy ja vanhojen merkkien merkitykset muuttuvat. Yksittäinen ihminen ei voi kuitenkaan tästä päättää. Kiinteät ja vakiintuneet merkitykset ovatkin olennainen osa merkkijärjestelmiin liittyvää valtaa. Opimme tiedostamatta käyttämään kieltä vakiintuneiden merkitysten avulla.

Saussuren ajatteluun nojaavat strukturalistit tarkastelivat merkkijärjestelmiä suhteellisen itsenäisinä, suljettuina rakenteina. (Sarpavaara 2004, 29.) Jälkistrukturalistisen siirtymän myötä 1960-luvun loppupuolella ryhdyttiin ottamaan huomioon historialliset muuttuvat kontekstit. Tähän vaikutti muun muassa Roland Barthes. Jälkistrukturalistisen siirtymän mukana tuli oivallus siitä, että merkitty ja merkitsijä voivat liittyä yhteen usein eri tavoin. Yksilölliset ja yhteiskunnalliset tekijät saattavat vaikuttaa tapaan, jolla merkitsijä liitetään merkittyyn. Merkitys ei siis ole pysyvä, vaan merkin olemukseen kuuluu avoimuus ja prosessuaalisuus. Prosessuaalisuuden oivaltamisen myötä voitiin osoittaa, että käsitykset ovat konstruktioita, joihin vaikuttavat poliittiset valtarakenteet. Tämä tarjosi mahdollisuuden arvioida kriittisesti konstruktioita ja kyseenalaistaa vakiintuneita käsityksiä.

Janne Seppänen on kuvannut, kuinka Roland Barthes halusi tehdä semiotiikasta yhteiskuntakritiikin työkalun. (Seppänen 2005, 111.) Ennen muuta hän halusi romuttaa porvarillisen yhteiskunnan myyttejä. Tavoitteena hänellä oli paljastaa luonnollisilta ja ikuisilta näyttävien ajattelutapojen historiallisuus. Hän uskoi, että semiotiikan avulla voi ymmärtää sitä, miten yhteiskunta tuottaa stereotypioita, joita se siten kuluttaa kuin synnynnäisiä, luonnollisia merkityksiä. Barthesin pyrkimys tiivistyi 1957 ilmestyneessä *Mytologioita*-teoksessa. Teoksessa Barthes käsittelee myytin toimintaa semioottisin käsittein.

Mytologioita-teoksessa Barthes kritisoi Saussuren semiotiikkaa, tai semiologiaa kuten Saussure itse sitä kutsui. (Seppänen 2005, 113.) Barthesin näkemyksen mukaan Saussurelta puuttui historia eli merkkien konkreettiset sisällöt sekä niiden kytkennät sosiaalisiin käytäntöihin. Barthes kuitenkin koki, että semiotiikka tarjosi välineet erilaisten representaatioiden muotojen analysoimiseen. Hänen mukaansa semiotiikan tehtävänä on paljastaa, miten myyttiset merkitykset toimivat ja historiallisen tutkimuksen tulee osoittaa, mistä myyttiset merkitykset tulevat. Myyttianalyysissä nämä merkityksen kaksi ulottuvuutta on saatava pelaamaan yhteen.

Barthes rakensi mallin, jolla selittää myytin toimintaa. (Seppänen 2005, 113–114.) Barthesin mallissa saussurelaisen semiotiikan termit merkki, merkitsijä ja merkitty, on asetettu kahteen tasoon. Kielen tason merkistä tulee myytin tason merkitsijä. Tämä puolestaan on osa myyttistä merkkiä ja merkitystä. Esimerkiksi ”nainen” koostuu materiaalisesta sanasta nainen ja siihen liitetystä mielikuvasta. Toisella myytin tasolla ”nainen”, muuttuu itse merkitsijäksi, joka voi saada erilaisia merkittyjä ja siitä muodostuu myyttinen merkki. Esimerkiksi lausahduksessa ”nainen ratissa”, alkaa merkitsijän ja merkityn muodostama ”nainen” toimia merkitsijänä, jonka merkitty on ”kehno ajotaito”.

Janne Seppänen tuo esille, että myytti ei kuitenkaan toimi mekaanisesti kaavan mukaan. (Seppänen 2005, 112–114.) Käytännössä kielen ja myytin tasojen erottaminen on vaikeaa ja ne sekoittuvat toisiinsa. Mallin tarkoituksena on kuitenkin korostaa sitä, että saussurelaisessa lingvistiikassa merkitykset syntyvät ”kielen sisällä”. Barthesin esittämässä myyttikritiikissä merkitykset asettuvat osaksi kulttuuria. Yhteiskunnan myytit ovat hyvin vakiintuneita merkityksiä, eikä maailmaa oikeastaan voisi ajatella ilman niitä. Myytit ovat kulttuurin keskeisiä rakennusaineita ja ihmisten jaettua tietoisuutta.

Barthes korostaa sitä kuinka myytti esittää historiallisen ja kulttuurisesti rakentuneen sellaisena, että se vaikuttaa ikuiselta, universaalilta ja luonnolliselta. (Barthes 1994, 190–191 ja 201–202.) Mytologia on siis epäpolitisoitua puhetta, jossa kulttuurista kumpuava ja historiallisesti rakennettu näkemystapa muuttuu tosiasiaksi. Myytti tekee puhumistaan asioista läsnä olevia, mutta samalla se saa ne näyttämään viattomilta ja luonnollisilta. Tämän myytti saavuttaa toteamalla ei selittämällä. Myytti luo iloista selvyyttä, asiat näyttävät merkitsevän sellaisenaan. Kulttuurisesti ja historiallisesti rakentuneet visuaaliset ja kielelliset merkitykset ja sisällöt vaikuttavat maailmankatsomuksensa sisällä itsestään selviltä ja ikuisilta. Myytti ohjaa katsetta, se luonnollistaa ja esittää itsestäänselvyyksinä asioita, jotka todellisuudessa ovat historiallisia ja poliittisia. Myytit ovat näin poliittisia ja kiinni valtarakenteissa.

Kätkemällä alkuperänsä myytti peittää poliittisen ja yhteiskunnallisen ulottuvuutensa ja antaa historiallisille asioille ja ilmiöille luonnolliselta ja ikuiselta vaikuttavan perustan. (Barthes 1994, 183, 190, 201–202 ja 206–207) Myytti siis muuttaa historian luonnoksi. Myyttiset käsitteet eivät kuitenkaan ole ikuisia, vaan ne voivat syntyä, muuttua, purkautua tai kadota kokonaan. Juuri niiden historiallisuuden vuoksi, nämä muutokset ovat mahdollisia. Barthesin mukaan hallitsevilla (sortavilla) ryhmillä on yksinoikeus myyttejä tuottavaan metakieleen. Kun myyteissä historia

esitetään luonnollisena tilana, hämärtyy samalla, että myytit ovat rakentuneet hallitsevan yhteiskuntaluokan intresseistä.

Varhaisissa teoksissaan Barthes oli kiinnostunut historiasta. (Seppänen 2005, 122.) Barthesille historia oli merkittävä kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin hän näki historian luonnon vastakohtana. Kulttuurin ja representaatioiden merkitykset eivät ole ikuisia, ne ovat kulloiseenkin aikakauteen sidottuja ja ihmisen tuottamia. Toiseksi varhaisemmista aikakausista voi oppia jotain nykyhetken kannalta tärkeää. Kolmanneksi historiasta rakentuu kertomus, joka voi auttaa tekemään nykyhetkestä ymmärrettävää.

Nämä näkökulmat historiaan ovat esillä Barthesin myyttikritiikissä. (Seppänen 2005, 114–115 ja 122.) Tämä näkyy esimerkiksi hänen *Paris-Match* - lehden kansikuvan analyysissä. Barthes sanoo, että kansikuvassa nuori tummaihoinen mies ranskalaisessa sotilaspuvussa tekee kunniaa katse koholla silmät suunnattuna epäilemättä kohden liehuvaa trikoloria. (Barthes 1994, 179.) Tämä on kuvan merkitys. Mutta se merkitsee, että Ranska on mahtava suurvalta ja kaikki sen poikalapset väriin katsomatta palvelevat uskollisesti sen lipun alla. Lisäksi se välittää merkityksen, että paras vastaväite oletetun siirtomaavallan panettelijoille on tummaihoisten halu palvella oletettuja sortajiaan. Seppänen korostaakin, että myyttisen rakenteen tulkinta vaatii historian tuntemusta. (Seppänen 2005, 114–115 ja 122.) Tässä tapauksessa tulkinta vaatii tuntemusta Ranskan siirtomaavallan ajan historiasta ja sen merkityksistä lehden julkaisuajankohdan Ranskassa. Analyysissä on läsnä menneisyys, nykyisyys ja representaation myyttinen rakenne. Myyttien purkaminen on representaatioiden historiallisuuden ja kulttuurisen ehdollisuuden osoittamista. Barthesin artikkeli *Sanoma valokuvassa* heijastaa tätä historian ja myyttikritiikin välistä suhdetta.

Vuonna 1961 julkaistussa *Sanoma valokuvassa* – artikkelissa, Barthes jatkoi porvarillisen yhteiskunnan myyttien purkamista. (Seppänen 2005, 115–117.) Barthes erottelee toisistaan denotaation ja konnotaation. Barthesin mukaan denotaatio on valokuvan ilmimerkitys. Denotaation voi käsittää merkitsevän samaa kuin edellä mainittu myytin kielellinen taso. Esimerkiksi punainen ruusu tunnistetaan kuvassa punaiseksi ruusuksi. Kuvaan liittyy kuitenkin myös toinen sanoma, konnotaatio eli sivumerkitys. Punainen ruusu voi olla esimerkiksi rakkauden tai vallankumouksen symboli.

Stuart Hall on korostanut, että denotaation ja konnotaation erottelu on vain analyyttinen. (Hall 1992b, 140–141.) Todellisessa maailmassa merkit viittaavat erittäin harvoin vain kirjaimelliseen eli

lähes yleispätevästi hyväksyttyyn merkitykseen. Useimmiten merkissä yhdistyvät denotatiiviset ja konnotatiiviset puolet. Eronteolla on kuitenkin analyyttistä arvoa. Hallin mukaan on hyödyksi, jos denotaatio samaistetaan niihin merkin puoliin, joita kieliyhteisö näyttää pitävän sen kirjaimellisena merkityksenä. Vastaavasti konnotaatio tulisi tulkita merkin tapasidonnaisina, muutettavissa olevina merkityksinä, jotka vaihtelevat tapauksesta toiseen.

Esimerkiksi kuvia analysoitaessa riittää, että denotaatio määritellään valokuvan ilmimerkitykseksi ja konnotaatio kuvan kulttuurillisiksi merkityksiksi. (Seppänen 2005, 117.) Todellisuudessa nämä tasot kuitenkin sekoittuvat toisiinsa. Yhtenä tekijänä on se, että valokuvaan merkkinä liittyy tiettyjä konnotaatioita. Tyypillinen konnotaatio on valokuvan pitäminen suhteellisen objektiivisena esityksenä todellisuudesta. Tätä konnotaatiota voidaan käyttää hyväksi, kun halutaan rakentaa uskottavalta näyttäviä, mutta pohjimmiltaan täysin kuvitteellisia kertomuksia. Denotaation ja konnotaation, kuten myytin kahden eri merkitystason, erottaminen toisistaan on joskus vaikeaa. Ne ovat kuitenkin arvokkaita käsitteitä analyysin kannalta. Myyttikritiikki ja konnotaatioiden pohdinta tarjoavat mahdollisuuden ymmärtää kuva ja teksti kulttuurisiksi konstruktioiksi, ja siten purkaa myös itsestään selvältä tuntuvia merkityksiä.

Barthes loi myös koodistoa, jonka avulla voi nostaa esiin eri merkitseviä elementtejä. (Sarpavaara 2004, 34–36.) Koodiston pohjalta voi analysoida sitä, miten tekstien ja kuvien merkitsijät tuottavat merkityksiä. Barthesin erottelee viisi semioottista pääkoodia, joiden avulla voi analysoida tekstin tapaa tuottaa merkityksiä. (Barthes 1990/1974, 18–20.) Barthesin mukaan koodit kattavat tekstien tavat tuottaa merkityksiä. Hermeneuttinen koodi viittaa tapoihin, joilla määritellään ratkaistava arvoitus (enigma), ylläpidetään jännitettä ja välitetään lopullinen viesti. Toiminnan koodin avulla tarkastellaan tapahtumia (sequence). Harri Sarpavaara kuvaa, että Barthesin erottelussa seemien eli merkitsijöiden koodilla nostetaan esiin keskeiset (kuvaavat) merkitsijät (seemit) ja tämä tarjoaa mahdollisuuden pohtia niiden merkittyä, mitä ne merkitsevät denotatiivisella ja konnotatiivisella tasolla. (Sarpavaara 2004, 34–36.) Symbolien koodilla voi tarkastella yksittäisten merkitsijöiden sijoittumista binaarisiin oppositioihin. Referenssikoodin kautta pohditaan sitä, kuinka tekstit viittaavat itsensä ulkopuolisiin kulttuurijärjestelmiin ja millaisiin kulttuurisiin esioletuksiin representaatiot nojaavat.

Barthesia on kritisoitu siitä, että koodeja ei määritellä kovin analyyttisesti. (Sarpavaara 2004, 36–37.) Lisäksi yksittäisen koodin kattama ala ei ole kovin selkeä. Koodit ovat päällekkäisiä. Ja jokaisen koodin voi myös mieltää referenssikoodiksi, joka pohjautuu yhteiseen kulttuuriseen

tietovarantoon. Kaiken lisäksi Barthes itsekin oli tietoinen siitä, että tapaa, jolla tekstiä tulkitaan, ei voi koskaan täysin kontrolloida. Merkitykset ovat liukuvia, merkitysten maailmassa moniäänisyyttä ei voi koskaan täysin sulkea ja merkityksiä kiinnittää lopullisesti. (Hall 2002, 210–211.) Merkitykset muuttuvat ja vanhoihin merkityksiin sulautetaan uusia. Lisäksi sanat ja kuvat sisältävät konnotaatioita, joita kukaan ei voi täysin kontrolloida. Marginaaliset merkitykset nousevat pintaan ja mahdollistavat erilaisten merkitysten rakentamisen.

Tuleekin huomata, että matkakirjojenkin tekstit ja kuvat sisältävät konnotaatioita, joita ei voi täysin kontrolloida. Matkakirjojen sisältämät representaatiot ovat monimerkityksellisiä ja niitä voidaan lukea monella tapaa. Monimerkityksellisyyttä ei pidä kuitenkaan sekoittaa pluralismiin (Hall 1992b, 142.) Jokainen kulttuuri pyrkii saattamaan omat luokituksensa voimaan enemmän tai vähemmän yksinomaisina. Nämä muodostavat hallitsevan kulttuurisen järjestyksen. Vaikka representaatiot voivat saada monenlaisia merkityksiä lukijasta ja esimerkiksi lukukontekstista riippuen, niin on hyvä muistaa, että tekstit myös antavat monenlaisia vihjeitä siitä, miten niitä tulisi tulkita. (Hall 2002, 143 ja 210–211.) Ne kannustavat valitsemaan tiettyjä ensisijaisia lukutapoja asettamalla jonkun näkökulman muiden edelle. Representaatioissa kelluvat merkitykset pyritään kiinnittämään asettamalla tietty merkitys muiden edelle.

Analyysin tekeminen vaatii kuitenkin aina tulkintaa. (Sarpavaara 2004, 39–40.) Analyysin tekijän on käsitteisiinsä ja menetelmiin perustuen esitettävä tulkinta ja muistettava, että se ei ole ainoa mahdollinen. En pyrikään luomaan lukkoon lyötyjä tulkintoja Niilin alueen kuvauksista. Semioottisen metodin, valitsemieni käsitteiden ja jälkikoloniaalisen teorian avulla pyrin aikaansaamaan perusteltuja ja hedelmällisiä tulkintoja. En tule myöskään keskittymään semiotiikan terminologisiin kiistoihin, vaan asetan ensisijaiseksi ”arkisten” merkitysten analysoinnin. Semiotiikkaa käytän avaamaan näkökulmia kulttuurin ja todellisuuden merkitysvälittyneisyyteen.

Tutkielmassani tukeudun kuva- ja tekstianalyysissä lähilukuun. Tulen tulkitsemaan niitä denotatiivisella sekä konnotatiivisella tasolla. Ensimmäisellä tasolla tarkastelen kuvien ja tekstin tapahtumapaikkoja ja niissä esiintyviä toimijoita. Kiinnitän huomiota sekä fyysiseen ympäristöön että esitettyihin tapahtumiin ja kuvauksen kohteena oleviin toimijoihin. Konnotatiivisella tasolla minua kiinnostaa kuviin ja tekstiin liittyvät sivumerkitykset. Nämä ovat historiallisia ja kulttuurillisia merkityksiä. Tässä yhteydessä hyödynnän myytin käsitettä. Konnotaatioiden ja myyttien tulkinnassa ammennan näkökulmaa jälkikoloniaalisesta teoriasta.

Barthesin koodisto tarjoaisi mahdollisuuden myös aineiston merkitsevien koodien luokitteluun. Koin kuitenkin, että kaavamainen luokittelu ei ollut hedelmällisin tapa käsitellä aineistoani. Käytän koodistoa analyysini ohjenuorana pyrkimättä sen tarkemmin luokittelemaan merkitseviä elementtejä. Pidän kuitenkin mielessä koodien sisältämät erottelut. Analyysissäni pyrin tuomaan esille aineistossani esitettyä mysteerien määrittelyä ja ratkaisemista sekä tarinan ja toiminnan dynamiikkaa. Lisäksi keskityn ”merkitysväläyksien” sisältämiin denotaatioihin ja konnotaatioihin, esitettyihin binaarisiin vastakohtapareihin sekä viittauksiin kulttuuriseen tietovarantoon.

4.2 Aineiston luonnehdinta

En halunnut valita aineistoa, joka koostuisi kuvauksista Afrikan aivan eri puolilta. En myöskään halunnut aineistoni koostuvan teoksista, jotka olisi kirjoitettu merkittävästi erilaisiin tarkoituksiin erilaisille yleisöille. Aineistoni teokset ovat Niilin aluetta käsitteleviä valokuvamatkakirjoja. Olemalla valitsematta aineistoon aivan erilaisia teoksia halusin välttää sen, mitä käsittelin jo luvussa: Muuttuvat erot ja kontekstin merkitys. Afrikan eri alueita käsittelevien erilaisten teosten käsittely yhtenäisenä massana voi estää mahdollisuuden nostaa aineistosta esiin erilaisia vivahteita. Tällöin on vaarana, että tutkimuksesta ei tule esiin kuvauksen eroavuudet ja samalla saattavat peittyä kuvauksen kohteen ja kuvaajan lähtökulttuurin vaikutus kuvauksen muodostumiseen sekä historialliset muutokset ja tuotantoon vaikuttaneet erilaiset kontekstit.

Vaikka aineistossani ei ole kirjoja aivan Afrikan eri kolkista, on kuitenkin totta, että aineistoni kirjat käsittelevät valtavan suurta maantieteellistä osaa Afrikasta. En pyri väittämään kuvauksen kohteen tai siihen liitetyn merkityksellistämisen olevan yhtenäistä. Sitä vastoin koen, että aineistoni kirjat mahdollistavat kuvausten erojen tuomisen esille. Niilin alueella kuvataan monia erilaisia toiseuksia, tämän tuominen esille mahdollistaa toiseuden ja itseyden käsittelyn monipuolisesti.

Tulee huomata, että niin kuin ei Afrikkaa, ei länttäkään voi ajatella yhdeksi kokonaisuudeksi. Kuten Stuart Hall varoittaa, termi ”länsi” saa lännen näyttämään yhtenäiseltä ja yhdenmukaiselta. (Hall 2002, 82–83.) Se muodostaa kuvan yhdestä paikasta, jolla on yksi yhteinen näkemys toisista kulttuureista ja vain yksi tapa puhua niistä. Näin ei tietenkään ole, vaan länsi on aina sisältänyt monia sisäisiä eroja ja asenteet toisia kulttuureja kohtaan ovat vaihdelleet paljonkin. Myös erilainen historia vaikuttaa kuviin. Entisten siirtomaavaltojen ja maiden, joilla ei ole ollut siirtomaita, suhteet

Afrikkaan ovat erilaisia. Lisäksi Etelä-Euroopassa on ollut ajoittain hyvinkin kiinteät suhteet Pohjois-Afrikan maihin. Tämä on hyvä muistaa tarkasteltaessa aineistoani.

Aineistoni valinnassa pyrin painottamaan teoksia, joissa olisi tekstin lisäksi kuvia, sillä minua kiinnostaa myös visuaalisen kuvaamisen vaikutus. Olin alun perin ensisijaisesti kiinnostunut suomalaisista teoksista. Valokuvateoksia oli kuitenkin sen verran rajallisesti tarjolla, että päädyin valitsemaan mukaan britannialaisen Thames & Hudson kustantamon 2006 julkaiseman teoksen *The Nile: From the Mountains to the Mediterranean*. Kirjan kuvaaja ja kirjoittaja on italialainen valokuvaaja-kirjailija Aldo Pavan. Kirja on alun perin kirjoitettu italiaksi ja julkaistu Magnus Edizioni kustantamon toimesta vuonna 2006. Englanniksi sen on kääntänyt Clare Costa. Aineistooni kuuluu lisäksi suomalaisen Like Kustannus Oy:n 2002 julkaisema, Suomen Rauhanpuolustajat ry:n Pystykorvakirjasarjaan kuuluva teos *Alkupiste, Nollapiste = Time zero, ground zero*. Sen on kuvannut ja kirjoittanut tekniikan professori ja valokuvaaja Kari Eloranta.

Aldo Pavanin kirjan sisäkannessa sisältöä kuvataan ”*Aldo Pavan and his camera trace the river´s route from Uganda, across Ethiopia, Sudan and finally Egypt […] This superb portrayal of the vast range of landscapes, history, wildlife and humanity found on the banks of the Nile, from the forests of Uganda and the plains of Sudan to the breathtaking antiques of Egypt and the seething metropolises of Khartoum, Cairo and Alexandria, will entrance anyone fascinated by the world's longest river.* ”

Kari Elorannan kirjaa puolestaan kuvaillaan Suomen Rauhanpuolustajat ry:n nettisivuilla *”valokuvadokumentaari Afrikasta, sen historiasta ja nykyhetkestä. Se on matka Kairosta pitkin suurta virtaa kohti Afrikan sydäntä […] Maantieteellisesti kertomus rajautuu Egyptiin, Sudaniin, Eritreaan, Etiopiaan, Keniaan ja Ugandaan. Se on kuvaus niin afrikkalaisten juhlista kuin arkitodellisuudestakin, niin heidän traditioistaan kuin meidän avustusinnossamme tuomasta vieraasta kulttuurista. Se on myös lähikuvaa nykymaailman pahimmasta konfliktista, Sudanin sisällissodasta, jota meidänaseemme ja öljynjanomme osaltaan ylläpitävät”*

Aineiston kirjat ovat kirjoittaneet Euroopan maista kotoisin olevat henkilöt. Olennaista on kuitenkin myös se, että ne ovat vakiintuneiden eurooppalaisten kustantamojen julkaisemia. Kustantamot poikkeavat hieman toisistaan. Thames & Hudson omien sanojensa mukaan “*specializes in the arts (fine, applied, decorative, performing), archaeology and history, architecture, design, photography, travel and popular culture, but also publishes in a variety of other areas, especially those of visual*

interest.” Like Kustannus puolestaan kuvaa omaa linjaansa, ”*painopisteitä ovat yhteiskunnallinen kirjallisuus, musiikki-, elokuva- ja teatterikirjat sekä kaunokirjallisuus. Se tunnetaan uusia alueita tutkivana ja omaa tinkimätöntä, kantaaottavaa linjaansa noudattavana kustantamona*.” Elorannan kirjan toisena kustantaja on Suomen Rauhanpuolustajat ry. Järjestön ”*tarkoituksena on toimia rauhan, aseriisunnan, suvaitsevaisuuden, ihmisoikeuksien ja maailmanlaajuisen tasa-arvon puolesta. Toiminnan aatteellisina lähtökohtina ovat humanistiset, sodanvastaiset ja kansainvälistä yhteisvastuuta korostavat ihanteet*.” Yhteiskunnalliseen keskusteluun Suomen Rauhanpuolustajat osallistuu muun muassa julkaisemalla kirjallisuutta. Pystykorvakirjojen kuvataan olevan ”*opaskirjoja maailman tarkkailijoille ja maailman muuttajille”.*

Kustantamojen hieman erilainen painopiste heijastuu myös kirjojen sisältöön. Pavanin kirjassa huomio keskittyy enemmän maantieteeseen, luontoon ja rakennustaiteeseen. Elorannan kirja sen sijaan sisältää selkeämmin poliittisia kannanottoja. Elorannan kirjassa käsitellään lisäksi kattavammin sotia sekä avustusjärjestöjen toimintaa. Molemmissa kirjoissa näkyy myös kiinnostus tietyntyyppiseen historiaan. Tämä näkyy länsimaisten tutkimusmatkailijoiden historian sekä kolonialismin ajan sotien esille nostamisessa. Kirjoissa käsitellään lisäksi kristinuskon ja islaminuskon leviämisen historiaa sekä muinaisen Egyptin faaraoiden aikaista historiaa ja Etiopian historiaa.

Molempien kirjojen kohdalla kuvauksen voi sanoa olevan hieman etäistä ja ulkopuolista. Kirjoissa esiintyy vain muutamia nimellä esiteltyjä henkilöitä ja joitain paikallisten kanssa käytyjä keskusteluja. Lähteinä on länsimaisia historiallisia tekstejä ja Elorannalla myös tuoreempia länsimaisessa mediassa julkaistuja artikkeleita. Elorannan kirjassa kuullaan myös Afrikassa asuvien eurooppalaisten kuvauksia tilanteesta. Molempien kirjojen voi tulkita tavoittelevan jonkinlaista kansainvälisyyttä. Elorannan kirja on kirjoitettu kaksikielisesti, rinnakkain kulkee sekä suomi että englanti. Thames & Hudsonin kirjojen levikki on kansainvälinen ja aineistoni kirja on myynnissä myös Suomessa.

Molemmat kirjat ovat kookkaita ja näyttäviä kuvateoksia (coffee table books). Pavanin kirjassa on 271 sivua ja 207 erikokoista kuvaa, joista 183 on värikuvia. Elorannan kuvat puolestaan ovat kaikki mustavalkoisia ja kokonaisuudessaan niitä on 125. Sivuja Elorannan kirjassa on 220. Rakenteeltaan kirjat ovat hyvin samankaltaisia. Matka on jaoteltu lukuihin, joissa kuvataan tiettyjä alueita. Alueet määrittyvät osin olemassa olevien valtioiden mukaan, mutta saman valtion sisällä saatetaan käsitellä pariakin eri aluetta. Luvun alkupuolella on aluetta kuvaava ja kirjoittajan kokemuksia valottava

essee. Tämän jälkeen kirjassa esitetään alueelta otetut kuvat. Tämä jako on puhtaammillaan Elorannan kirjassa, jossa rakennetta seurataan tiukkaan ja myös kuvatekstit ovat äärimmilleen yksinkertaistetut. Pavanin kirjassa essee on jaettu muutamaan kohtaan (alkuun ja kuvien välille) ja kuvateksteissä annetaan runsaasti lisää informaatiota. Molemmissa kuitenkin on periaatteena, että kuvat seuraavat tekstiä. Eloranta itse sanoo:

Kirjoitan lyhyesti, vain luodakseni kuville jonkinlaisen tunne- ja tietokehyksen. […] Kuva jostain kaukaa on kuitenkin usein käsittämätön. Konflikti ja elämän ankaruus ruokkivat visuaaliestetiikkaa kiusallisen hyvin, mutta shokeeraaminen ei riitä. (Eloranta, 21)

Aineistoni koostuu siis vain kahdesta teoksesta. Tavoitteenani ei olekaan tehdä kvantitatiivista analyysiä eikä pyrkimyksenä ole myöskään antaa kokonaiskuvaa suomalaisesta tai eurooppalaisesta Afrikka-diskurssista. Pyrkimyksenäni on kartoittaa, miten perinne ja muutokset näkyvät tässä aineistossa. Aineiston pienuus mahdollistaa syvemmän analyysin, jonka koen hyödylliseksi, sillä valitut teokset ovat sisällöltään hyvin runsaita.

Näiden teosten pohjalta en voi vetää johtopäätöksiä Suomen ja muun Euroopan eroista Afrikka kuvassa. Kuitenkin koen, että brittiläis-italialaisen kirjan ottaminen suomalaisen kirjan rinnalle terävöitti analyysiä ja mahdollisti pohtia eroja ja yhtäläisyyksiä. Esille nousseet kohdat voisivat toimia jatkotutkimusten pohjana. Muutenkin yleistettävyys rajoittuu analyysini tulkintoihin. En pyri väittämään, että analyysini tulokset antavat kokonaiskuvan kyseisten maiden hegemonisesta Afrikka representaatioista. Kuitenkin koen, että niitä ei voi ohittaa myöskään täysin marginaalisina tai täysin merkityksettöminä. Tätä kuvastaa myös se, että ne ovat tulleet julkaistuksi vakiintuneiden kustantajien toimesta.

4.3 Valokuvateosten tulkinnasta

Barthes argumentoi, että valokuvaan liittyy vahva denotatiivinen tunne. (Barthes 1984/61, 123–124.) Valokuva vaikuttaa todellisuuden mekaaniselta analogialta. Valokuvaan liitetty objektiivisuus uhkaa muodostua myyttiseksi. Valokuvia kuitenkin työstetään, valitaan, rajataan, rakennetaan, esteettisten ja ideologisten normien mukaan. Lisäksi valokuvaa ei vain vastaanoteta, vaan se tulkitaan. Katsoja yhdistää sen enemmän tai vähemmän tietoisesti perinteiseen merkkivarastoon. Lyhyesti voisi sanoa, että valokuva on todellisuudesta luotu subjektiivinen tulkinta. Lehtonen

korostaa, että dokumenttivalokuvatkaan eivät ole ”uskollisia toisintoja kohteestaan”. (Lehtonen 1996, 87–88.) Ne ovat aina tietystä näkökulmasta tietyin keinoin tuotettuja kuvauksia. Aineistoni toisessa teoksessa Eloranta tuo sen myös itse esille kirjansa alussa:

Teksti pohjautuu matkapäiväkirjoihin ja muutamiin viitteisiin. Kuvat ovat otos niistä tuhansista ruuduista, jotka matkoiltani toin. Niiden sarjat ovat yhden ihmisen näkemys Afrikasta. (Eloranta, 21)

Kuva ei kuitenkaan ole vain irrallinen itsenäisesti merkityksiä tuottava kokonaisuus. Barthes käsittelee, kuinka lehtivalokuvan ympäristön muodostavat teksti, otsikko, kuvateksti, taitto ja lehti, jossa kuva julkaistaan. (Barthes 1984/61, 120–121.) Viestikokonaisuuden muodostavat siis sekä kuva ja teksti että yhteys, jossa ne esitetään. Vastaavasti voi argumentoida, että aineistoni kuvateoksissa toiseuden rakentumiseen ja merkitysten muodostumiseen vaikuttaa kirjan julkaisijaan sekä valokuva- ja matkakirjallisuuden alalajeihin liitetyt mielikuvat. Lisäksi kokonaisuuteen vaikuttaa myös kuvien, kuvatekstien ja kuvia edeltävien esseiden yhteisvaikutus.

Barthes sanoo, että kuvat itsessään sisältävät merkitysten kelluvan ketjun, josta tulkitsija voi valita joitakin ja jättää toiset merkitykset huomioimatta. (Barthes 1986/64, 78–79.) Kuten jo edellä mainitsin, ei kuva kuitenkaan ole vapaasti ja irrallisesti merkityksiä tuottava. On olemassa erilaisia tapoja, joilla tekijä voi pyrkiä kiinnittämään merkitysten kelluvaa ketjua. Teksti on yksi tällainen keino. ”*Teksti ohjaa tulkitsija kuvan merkitysten halki, saa hänet välttämään toisia ja vastaanottamaan toiset; usein kekseliäästi se kauko-ohjaa hänet etukäteen valittua merkitystä kohti”* (mts. 79)

Teksti siis ohjaa ja ankkuroi kuvien luentaa. Barthes argumentoi, että tekstin ei voi ajatella mekaanisesti toistavan kuvan, sillä rakenteesta toiseen siirryttäessä syntyy aina uusia merkityksiä. (Barthes 1984/61, 132.) Tekstin konnotatiivisilla merkityksillä voi olla erilaisia suhteita kuvaan. Useimmiten teksti vahvistaa kuvaan jo sisältyviä konnotaatioita. Joskus teksti kuitenkin tuottaa täysin uuden merkityksen, joka on jotenkin retroaktiivisesti heijastuneena kuvassa kuin se sisältyisi siihen denotaationa. On myös mahdollista, että teksti on ristiriidassa kuvan kanssa, niin että syntyy täydentävä konnotaatio. Voi siis sanoa, että kuva ja teksti muodostavat merkityksen kokonaisuutena. Tulen tämän vuoksi kiinnittämään analyysissäni erityistä huomiota kuvan ja tekstin muodostamiin kokonaisuuksiin ja näiden kokonaisuuksien tuottamiin merkityksiin. Tuon myös esille huomioita tekstin ja kuvan suhteesta.

4.4 Toiseuden ja itseyden tulkinnasta

Analyysin aluksi luin aineistoa läpi keskittyen siihen, miten Niilin aluetta merkityksellistetään aineistossa. Poimin aineistosta kohtia, jotka olivat relevantteja itseyden ja toiseuden rakentumisen kannalta. Kuten semioottista metodia käsittelevässä luvussa kuvasin, kiinnitin huomiota kuvattuun ympäristöön, tapahtumiin ja toimijoihin. Kiinnitin myös huomiota kuviin ja tekstiin liittyviin sivumerkityksiin. Poimimani kohdat toivat esille sen, että toiseuden ja itseyden rakentuminen on moninaista. Eri tilanteissa erilaiset tekijät voivat nousta merkittäviksi. Toiseuden kuva voi olla osin myös ristiriitaista.

Aineistosta poimimani kohdat jakautuivat kolmen isomman teemaan alle: ”oikean Afrikan” ja Pohjois-Afrikan välinen ero, mantereen vaarat sekä tradition ja kehityksen kysymykset. Näidenkin teemojen alla nousee esille käsitys siitä, millainen itseys on. Koin kuitenkin tarpeelliseksi käsitellä itseyteen liittyviä kuvia myös erikseen luvussa, jossa käsitellään länsimaiden esittämistä sekä heikkojen puolustajana että riistäjänä.

Itseyden analyysin kannalta huomattavaa on se, että kirjojen kuvissa ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta esiinny länsimaalaisia. Kuitenkin kuvia taustoittavissa tekstiosuuksissa käytetään länsimaisia lähteitä ja Elorannan kirjassa tilannemääritelmiä antavat myös alueella asuvat länsimaalaiset. Joitain havaintoja esitetään myös länsimaiden vaikutuksesta ja toiminnasta alueella. Mutta itseys tulee kirjoissa esille myös muulla tavoin.

Kuten Jan Nederveen Pieterse kuvaa, ideologia toisesta sisältää aina ideologian itsestä. (Nederveen Pieterse 1992, 229–235.) Toiseuden representaatiot ovat välillisesti representaatioita itsestä. Länsimaisten kulttuurien kuvat Afrikasta ja afrikkalaisista tulisikin siten tulkita sen kautta, mitä ne sanovat kulttuureista, joissa ne on luotu. Toiseuden kuvia ei kierrätetä niiden todenmukaisuuden vuoksi, vaan koska ne heijastelevat kuvan luojien ja käyttäjien huolia. Joidenkin kuvien leviäminen perustuu juuri todellisuutta vääristävään luonteeseen. Toiseuden kuvat eivät myöskään liity pelkästään toisten kontrolliin vaan myös itsekontrolliin. Representaatiot liittyvät voimaan normalisoida yhteiskuntaa. Toiseuden kuvat luovat rajan normaaliudelle ja toimivat varoitusmerkkinä. Aineistoni kirjoissa tulee esille myös sisäisten ristiriitojen käsittely toiseuden kuvien kautta.

Tulkinnassa tulee huomioida se, että representaatioiden ja toiseuden analyysi on itsessään aina historiallisesti ja kulttuurisesti määrittynyttä. (Nederveen Pieterse 1992, 226–227.) Ei ole mitään objektiivista tarkkailupistettä, josta toiseuttamisen historiallista prosessia voisi monitoroida ja tulkita. Representaatioiden analyysi kantaa itsessään tiettyjä representaatioita, jotka toivottavasti heijastavat syrjimätöntä ja kattavampaa näkemystä. Valitettavasti ei ole kuitenkaan tavatonta, että stereotypioiden analyysi tuottaa uusia stereotypioita, yksinkertaistuksia ja kliseitä kolmannesta maailmasta tai läntisestä kulttuurista.

Löytty argumentoi, että mikäli jälkikoloniaalinen teoria hahmotellaan karkeasti niin se tuottaa kuvan kahtia jakautuneesta maailmasta. (Löytty 2006, 123–125.) Tässä maailmassa yläpuolella on rikas pohjoinen ja siirtomaavallat, alapuolella on köyhä etelä ja (entiset) siirtomaat. Nämä kaksi kokonaisuutta voi kuvitella spatiaalisiksi alueiksi. Todellisuudessa valloittajat ja valloitetut alkoivat sekoittua ja vaikuttaa toistensa kulttuureihin ja itseymmärrykseen monin tavoin jo siirtomaa-aikana ja jossain määrin jo sitä ennen. Kuitenkin voi olla houkutus tutkimuksessa analysoida edellä mainitun kahden kokonaisuuden välisiä suhteita ja niiden esittämistä tavalla, joka jakaa ne vastakohtaisuuksien kautta määrittyväksi pariksi, valloittajiksi ja valloitetuiksi.

Lähestymistavassa, jossa representaatio nähdään binaaristen vastakohtien kautta (mies-nainen, valo-pimeys, sivilisaatio-luonto) on haittapuolensa. (Nederveen Pieterse 1992, 226–227.) Sillä on tapana olla historiatonta. Representaation muuntautumiskyky, kuvaston tai merkitysten muutokset usein aliarvioidaan huomion keskittyessä vastakohtiin. Käsitteet selitetään käsitteiden kautta, ei sosiaalisten suhteiden tai intressien mukaan. Binaarisiin vastakohtiin perustuvassa strukturalismissa keskiössä ovat struktuurit ja historia marginalisoidaan. Strukturalismi voikin tuottaa ’läntisen kulttuurin’ homogeenisempana ja pysyvämpänä, kuin se on, ja ’toiset’ kulttuurit universaaleina rakenteina irrallaan historiasta.

Koin tärkeimmäksi eettiseksi pohdinnaksi sen, että työssäni pyrin olemaan uusintamatta stereotyyppistä binaarisen vastakohtien maailmankuvaa, vaan pyrin enneminkin purkamaan toiseuttavia ja stereotyyppisiä kuvaustapoja. Analyysissäni halusin hyödyntää toiseuden käsitettä, sillä sen käyttäminen helpottaa valtasuhteiden jäsentämistä. Toiseuteen liittyy kuitenkin ajatus toisiaan määrittävistä vastakohtaisista eroista itseyden ja toiseuden välillä. Onkin syytä muistaa, että jos toiseuden käsitettä käyttää liian kaavamaisesti ja jäykästi perustuen kaksinapaisuuden malliin, jää kuva likimääräiseksi (Löytty 2006, 150–152). Pahimmassa tapauksessa kaksinapaisuuden malli

uusintaa vastakkainasettelujen maailmankuvaa. Se voi jähmettää osapuolet paikoilleen ja peittää toiseuttamisen prosessiluonteen.

Olen pyrkinyt huomioimaan pohdinnan myös analyysimetodin kohdalla. Strukturalistinen semiotiikka on ollut merkittävä osoittaessaan erojen tärkeyden asioiden merkityksellistämisessä (Rossi 2010, 271). Analyysissäni pidän tärkeänä huomioida myös jälkistrukturalistisessa suuntauksessa esiin nostetun erojen kontekstisidonnaisuuden. Merkitys on luonteeltaan kielellistä, mutta se liittyy kielenulkoiseen todellisuuteen. (Veivo ja Huttunen 1999, 37–40.) Merkitykset ovat valtarakenteen tuottamia ja siten myös muutettavissa ja kehitettävissä. Pidän mielessä Barthesin ajatukset historian tärkeydestä. Muun muassa Nederveen Pieterse on korostanut toiseuden kuvien historiallisuutta ja moninaisuutta ja argumentoi, että näillä variaatioilla on taipumus olla yhteneväisiä tiettyjen hegemonia mallien kanssa. (Nederveen Pieterse 1992, 229-235.) Jos kuvia tarkastellaan puhtaasti binaarisiin vastakohtiin perustuvalla analyysillä (strukturaalisella analyysillä), samalla ikuistetaan sen hetken asetelma, vaikka todellisuudessa kyse on historiallisesta tilanteesta. Toiseuden muutokset heijastelevat sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden hegemonian muutoksia. Tämä valta on moninainen ja ambivalentti, muodostuen moninaisista kokonaisuuksista dominaatiota, hegemoniaa, kontrollia ja auktoriteettia. Se on myös historiallista sisältäen tiettyä jatkuvuutta, mutta myös siirtymiä.

Olen pyrkinyt liittämään analyysiin historiallista ulottuvuutta, johtuen toiseuden representaatioiden historiallisuudesta. (kts. Nederveen Pieterse 1992, 227-229) On myös huomattavaa, että stereotypioissa on moninaisuutta, joka perustuu niiden kulttuuriseen kontekstiin. Myös läntisten maiden välillä on merkittäviä eroja. Tulee huomata, että toiset eivät ole yksinkertaisesti määriteltävissä, sillä se edellyttäisi, että olisi jokin pysyvä itseys, ”me”. (Nederveen Pieterse 1992, 229-235.) Todellisuudessa on monia toiseuksia, joiden identiteetti muuttuu leimaavan ryhmän mukaan. Toiseus ei siis ilmene samanlaisena aina ja kaikkialla. Kuvauksessa tuodaan esille aina vain joitain valittuja piirteitä. Toiseus voi myös olla ristiriitaista ja kaikkien ryhmien toiseutta ei määritellä samalla tavalla.

Kolonialismin aikaan kolonisoitujen identifiointi riippui sosiaalisesta ja taloudellisesta asemasta, sukupuolesta ja kolonisoidun alueen maantieteellisestä sijainnista sekä eri valloittajien politiikasta. (Eriksson Baaz 2005, 64-66.) Vaikka toiseuden representaatiot olivat huijaavan samankaltaisia, sisältyi kolonisaatioon kolonisoitujen luokittelu. Esimerkiksi Afrikan ja orientaalin nähtiin olevan evoluution eri tasolla. Villiydessä nähtiin olevan eri tasoja, jossa Afrikka edusti primitivismin

korkeinta muotoa. (Heillä ei ollut kieltä eikä kulttuuria.) Saman aikaan kolonialistiset auktoriteetit erottelivat Afrikan sisäisesti erilaisia toiseuksia. Kolonialistinen erottelu loi käsitystä etnisistä ryhmistä. Eri ryhmien nähtiin omaavan eri piirteitä ja olevan kehityksen eri tasolla. Erotteluun kuului myös ryhmien määrittely esimerkiksi sotilaiksi, palvelijoiksi tai maatyöläisiksi. Tämä on osaltaan vaikuttanut Afrikan konflikteihin.

Pyrin analyysissä ottamaan huomioon sen, että identiteetit eivät ole staattisia, vaan muuttuvat sosiaalisten asetelmien ja voimasuhteiden muuttumisen seurauksena. Merkittävä muutos on ollut suoran kolonialismin ajan päättyminen. Eriksson Bazz kuvaa, että kulttuuriset identiteetit ovat läpikäyneet melko radikaalejakin muutoksia seurauksena asteittaisesta siirtymisestä kolonialismin suorasta hallinnasta jälkikoloniaaliseen muotoon (Eriksson Baaz 2005, 32–35). Muutos ei kuitenkaan tarkoittanut täydellistä katkosta, eivätkä vanhat suhteet täysin kadonneet. Hall argumentoi, että koloniaalinen ei ole täysin kuollut, sillä se elää jälkivaikutuksissaan (Hall 1996, 247–248). Simon Gikandi esittää, että jälkikoloniaalinen teoria on yksi tapa tunnistaa se, kuinka jälkikoloniaalisissa tilanteissa (situation) on jälkiä imperialistisesta menneisyydestä, joka pyritään kieltämään (Gikandi 1996, 15).

Sillä, että käsittelen matkakirjojen kuvausta jälkikoloniaalisen teorian yhteydessä, en pyri väittämään, että kuvausta tulisi tulkita ennalta muodostettuina kuvauksina, jotka on poimittu suoraan ’kolonialistisesta kokoelmasta’. Sen sijaan koen, että kolonialistinen kokoelma tulisi nähdä yhtenä merkitysten lähteenä, joka on läsnä annettaessa merkityksiä.

5 MATKA NIILILLÄ

Analyysiosion ensimmäisessä luvussa käsittelen merkityksellistämistä, jolla luodaan kuvaa itseydestä ja toiseudesta. Aloitan käsittelyn kuvaamalla tapaa, jolla itseys konstruoidaan. Tämän jälkeen kuvaan kuinka jo alustavissa kuvauksissa esille nousee myös toiseuden kuvissa olevia eroja. Aineistossa korostuu ero ”oikean Afrikan” ja Pohjois-Afrikan välillä. Itseyteen nähden erottavana tekijänä on toisenlainen uskonnollisuus.

5.1 Moderni tutkimusmatkailija

Matkakuvauksissa kirjoittaja ei kirjoita ainoastaan kohteesta, vaan näissä omakohtaisissa kertomuksissa tärkeää on myös se, miten kertoja esittää itsensä, miten kertoja kerrotaan. Tämä on osa itsen määrittelyä, joka näkyy muun muassa siinä, millaisia viittauksia kirjoituksessa tehdään ja mihin omia kokemuksia verrataan.

Aineistoni molempien kirjojen alkuosassa on kartta, johon on piirretty kirjan käsittelyssä olevat alueet. Elorannan kirjassa on lisäksi kirjoittajan omaa matkakarttaa edeltävällä sivulla Sebastian Münsterin vuodelta 1540 oleva kartta Afrikasta. **(**Princeton University Library) Kartta sisältää monia erikummallisia piirteitä kuten kuvan kykloopista. Lisäksi Niilin esitettään saavan alkunsa kahdesta järvestä, joiden vesi on peräisin ”kuvitelluilta kuun vuorilta”. Kummallisten piirteiden ohella kartassa on kuvattu useita valtakuntia.

Kirjojen tämän päivän kartat antavat kuvan vierailtuja alueita koskevasta tietämyksestä ja kirjoittajan reitistä. Molemmat kirjoittajat kuitenkin korostavat sitä, että kaikesta maantieteellisen tiedon lisääntymisestä ja kulkuvälineiden edistymisestä huolimatta Afrikka säilyy arvoituksellisena. Maantieteellisiä seikkoja esille tuova Pavan kertoo, kuinka Ugandassa sijaitsee useita merkkejä (kiviä ja kylttejä), joiden julistetaan olevan pystytetty Niilin alkupisteeseen. Niilin alkupisteen määrittely on hänen kuvauksen mukaan edelleen mysteeri*:*

The impossibility of establishing the true source of the longest river on the planet has proved to be a hydrographical enigma. During the nineteenth century, this riddle caused scores of English explorers to put their lives in danger, in hope of setting eyes on the first spurt of the river of the pharaohs, and then being able to regale the salons of the Royal Geographical Society.

[…] Perhaps, as Ptolemy thought in the second century AD, it really was the Mountains of the Moon that gave birth to the river […] Or perhaps not; it is hard to say. The Nile born of so many different rivers, is such a magnificent geographical mystery that each person can chose his own preferred source. (Pavan, 21–22)

Pavan selkeästi myös leikittelee länsimaalaisia tutkimusmatkoja kirvoittaneella Niilin alkulähteiden myytillä. Hänen oma ”alkulähteiltä” myötävirtaa Välimerelle suuntautuvan matkakirjansa viimeinen luku on nimetty *In Search of the Mediterranean*. Eloranta puolestaan vertaa nykyisiä

liikkumismuotoja vanhempiin. Hän korostaa, että nykyaikaiset liikennevälineet eivät ole poistaneet vaikutuksia ja mystiikkaa, jota Afrikan matkailuun on muinoin liittynyt:

Nykyihminen voi elää illuusiossa, että lentokone ja jeeppi voivat viedä hänet sinne, minne esi-isät eivät päässeet. Ennen pitkään hän kuitenkin tajuaa – luultavasti jossain kaukaisessa kolkassa – että kokonainen manner on mahdoton haave. (Eloranta, 19)

Vaikka Etiopian ylängölle onkin verrattomasti helpompi saapua lentäen kuin patikoiden tasangolta ylös, on näkymän vaikutus sama kuin menneinä aikoina. Vierailija on saapumassa aivan omanlaiseensa maailmaan, jonnekin taivaan puoliväliin. Kauas Sudanin aavikkojen karuuden ja etelän maiden uneliaan vehreyden ylle. (Eloranta, 60)

1800-luvun tutkimusmatkat lisäsivät Euroopan empiiristä tietoa Afrikasta (Löytty 1997, 29–30). Ne olivat kuitenkin samaan aikaan merkittävä Afrikkaa koskevien myytien muodostamisoperaatioita. (Nederveen Pieterse 1992, 64–68.) Tutkimusmatkat tuottivat myyttejä myös itsestään. Klassinen kohtaus on Livingstonen ja Stanleyn kohtaaminen Ujijin kylässä 1871. Tutkimusmatkailun kultakautena syntyneet myytit elävät edelleen vahvasti, minkä osoittaa se, että 2000-luvulla julkaistussa aineistossani viitataan legendaarisiin tutkimusmatkoihin ja matkakertomuksiin. Eloranta vertailee myös omia tuntemuksiaan ja näkemyksiään ”aiempien tutkimusmatkailijoiden” ajatuksiin.

Miksi kaipaan kotona pitkiä unia, tummaa paahtoa ja kerrosvoileipiä? Pelkkää korviketta[…] ”..onnellisimmat ihmiselämän hetket, niin luulen, eletään matkalle lähtiessä. Kun saa kerralla karistaa päältään tapojen kahleet… on kuin elämä olisi taas alkanut sarastaa…” Sir Richard Burton *ei ollut niinkään kaukana täältä, kun hän kirjasi ajatukseni päiväkirjaansa 140 vuotta sitten. (Eloranta, 205)*

“On vaikea yhtyä J. Burckhardtiin hänen kommentoidessaan vuonna 1813 Shendin torilla Pohjois-Sudanissa: ”Orjuudessa ei ole juuri muuta kamalaa, kuin nimi.” (Eloranta, 187)

Matkaan kuuluu myös tietty epämukavuus. Pavan kertoo Egyptin aavikolle suuntautuneesta matkasta, että “*There is little infrastructure: most trips involve off-road vehicles, camping on the sand and sleeping in a tent, although the desert safari’s unimaginable wonders make up for its discomforts.” (Pavan, 196)* Hän myös kuvailee vaihtoehtoisia matkustustapoja Niilillä: ”*some*

people on cruise liner, others Spartan felucca, just as in ancient times"(mts. 174) Eloranta korostaa ehkä vielä enemmän "travellerihengessä" matkustusta ei turistina vaan paikallisten seassa. Hän kertoo Egyptissä matkustavansa paikallisten kanssa paikallisella bussilla. Hän kehuu ettei *"vaihtaisi kyytiä yksityislimoon" (Eloranta,. 36)*

Tyypilliseen matkakirjojen tapaan aineistossa esiintyy ajatus, että matkailija näkee (tai kokee näkevänsä) jotain ainutlaatuista. Pavan esimerkiksi kuvaa, kuinka Egyptissä matkaseurue kokee olevansa arkeologisten rakennelmien ensimmäisiä löytäjiä, vaikka kyse on temppeleistä, jotka on siirretty alkuperäisestä sijainnistaan korkeammalle suojaan tekojärven alta. "*there are a few more kilometers to be covered on foot through the nothingness, in search of the temples that have been rescued. We feel like the first people to have stumbled on the large overturned statue of Ramses II," (Pavan, 157)* Ehkä pyramideja tutkineiden länsimaalaisten sankariarkeologien myytti on houkutellut kirjoittajaa kuvittelemaan ja kuvaamaan tilanteen näin.

Kirjassaan Pavan kertoo vähän itse matkanteosta. Kertoessaan matkasta hän käyttää pronominia me, määrittelemättä ketä se käsittää. Matkanteossa kerrotaan paikoin kohdatut lupa- ja turvatarkastukset (esim. 125) sekä sitkeät kaupustelijat (esim. 78, 157), lisäksi kuvataan kohdattujen ihmisten ystävällistä tai epäilevää suhtautumista matkalaisiin. Hän kertoo myös yhdestä auttajasta.

A small boy peers out of the protective barrier encircling his village, observing our unexpected arrival with curiosity. It is only possible to enter a Karamojong village accompanied by someone who is known to them already. On this occasion our guide was Father Damian, the parish priest from the Comboni Missianaries in Matany. Without his help, it would have been impossible to take the photographs in this section of the book. (Pavan, 58)

Myös (kuvauksen mukaan) yksinmatkustava Eloranta kuvaa lopulta kohtalaisen vähän itse matkantekoa, pääpainon ollessa tilannemääritelmien luomisessa. Hän kertoo muutamassa kohdassa oppaistaan Keniassa ja Nuba-vuorilla.

Kun ojentaudun majan ovesta ulos, on Joseph, nuori turkanaoppaani, jo pihalla. Aamiaista syödessämme päivä kirkastuu nopeasti. Kerron matkasuunnitelman teetä hörppiessä ja leivän kannikkaa pureskellessa. […]
Pian käy selväksi, että Josephin sandaalit eivät sovi okaiseen maastoon. Lähetän hänet takaisin rannalle jatkaakseni yksin kraatterin reunalle. (Eloranta, 204–206)

Oppaani Kummi on huolissaan turvallisuudestani. Kuljemme kaiken aikaa yhdessä, mutta hän kuittaa väijytysriskin stoalaisesti: ongelma olisi se, jos minuun osuisi, ei jos häneen. Hänelle on selvä, että paikkaa koneessa ei ole, että hänen paikkansa on täällä päivien loppuun asti. Minun tehtäväni on viedä viesti ulos. Tuo lento on se askel, joka erottaa minut nuban todellisuudesta. (Eloranta, 158)

Paikallisten ääni kirjoissa kuuluu yllättävän vähän. Toisaalta tähän voi vaikuttaa myös se, että kirjoittajat ovat matkalla, jonka aikana ei välttämättä ehdi kovin läheisesti tutustua ihmisiin. Myöskään kuvissa esiintyviä ihmisiä ei ole nimetty. Joitakin paikallisten ajatuksia ja näkemyksiä kirjoissa tuodaan esille, mutta ne eivät nouse merkittävän auktoriteetin asemaan. Kirjalliset lainaukset rajoittuvat länsimaisiin tuotoksiin. Tutkimusmatkailija perinteeseen kirjoittajat ovat perehtyneet ja teksteissä onkin viittauksia siihen. Eloranta viittaa lisäksi länsimaisten journalistien tulkintoihin tilanteesta.

Kuvauksessa korostuu Afrikan arvoituksellisuus. Molemmat kirjoittajat kuvaavat entisen houkutuksen olevan voimissaan: tieto ja liikkumisen helppous ei ole kadottanut sitä jotain, jota oli eurooppalaisten Afrikkaan suuntautuneiden tutkimusmatkojen aikaan. Eloranta kuvaa Afrikan lumoa: *Houkutus nähdä ja kokea edes jotain maailman sydämestä on silti yhtä vahva kuin ennenkin. Länsimainen ihminen on äkkiä Afrikan vallassa. (Eloranta, 19)*

Kirjoissa on rakenteellisten yhtäläisyyksien ohella sisällöllistä samankaltaisuutta. Tietyt kirjojen väliset yhtäläisyydet voivat johtua kirjallisuustyypistä. Molemmat valokuvamatkakirjat pyrkivät antamaan jonkinlaista kokonaiskuvaa alueesta. Samalla ne nojaavat vanhaan tapaan kuvata aluetta, mukaan lukien perinteisiin näkemyksiin alueen merkittävistä nähtävyyksistä. Ei olekaan yllättävää, että molemmissa kuvattu Egyptin pyramideja. (Pavan, 164–165, 176–179 ja 188; Eloranta, 48–53) (Liite 1) Molemmissa on myös lähes identtinen kuva Lalibelan kalliokirkosta (Pavan, 92–93; Eloranta, 86–87) Viittaukset aiempaan länsimaiseen kirjoitukseen, voi helpottaa myös lukijan lukukokemusta, mikäli vanhojen lähteiden voi olettaa olevan lukijakunnalle tuttuja. Viittausten taustalla voi vaikuttaa myös kirjoittajan oma halu samaistua ja vertautua legendaarisiin matkaajiin. Mutta tämänkaltainen intertekstuaalisuus on myös matkakirjallisuudelle tyypillistä.

5.2 Oikea Afrikka vs. Pohjois-Afrikka

Kirjat alkavat luvuilla, joissa kirjoittajat pyrkivät antamaan jonkinlaisen kokonaiskuvan tai määritelmän kirjan kattamasta kokonaisuudesta. Näissä alustavissa yksinkertaisissa kuvailuissa voi havaita useita vahvoja konnotaatioita. Elorannan kuvaus liikkuu ennen kaikkea aikaulottuvuudella. Hän kuvaa Afrikkaa alkukodiksi, jossa pitkästä historiasta huolimatta *”ajankulu näyttää merkityksettömältä”.* (Eloranta, 19) Tekstissä huomautetaan kuitenkin, ettei Afrikka edusta vain menneisyyttä vaan ”*nykyhetki on aivan yhtä haastava”*. (s. 20) Hän kuvaa pakomatkansa muuttuneen aikamatkaksi ja *”tutkimusmatkaksi Afrikkalaiseen nykytodellisuuteen”* (s. 20) Aika ulottuvuuden käsittelyyn palaan myöhemmin Traditio ja kehitys – luvussa.

Pavanin alustava kuvaus liikkuu sen sijaan maantieteellisellä ulottuvuudella. Samalla hänen kuvauksessa tulee esille, että Niilin aluetta ei kuvata aivan yhtenä kokonaisuutena. Niilin alueen eteläisiä osia Pavan kuvaa luonnon ja konfliktien kautta:

[…] the Nile is the longest river in the world and penetrates the very heart of Africa. […] Here nature is overwhelming, with lions, elephants and giraffe. […] At times, it encounters swathes of impenetrable jungle, home to gorillas.

Having swept up the tragedy of the endless guerilla war in the North of Uganda, the Nile loses itself in the swamps of Sudan […] It forks into many branches bearing exotic names […] but the reality is much less poetic, for this part of Africa tragically remains under the tyranny of the Kalashnikov. (Pavan, 15–16)

Pohjoisempia osia määrittää sen sijaan muinainen faaraoiden historia ja yhteydet Eurooppaan. Keskeiseksi nousee myös kristinuskon ja islaminuskon esiintyminen:

before entering Egypt, the river traverses the Nubian Desert, the historic region of ancient pharaohs[…] From here on, the river takes on its familiar face: Lake Nasser and Abu Simbel, the Ptolemaic temples, Aswan and Luxor. It is the Nile in all its magnificence.

Along its banks are visible traces of the earliest spread of Christianity […] In the Egyptian desert, the Gospel had evolved into a form of mystic self-discipline, before the sword of Islam held sway in the sixth century. The most ancient heart of Cairo is the Christian district […] Coptic Cairo is a precious relic.

Escaping the many tentacles of the modern capital, the Nile hurries towards the Mediterranean, where it flows into immense delta. The city of Alexandria rises up on its western banks. Here, the heart of Africa dissolves into classical culture, and into the deep roots of the European soul. It is a metaphorical synthesis, of which only the Nile could be the architect. (Pavan, 15–16)

Pavan käyttää kuvauksessaan määritelmää ”*the heart of Africa”*. Tämä voi herättää lukijassa konnotaatioita Coseph Conradin kuuluisaan Kongo joelle sijoittuvaan romaaniin Heart of darkness (suom. Pimeyden sydän). Conradin kirja Afrikan sisäosien pimeydestä voi nähdä muodostuneeksi jo jonkinasteiseksi myytiksi. Pavan kuvaa ”*the heart of Africa*” liukenevan pohjoisempana klassiseen kulttuuriin ja eurooppalaisen sielun juuriin.

Pavanin kirjan aloitusluvussa mainitut erot heijastuvat myös myöhemmin kirjan kuvissa. Ugandasta kirjassa on perinteisen oloisia kuvia suurista nisäkkäistä: gorilloista, leijonasta ja antiloopeista. (s. 36–39). Egypti-osiossa on useita kuvia faaraoiden ajan rakennelmista. (s. 164–165, 176–179, 188). Tosin Egypti luvussa Pavan kuvaa myös aavikkoa (s. 206–209, 212–213). Tässä yhteydessä hän pohtii, että kymmeniä tuhansia vuosia sitten, kun alue oli savannia saattoi alueella liikkua kirahveja, antilooppeja ja leijonia (s. 210). Havaittava ero näkyy myös siinä, että pohjoisemmilla alueilla tarkastellaan enemmän arkkitehtuuria ja kaupunkeja. (s. 244–251) Toki etelämpääkin on kuvattu esimerkiksi Etiopian kalliokirkkoa, kuitenkin rakennuksia ei pääosin tarkastella niinkään arkkitehtuurin kautta. Eteläisistä osista on yksittäisiä havaintoja, kuten kuvat Karamojong kylän tyypillisestä rakenteesta, jota hän kuvaa ”*clearly defensive*”. (s. 58–59)

Eloranta ei kirjansa aloitusluvussa käsittele Niilin aluetta maantieteelliseltä kannalta tuoden esille alueen sisäisiä eroja. Kuitenkin myöhemmin kirjassa korostetaan useassa kohtaa rajalinjaa joka erottaa Afrikan ja arabimaailman. Eron näkee kansojen identiteetissä ja piirteissä:

Tämän kaupungin [Makal] 1800-luvun tutkimusmatkailijat taas määrittelivät paikaksi, josta ”Afrikka alkaa”. Myös joidenkin tämän linjan pohjoispuolella olevien alueiden, kuten myös Nuba-vuorten, katsotaan kuuluvan Etelään, sillä niiden kansojen identiteetti on lähempänä afrikkalaista kuin arabialaista. (Eloranta, 118)

Matkaan päästyämme pimeys laskeutuu nopeasti. Suuntavaistoni häviää auringon mukana […] mutta logiikka ei korvaa näkymää […] Unohdan huoleni reitistä ja katselen nyt tarkemmin

kanssamatkustajiani. Veistoksellisen komeita, naamiomaisia afrikkalaisia kasvoja, vailla aavistustakaan arabien juonteikkaista piirteistä. He ovat egyptiläisten ihailemien ja pelkäämien Nubian soturien jälkeläisiä. (Eloranta, 36)

Myös pukeutumisen erot tulevat esille. Pavan kiinnittää huomiota naisten ja tyttöjen huivinkäyttöön islaminuskoisilla alueilla. Pavanilla on kuva Egyptistä, josta hän kirjoittaa: *Two school girls, with veils covering their heads, take a stroll along the river after finishing their studies. (Pavan, 185)* Ugandassa hän sen sijaan kiinnittää huomiota siihen, että lapset ovat tulleet kouluun ilman kenkiä. Hänellä on kuva, joka rajautuu vain lasten jalkoihin (Pavan, 44-45). Kuvatekstissä kerrotaan: *A class in elementary school in a small village on the Victorian Nile. Nobody wears shoes.* (Pavan, 42) (Liite 2) Kolonialismissa onkin haluttu sekä riisua että pukea siirtomaiden asukkaita.

Toiseuden välisten erojen ohella kirjoissa on myös kohtia, joissa käy selväksi, että me ja he olemme jotenkin selkeästi erilaisia. Tämä käy ilmi muun muassa Elorannan kuvauksessa Egyptistä ja Etiopiassa:

Ällistyttävästi tämä kaaos kuitenkin etenee. Siinä ei ole kuolleita hetkiä, jotka syntyvät abstrakteista merkeistä ja etuoikeussäännöistä. Jokaisella on mielessään tavoite ja askel eteen avautuvaan tilaan. Ymmärtäen, kuten orientissa on välttämätöntä, että koukkaus saattaa hyvinkin kannattaa, mutta perääntyminen ei tule koskaan kysymykseen. Kun olen ylittänyt jättiläisympyrän, oikeastaan liikennebasaarin, tunnen paitsi tyydytystä, myös ylpeyttä. Kenties tippa tuota intuitiivista luontevuutta ruiskahti minunkin sääntöjen puuduttamaan selkäytimeen. (Eloranta, 26-7)

Rohkeat värit ja viivan yksinkertaisuus vain tiivistät tunnelmaa. Etiopialaisen sielu kaipaa villejä heittoja: monituntista monotonista veisuuta seuraava kuumeinen rummutus ei ole mitenkään kummallista. (Eloranta, 63)

Kuvauksessa esiin nousee vanhoja dikotomioita. Itseyteen liitetään abstrakti ajattelu, järjestys ja säännöt. Orienttiin liitetään intuitiivisuus (ja periksiantamattomuuus), eteläisempään Afrikkaan ”villit heitot”, värit ja kuumeinen rummutus. Itseys ja toiseus määrittävät toisiaan. Se, mitä liitetään itseyteen, ei liity toiseuteen ja päinvastoin.

Jo hyvin yksinkertaisen kuvailun voi havaita sisältävän vahvoja konnotaatioita ja myös viitteitä kolonialistiseen diskurssiin. Nämä konnotaatiot luovat eroja erilaisten toiseuksien välille sekä

itseyden ja toiseuden välille. Objektiivinen (ja perinteistä vapaa) kuvaus lienee mahdottomuus, mutta aineistossani ehkä yllättää se tekijöiden kokema houkutus hyödyntää kuvauksessa niinkin paljon historiallisia merkityksellistämisen tapoja ja toiseuttavaa kuvausta. Tähän on voinut vaikuttaa se, että kun pyritään tiivistetysti kuvaamaan isoa aluetta, on taloudellista hyödyntää stereotypioita. Lukijan saa helposti mukaan viittauksilla perinteisiin kuvauksiin ja myytteihin (jotka voi olettaa olevan enemmistölle tuttuja).

Kiinnostavaa on kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, mitkä historiallisen merkityksellistämisen tavat koetaan tänä päivänä niin ajankohtaisiksi, että niitä käytetään tai niihin viitataan. Pyrinkin tässä analyysissäni tuomaan esille aineistossani keskeisiksi nousseet toiseuteen liitetyt merkitykset.

5.3 Toisenlainen uskonnollisuus

Toiseuden määrittelyssä erilaiset tekijät voivat nousta keskeisiksi. Lähetyskirjallisuudessa toiseuttaminen ilmeni vastakkainasettelussa, jossa itseyteen liitettiin kristinuskon valo ja toiseuteen pakanuuden pimeys. (Löytty 2006, 147-8) Katolilaisen Euroopan osalta lähetystyön voimallisin kausi osui aikaan, jolloin sekularisaatio alkoi hiljalleen saada jalansijaa kotimaassa ja lähetystyö toimi kristinuskon voimannäyttönä (Nederveen Pieterse 1992, 72-73.) Aineistossani uskonnollisuuteen liitetyt roolit ovat erilaisia. Aineistossani tämän päivän omakuvaan liitetään ajatus maallistuneesta Euroopasta ja niissä kuvataan toisten vahvaa uskoa, jonka ajatellaan olevan jotain jota Euroopasta ei sellaisenaan löydy.

Herään jonkin ajan kuluttua takanani istuvan miehen hyminään. Monotoninen ääni tavaa säkeitä Koraanista. Vaunu natisee, ympärillä keskustellaan ja huudahdellaan, mutta tuo hypnoottinen ääni täyttää jokaisen tauon ja alleviivaa jokaisen lauseen. Kun vilkaisen häntä sivusilmällä, vaikuttaa siltä kuin mies olisi jossain aivan muualla. Otan pari kuvaa, eikä mies värähdäkään sulkimen räpsähdyksistä. Hän voisi yhtä hyvin olla hymniä veisaava etiopialainen. Tuossa tilassa jumalalla ei ole nimeä. Afrikkalainen humala – transsi hitaan rytmin ja loputtoman toiston kautta. Lauseet ovat välineitä yhdistymisessä johonkin suurempaan. Katson miestä uudelleen. Kenties näen jotain hyvin vanhaa, jotain ihmismielen ytimestä. Ehkä ihminen löysi laulun, koska se helpotti hänen eloonjäämistään. Sen avulla syntyi yhteys muuhun klaaniin. Ja luolan vahvistama ääni karkotti pedot sen suulta: yhdessäolon turvallisuus. (Eloranta, 32)

Eloranta kuvaa, kuinka afrikkalainen uskonnollisuus on jotain erilaista, siihen kuuluu transsi ”*afrikkalainen humala*”. Afrikkalainen uskonnollisuus kuvataan jonain suorastaan alkukantaisena, ihmiskunnan alkuajoilta peräisin olevaa. Niin kristittyjen kuin islaminuskoisten usko on ikään kuin jotain historiallista. Sekä Eloranta että Pavan argumentoivat, että he havaitsevat matkallaan kristinuskoisten parissa sellaista uskoa jota lännessä ei (enää) tapaa:

Etiopian pyhätöt ja rituaalit huokuvat omistautumista tavalla, jota lännessä ei hevin tapaa. Luostareissa vieraillessaan kohoaa vieläkin ylemmäs – niin hengen tasolla kuin fyysisesti. (Eloranta, 62)

While the Catholic world has become more and more secularized, in Egypt there has been an increase in the number of believers. Over the last few years there has been a religious revival which has shaken up the Coptic community. (Pavan, 214)

Pavan kuvaa kuinka Egyptin koptilaiskristittyjen parissa uskovaisten määrä kasvaa päinvastoin kuin katolisessa maailmassa. Elorannan kuvaus herättää konnotaatioita siitä, että afrikkalaiseen uskonnollisuuteen kuuluu syvä transsi ja omistautuminen. Sitä ei kenties ole koskaan Euroopassa ollutkaan, ainakaan tänä päivänä moista uskonnollisuutta ei löydy. Kirjoissa toisen uskonnollisuus saa paljon huomiota. Niissä kuvataan Egyptin kopteja ja eritoten paljon tilaa annetaan Etiopian kristittyjen kuvaamiseen.

Kuten jo aiemmin kuvasin, länsimaisessa perinteessä on aiemminkin ollut kiinnostusta Etiopian kristittyjä kohtaan. Keskiajan loppupuolella syntyi vakaa usko siihen, että jossain islamilaisen maailman takana on Pappiskuningas Johanneksen johtama kristitty kansa, josta toivottiin liittolaista islamia vastaan ja heidän vahvuudesta kerrottiinkin liioiteltuja tarinoita (Nederveen Pieterse 1992, 24-25). Aineistossa vastaavanlainen vahva liittolainen ei enää esiinny, Etiopian kristityt näyttävät suorastaan syrjään jääneiltä ja islamin uskoa paenneilta. Kuvattu eristäytyminen herättää myös tiettyä ihailua ja erityisesti Pavan ihailee Etiopian kirkon säilyttämiä vanhoja tapoja.

Christianity took refugee on this lake [lake Tana] when the Nile regions were being invaded by Islam. The Gospel reached this place by following the course of the Nile backwards – from Palestine to Egypt, and then to the Ethiopian Plateau, far away from the great religious upheavals – and it has remained true to itself throughout two thousand years of history. The miracle of faith. (Pavan, 76)

The sun does not seem eager to rise, and the darkness has thrown a cloak of pitch black over everything. At this time of day, Bahir Dar resembles a faded black-and-white film about ancient Christianity. Flurries of white veils can be seen disappearing in the direction of Saint George´s Church, from which the sound of chanting emanates. In this lost corner of Africa faith lives on. […] Christ is present, and he lives and flourishes as if the Gospel had been proclaimed only yesterday. Here, in one of the poorest countries in the world, faith is welcoming and inviting, and touches our hearts. (Pavan, 75)

Pavan ihailee uskon säilymistä aitona ja alkuperäisenä. Hän kuvaa uskoa muinaisen kristinuskon mustavalkoelokuvaksi ja kuvaa sen säilyneen itselleen uskollisena kaksituhatta vuotta. Paikallisten kristittyjen usko kuvataan (läheisenä kokemuksena) kutsuvaksi ja koskettavaksi. Samaan aikaan kuitenkin ihonväri nousee mainittavaksi asiaksi nimenomaan Pavanin kertoessa afrikkalaisista kristityistä. Muualla ihonväri mainitaan ainoastaan Pavanin kohdatessa Egyptissä Ahmadin, jota hän kuvaa *”His brilliant white teeth gleam in the sunlight, and his clear blue eyes are shining, contrasting with his bronzed skin.” (*s. 158) Tässä kohdassa hän pohtii muinaisten roomalaisten alueelle jättämän legioonan näkymistä väestön ”sekoittuneena verenä”.

Tumman ihonvärin käsittely nimenomaan kristinuskon yhteydessä saa pohtimaan, käytetäänkö tässä vanhoja väreihin liitettyjä merkityksiä. Kristinuskossa on perinteisesti asetettu vastakkain pakanuuden pimeys ja kristinuskon valo, mustan värin liittyessä pimeyteen. (Löytty 1997, 30–31) Historiallinen selityksensä löytyy esimerkiksi mustan värin pitämiselle pahuuden ja kuoleman värinä länsimaisessa kulttuurissa. Christopher L. Millerin mukaan musta väri yhdistettiin likaan, rappioon ja epäpuhtauteen muinaisissa kielissä niin sanskritissa kuin antiikin Kreikassa. (Miller 1985, 29.) Alun perin mustan värin demonisuudella ei kuitenkaan ollut mitään tekemistä ihonvärin kassa, tämä konnotaatio tarttui siihen vasta ajan myötä.

Nederveen Pietersen sanoo kristillisen ajan tuoneen murroksen antiikin ajan näkemyksiin. (Nederveen Pieterse 1992, 24–25.) Useiden kirkon isien kirjoituksissa tummaihoisuus alkoi saada negatiivisia konnotaatioita, tumma ihonväri alettiin liittää syntiin ja pimeyteen. Mustasta tuli paholaisen ja demonien väri. Myöhemmin yhteenotossa Islamin kanssa, tämä muodostui osaksi viholliskuvaa muslimeista. Symbolismi ”mustasta demonista” siirrettiin viittaamaan muslimeihin.

Mustaan väriin liittyy edelleen negatiivisia konnotaatioita. Myös kristinuskon valo on teema, jolla on edelleen vahva asema länsimaissa. Ehkä se on saanut uskontoon Pavania kriittisemmin suhtautuvan Elorannan valitsemaan kirjaansa kuvan Lalibelasta alttarista, jonka eteen kameraan selin on kerääntynyt ihmisiä ja heidän taaksensa lattiaan muodostuu valosta risti. (s. 81) Puolestaan Pavanin kuvauksessa Etiopiassa Isä Estifianosen ”yötäkin mustempi” iho toimii vastakohtana auringon valaisemille hopea ja kultaristeille

The door to this world is opened for us by Father Estifianos. With skin blacker than night, he is the guardian of the keys to the treasury in the church of Bet Meskel. Within a few minutes, rays of sunshine are illuminating a dazzling array of silver and gold crosses, studded with precious jewels. (Pavan, 88)

Myös Egyptin papin ihonväri saa huomiota. Samalla korostetaan mystiikan merkitystä paikallisessa kristinuskossa.

`Hermits? Yes they still exist,` says Father Macario a Coptic monk.[…] He has black eyes and dark skin, and strokes his long beard, which reaches down to his belt. ”You Catholics- you don’t know a great deal about mysticism. Yet you should remember that it was an Egyptian, Saint Anthony, who founded Christian monasticism, and who lived here in this desert […] (Pavan, 214)

Pavanin kirjassa yhteinen kristinusko luo jonkinlaista läheisyyttä, kuitenkin samalla tuodaan esille uskon erilaisuutta. Paikallisesta uskosta korostetaan mystiikan osuutta. Uskon mystisyys korostuu kuvaosioissa, joista molemmat alkavat kuvilla munkeista ovensuussa. Etiopiassa munkki raottaa kirkon ovea saapuvalle matkailijalle ja Egyptissä kuvassa on kaksi munkkia luostarin ovella. (s. 74 ja 215). (Liite 3) Myös ihonväriin keskittyminen luo eroa tässä yhteydessä. Kristinuskoa onkin syytetty sen luonteesta nimenomaan valkoisten uskona.

Uskonkysymysten osalta tummaihoisia kristittyjä enemmänkin toiseutettuja ovat islaminuskoiset. Monessa kohtaa islamin uskon käsittelyn yhteydessä nousee esiin käsitys aggressiivisuudesta. Myös tässä yhteydessä korostuu ero islaminuskoisen pohjoisen ja kristinuskoisen etelän välillä.

Ryöstäjät, baggara-arabit joen pohjoispuolelta, saapuvat ratsain. […]Rosvot tappavat yleensä kaikki kylien asekuntoiset miehet. Pojat viedään paimeniksi, tytöt ja naiset koti- ja peltotöihin – usein myös jalkavaimoiksi. Pakkoislamisointi ja naisten täydellinen ympärileikkaus ovat niin ikään

yleisiä Pohjoisessa [Sudan]. Sudanin arki on nyt paljon ankarampi kuin monesti aikaisemmin. (Eloranta, 186-7)

Kuvauksessa unohdetaan se, että ympärileikkauksia harjoitetaan myös kristittyjen parissa. Kyseessä on kulttuurinen, ei uskontoon liittyvä tapa. Kuvauksessa silmiin pistää myös se, että islamin ja kristinuskon leviämistä ei esitetä samalla tavalla. Pavan kuvaa kristinuskon ja luostarien levinneen Etiopiassa metsäpalon tavoin. *"Monasteries spread like wildfire, making Ethiopia one of the first Christian kingdoms." (Pavan, 94)* Nubiassa evankeliumin saapumisesta vain seurasi kristillisen valtakunnan perustaminen. *"Gospel reached Nubia in the sixth century AD, resulting in the Christian kingdom" (s. 125).* Huomattavaa on, ettei aineistossa kuvata vapaaehtoista kääntymistä islaminuskoon. Sen sijaan kuvataan, kuinka kristinuskon alkuvaiheen jälkeen tilanne muuttui ja kristinusko on joutunut hakemaan turvaa niin Etiopiassa kuin Egyptissäkin.

Fleeing the Arab incursions and the enforcement of Islam. Orthodox Christianity took refugee here on the Ethiopian Plateau, where its age-old traditions have been maintained. (Pavan, 78)

Over the course of many centuries, many monasteries and churches sprung up on the banks of the Nile, which have miraculously escaped the advent of Islam. (Pavan, 214)

[…] those who believed in the Gospel took refuge in the desert [Egyptissä], in order to escape persecution firstly from the Romans, and then from the Muslims. (Pavan, 218)

Islamin ja kristinuskon välille kuvataan ristiriita ja niiden esitettään olevan jatkuvassa konfliktissa. Islam näyttäytyy kristinuskon uhkana. Huolta ei aiheuta ainoastaan islamin aggressiivinen leviäminen muinoin vaan myös islamilaisen fundamentalismin nousu tänä päivänä. Eloranta pohtiikin Egyptissä televisioruudun "vihertymistä".

Vihreä ruutu vie kuitenkin lopulta huomioni. Ehkäpä islamilaisessa maassa tuo väri – pyhin kaikista, Profeetan viitan väri – kuuluu asiaan. Vihertääkö teevee nyt enemmän kuin viime vuonna? Onko kenties kaikille ruuduille täällä käymässä tuolla tavoin? Gama'a al-Islamiyya-vihreä – fundamentalistien painostuksesta monet ohjelmat ja esiintyjät ovat alkaneet "sävyttyä". (Eloranta, 26)

Fundamentalismin nousu on kuitenkin vain osatekijä. Erityisen vaaralliseksi islam esitetään yhdistettynä köyhyyteen. Yleisesti ottaen kehityskysymykset liitettään yhä useammin globaaliin turvallisuuteen. Kuitenkin tiettyjen ryhmien köyhyys näyttäytyy vaarallisempana. Nimenomaan köyhyydessä, slummeissa, elävät islaminuskoiset nuoret miehet herättävät lännessä pelkoja. Eloranta pohtii kirjassaan, jopa häntä Kairossa, Kuolleiden kaupungin kaupunginosassa, auttaneiden nuorten poikien mahdollista tulevaisuutta ääriliikkeissä:

Lopulta minut huomataan. Ryhmä poikia kisailee pallon kanssa ja pelin tiimellyksessä yksi heistä tupsahtaa eteeni. Hetken vain tuijotamme toisiamme, mutta sitten tilanne vapautuu. Olen selvästikin kiinnostavaa vaihtelua heidän arkeensa. Yritän keskustella hiukan, mutta alkeellinen arabiani ei riitä pitkälle. Kun jatkan eteenpäin, repustani putoaa kynä. Yksi pojista huomaa tämän, juoksee perääni ja ojentaa kynän minulle. Hänen vilpitön eleensä saa minun antamaan sen takaisin.

Ankean ympäristön ja poikien välittömän olemuksen välistä eroa on vaikea sulattaa. Tämä on Kairon slummeista kehnoin, kaupungin sakka. Juuri näiltä kulmilta ääriliikkeet, kuten Gama'a, rekrytoivat. Miten käy näiden poikien? Heissä aistin islamin hyveet, en kiihkoa. Päättyvätkö heidän poikavuotensa kuitenkin siihen? (Eloranta, 31)

Tänä päivänä globaali turvallisuus on tiukasti liitetty kehityskysymyksiin.(Buur, Jensen, Stepputat 2007, 9.) Ajatus köyhyydestä uhkana ei ole uusi, sitä on käytetty ennenkin. Nykyinen globaalin turvallisuuden ja kehityksen käsitteiden yhteensulautuminen muotoutui kylmän sodan päättymiseen ja globaalin kapitalismin uudelleen järjestäytymiseen aikaan. Käsityksen mukaan alikehitys ja huonon hallinto ovat syy konflikteille ja rikollisuudelle. Tämä kausaalinen suhde on uudelleen keksitty ja vahvistettu 2000-luvulla selityksenä terrorismille. Voikin sanoa, että nyt terrorismin torjumisen nimissä köyhyys on muuttunut maailmanlaajuiseksi uhkaksi.

Kaikki köyhyys ei kuitenkaan vaikuta vaaralliselta. Pavanin kuvauksessa Etiopiassa kristinuskoisten köyhyyttä kuvataan jopa ylevänä:

Estifanos has greasy, unkept hair, dirty hands and muddy clothing. He and his fellow monks live in a series of miserable mud huts, in abject poverty. They live on what they can produce on their vegetable patch. It is not an easy life, and few would choose to lead it. Mabey Christ himself lived like that, just like Estifanos. (Pavan, 88)

Aineistoni kuvissa näkyy myös mielenkiintoinen ero uskon harjoittamisen kuvaamisessa. Kirjoissa on paljon kuvia kristinuskoisten uskonnollisista menoista niin Etiopiasta (Eloranta, 66–82 ja Pavan, 78–81, 89–97) (Liite 4) kuin Egyptin koptien parista (Pavan, 215–223). Islamin uskoisista ei löydy vastaavaa kuvastoa, poikkeuksena on Elorannan kuvat sufi-tanssijoista (Eloranta 3, 47).

Egyptissä islaminuskoon liittyvä rakennustaide sen sijaan saa enemmän huomiota ja ihailua. Esimerkiksi Pavanin kirjassa on useita kuvia uskonnollisista rakennuksista. (Pavan 244–45, 247–251) (Liite 5) Myös Eloranta sekä ihailee että kauhistelee Al-Hakimin moskeijaa, josta hänellä on myös kuva. (Eloranta, 46) Hän kertoo, kuinka sekopäinen Al-Hakim varasti moskeijan aukion päällyskiven Gizan pyramideista. Hän kuitenkin myös kuvaa ihaillen kuinka: *”Katolla pyhätön geometria näyttäytyy upeimmillaan. Linjojen selkeys ja koristekuviointien säännöllinen rytmi asettuvat Kairon ruuhkaisen siluetin eteen. […] Ei ole vaikea kuvitella, millaisen vaikutuksen tämä paratiisin esipiha on tehnyt maamieheen kautta vuosisatojen. (Eloranta, 29)* Rakennukset kuitenkin kuvataan nimenomaan rakennuksina ja pääosin ilman ihmisiä. Tavallisia islaminuskon harjoittajia kuvissa ei siis näy.

Sen sijaan fundamentalismi on jotain, jolla viitataan nimenomaan islaminuskoisiin ryhmiin. Tällöin toiminta näyttäytyy enemmän uskonnon kautta. Kristinuskoisten ryhmien kohdalla uskonnolliset motiivit näyttelevät pienempää roolia.

Arvioidaan, että hän [Joseph Kony] on siepannut ainakin kymmenentuhatta lasta Pohjois-Ugandassa. Milläpä muulla tavalla LRA rekrytoisi sotilaita. Eikä tässä vielä koko karmeus: myöhemmin Kampalassa kuulen Sunday Telegraphin tutkivilta journalisteilta, että osa lapsista myydään pohjoiseen, orjatyöhön pelloille ja tehtaisiin. Vaihtosuhde on lapsi per Kalashnikov. Yksi asiakkaista on ollut Osama bin Laden, jolla on mittavat ideologiset ja taloudelliset sijoitukset Sudanissa. Pyhässä sodassa kaikki on sallittua. Fundamentalistin näkökulmasta he tekevät lapselle palveluksen: antavat lukutaidon, pakkoislamisaation kautta. (Eloranta, 121)

Ugandan LRA:han ei viitata termillä fundamentalisti. Eloranta kuvaa, kuinka kyse on ennen muuta sotaherran vallanhimosta. ”*Hänen [Joseph Kony] sekava oppinsa on perustunut kymmeneen käskyyn, mutta aseensa hän on kaiken aikaa saanut muslimeilta. Nyt hän onkin yhtäkkiä kääntynyt islamiin. Kun ammukset käyvät vähiin, uskolla ostaa lisää. Sotaherran vallanhimolle ei ole rajaa.”* (Eloranta, 120–121) Pavan puolestaan kenties epäilee tai ainakaan ei halua itse ottaa kantaa siihen, onko LRA:n tarkoituksena perustaa yhteiskunta kymmenelle käskylle. ”*The ultimate aim is*

reportedly to establish a regime based on strict enforcement of the Ten Commandments." (Pavan, 48) Kuvaus eroaa islaminuskoisista ryhmistä, joiden toiminta näyttää perustuvan nimenomaan fundamentaaliselle uskolle. Luottamus islaminuskoisten ryhmien toiminnan perustumisesta nimenomaan uskolle on vahva.

Toisaalta jotain yhtymäkohtiakin lännen ja Niilin alueen pohjoisosien välillä löytyy. Taiteet ja tieteet näyttävät olevan alueita, joilla islamin- ja kristinuskoinen maailma voivat kohdata. Pavanin kirjassa on kokoelma erilaisia seinäkoristeluita ja hän kertoo, kuinka näitä ”*Common stylistic desings found in religious buildings in Egypt, both Christian and Muslim*” (s. 224–225)

Yhtymäkohdaksi Pavan kuvaa myös Aleksandrian uuden kirjaston. *[…] new library. Completed in 2003 with the help of international donations, it has set itself up as a centre of culture in the heart of the Mediterranean, like the famous ancient library (s. 258)* Pavanilla on kuvia uudesta kirjastosta ja sen maailman eri aakkosin koristellusta muurista. (s. 256–259) Hän kuvaa kirjaston muurien symboloivan Baabelia ja tietämyksen sulautumista toisiinsa. Kirjaston kuvataankin tulleen kontaktipaikaksi islamilaisen ja läntisen kulttuurin välille ”*become a point of contact between Islamic and Western cultures". (s. 258)* Aineistossa lukutaito ja kirjallinen kulttuuri liitetäänkin islamiin ja Niilin alueen pohjoisosiin. Tämä heijastuu myös Elorannan kommentissa, *"fundamentalistin näkökulmasta he tekevät lapselle palveluksen: antavat lukutaidon, pakkoislamisaation kautta". (Eloranta, 121)*

Pavan myös kuvaa ja tekee huomioita Rooman imperiumin jäljistä ja muista yhteyksistä Välimeren alueella, Pohjois-Afrikan ja Etelä-Euroopan välillä. Lähellä Niilin toista suurta patoa hän löytää ja kuvaa padon alta turvaan pelastetun ”*A detail from the Kiosk of Qertassi […] precious relic of the Roman era*”. (s. 161). Aleksandriassa hänellä on puolestaan kuva *"The facade of the Greek cafe Pastroudis"*, jonka hän sanoo kuvaavan kaupungin väestön monietnistä luonnetta Aleksandrian kulta-aikoina (s. 260-261).

Vaikka toiseudessa usein korostuu toisen täydellinen ero itseydestä, voi toiseuteen liittyä tiettyjen todellisten tai kuviteltujen yhdistävien tekijöiden tuominen esille. Italialaisen Pavanin kirjassa korostuu Välimeren alueen yhteinen historia. Pavan kuvaakin Niilin olevan osa läntisen kulttuurin geneettistä rakentumista ja hän sanoo Aleksandriassa Afrikan liukenevan eurooppalaisuuden juuriin. (s. 15–16) Pavan tuo esille myös kirjallisen ja tieteellisen yhteyden, joka islaminuskoisen ja läntisen maailman välillä voi olla. Siinä, missä tieteet ja taiteet saattavat yhdistää, Pohjois-Afrikan

islam erottaa. Uskon ero nouseekin merkittäväksi. Islam kuvataan aggressiivisuudessa ja fundamentalismissa jopa uhkaavaksi, pelottavaksi. Islamin usko liittyy toisiin. On kuitenkin kysyttävä, voidaanko olettaa, ettei lukijoissa ole islaminuskoisia.

Eteläisempien osien kuvauksissa yhdistäväksi tekijäksi voi tulkita kristinuskon kuvauksen. Heitä ja meitä yhdistää fundamentalistisen islamin luoma uhka. Toisaalta aivan samanarvoisena heitä ei kuitenkaan esitetä. Afrikkalaisen kristinuskon kuvataan olevan muinaista, jota maallistuneesta Euroopasta saapuneet kirjoittajat ihmettelevät ja jota eritoten Pavan myös ihastelee. Paikalliseen uskoon kuuluu myös meiltä puuttuva mystiikka ja transsi, uskoon on myös sulautunut paikallisia elementtejä. Lisäksi ihonväri nousee tässä yhteydessä esille.

6 VAAROJEN MANNER

Toisessa osassa käsittelen, jo eurooppalaisten tutkimusmatkojen aikaan korostunutta, ajatusta Afrikasta vaarojen mantereena. Käsitys ei ole kadonnut. Aineistoni kirjoissa vaara nousee esiin ennen kaikkea konfliktien kuvauksen muodossa, aihe, jota sivuttiin jo edellisessä uskonnollisuutta käsittelevässä luvussa. Konfliktien ohella Eloranta nostaa esille tautien tuoman vaaran. Vaarojen kuvailu toistaa osin vanhaa perinnettä, mutta niistä löytyy myös uusia piirteitä.

6.1 Sota

Aineistoni kirjoissa kuvataan Ugandan, Sudanin sekä Etiopian ja Eritrean konflikteja. Kuvaukseen liittyy keskeisesti pyrkimys selittää konfliktien syitä. Kirjoissa tuodaan esille kuvattuihin konflikteihin vaikuttavia useita syitä. Kuitenkin kirjoissa esiintyy vahvasti ajatus, että pohjimmiltaan afrikkalaisten sotien taustalla vaikuttaa esi-isiltä peritty vihanpito ja paikallisten kiihko. Pavan korostaa esi-isien jännitteiden roolia Pohjois- ja Etelä-Sudanin välisessä sodassa.

This huge, flat plain [Sudanese savannah] has only recently ceased to be ravaged by civil war, which raged over twenty years. It has commonly been defined as a conflict between the Arab Muslims of the north and the Christians of the south, fighting for their independence. But the truth is much more complex than that, as it involves not just religious issues, but also ancestral tensions. (Pavan, 101)

Yleisesti voi sanoa, että tämän päivän mediakuvastossa esiintyy yhä eläimellinen primitiivinen afrikkalainen, joka näkyy ennen kaikkea sotaraporteissa. (Eriksson Baaz 2005, 142–144.) Kuvastossa on taipumus esittää Afrikan sodat anarkistisina ja primitiivisinä. Kuvaukset syntyvät puolueellisen ja pinnallisen raportoinnin pohjalta, jossa konfliktin ominaispiirteenä nähdään olevan sisäiset kulttuuriset tekijät ja pitkän historian omaava etninen viha. Tämä raportointi peittää näkyvistä sodan geopoliittiset ja taloudelliset realiteetit ja niiden alueellisen ja kansainvälisen merkityksen. Konfliktit kuvataan käsittämättöminä, ja siten edistetään ajatusta siitä, että Afrikan sodat ovat täysin erilaisia ja niihin liittyy outo barbaarinen luonne.

Eloranta tuo, ehkä Pavania enemmän, esille monia tekijöitä, mutta hänkin painottaa etiopialaisten ja eritrealaisten konfliktin taustalla kiehuvaa kiihkoa.

Kaksi viikkoa Makalesta lähtöni jälkeen läheisellä rajalla on käynnissä täysi sota. Seuraan sitä Reutersista ja internetin uutispalstoilta. Molempien hallitusten lehdistöedustajat suoltavat raivoisaa propagandaa. Mietiskelen, miten kukaan voisi ottaa tuollaista todesta. Tuskimpa ainakaan kukaan länsimaalainen. Alan lueskella soc.ethiopian.cultue-keskusteluryhmää. Jokainen etiopialainen ja eritrealainen kiehuu kiihkosta […]. Keitä nämä ihmiset ovat? Harvat tapaamani etiopialaisista ovat tällaisia. Ehkäpä siinä onkin avain. Kasvokkain kanssani he ovat järkeviä. Jotenkin rauhoittuvat. Ei se ollut minun ansiotani – saatoin jopa provosoida saadakseni jotain esille. Meidän historiamme, jälkemme tässä maailmassa, saa sen aikaan. Mutta se on vierasta: jälkeenpäin he kuumenevat keskenään ja puukottavat toisiaan talvisen Helsingin rautatieasemalla. (Eloranta, 93)

Elorannan kirjassa lukijalle jää epäselväksi, miksi propaganda on jotain jota ”*ainakaan kukaan länsimaalainen*” ei voisi ottaa todesta. Eikö propagandaa ole myös länsimaissa? Vai onko kyse siitä, että vieraalle propagandalle on vähemmän sokea. (Propagandaksi kuvataan usein ”väärän ideologian” väitteitä.) Kuvauksen voikin tulkita myös niin, että olemme vain kyseiseen konfliktiin riittävän ulkopuolisia.

Huomattavaa on kuitenkin, ettei pyrkimyksenä ole ymmärtää sisäistä logiikkaa. Kuvaus herättää konnotaatioita siitä, että toimintaan ei kuuluisi rationaalisuus. Kirjoittaja ihmettelee ”*miten kukaan voisi ottaa tuollaista todesta”*. Kuitenkin propagandan voisi tulkita osaksi sodan prosessia ja olennaiseksi osaksi viholliskuvan luomista. Esimerkiksi Paul Richards on korostanut sen tärkeyttä, että sotaa käsitellään sosiaalisessa kontekstissa. Richards argumentoi, että meidän tulisi kiinnittää

huomiota paikallisiin prosesseihin. (Richards 2005) Sotaa tulisi käsitellä osana paikallista dynamiikkaa ja sosiaalisia prosesseja. Keskeiseksi nousee tällöin se, miten sotaa organisoidaan. Irrationaalisilta näyttävillä toimilla on kognitiivinen puolensa ja paikallisia selityksiä. Yhtenä osana sodan organisoinnissa on viholliskuvan luonti. Tässä myös propagandalla on roolinsa.

Eloranta esittää myös ajatuksen meidän historian ja jälkien vaikutuksesta. Tämä kuitenkin jää ilmaan leijumaan, sillä sitä ei perustella mitenkään. Sen sijaan ”kuumenemisen” korostetaan olevan vierasta, vaikka voikin olla kyseenalaista, kuinka vierasta puukotukset Suomessa ovat.

Toiseuden vieras fanaattisuus korostuu myös Elorannan kertoessa Sudanin sodasta. Eloranta on nimennyt Sudania käsittelevän lukunsa Mallihelvetiksi. Hän kuvaa kuinka jo ”*tutkimusmatkailija Sir Samuel Baker nimitti tätä malariasääskien, desperadojen ja kannibaalien asuttamaa seutua ´mallihelvetiksi´.” (Eloranta, 117)* Taustaksi hän kertoo, kuinka jo yli sata vuotta sitten englantilaiset kohtasivat paikalliset fanaatikot sodassa. Tämän päivän ”säälimätön näännytyssota”, fundamentalistijuntan ja sissiliikkeen välillä, kuvataan jatkumoksi historialliselle kuvaukselle:

Syyskuun toisena, aamunkoitteessa, englantilaiset näkivät aallot. Ihmishyöky yli dyynien – lukematon määrä dervissejä vyöryi eteenpäin aseinaan kepit, miekat, ikivanhat kiväärit ja jihadin käyvän taistelijan fanaattinen luottamus. Heidän johtajansa oli Allahin nimeen määrännyt heidät pyyhkäisemään vääräuskoiset Niiliin. […] He eivät edes päässeet omien aseidensa ampumaetäisyydelle, ennen kuin englantilaisten konetuli niitti heidät [...] Näin käytiin kolonialismin ajan suurin taistelu Afrikassa. Vuosi oli 1898. (Eloranta, 116)

Sata vuotta myöhemmin Sudan on yhä taistelukenttä. Taistelu on edelleen muslimien ja ei-muslimien välinen: kenraali Omar al-Bashirin fundamentalistijuntta NIF kamppailee etelän sissiliikettä, eversti tri John Garangin johtamaa SPLA:ta vastaan. Kyse on maailman pisimpään jatkuneesta konfliktista […] Se on säälimätön näännytyssota, jossa useimmat uhrit ovat siviilejä, sillä aseina käytetään niin nälänhätää, avustusten manipulointia kuin orjarosvoustakin. Täällä valtio sotii omia kansalaisiaan vastaan, mutta konfliktiin sekoittuu myös heimoriitoja ja sotaherrojen sooloilua. (Eloranta, 116)

Kirjoissa on kohtia, joissa konfliktit esitetään perinteiseksi osaksi yhteiskuntaa. Modernien tuliaseiden tulon esitetään vain synkistäneen aiempia ”perinteisiä” taisteluja. Syyt ikään kuin ovat vanhoja, vain seuraukset ovat muuttuneet tehokkaampien aseiden käyttöönoton myötä. Pavanin

kirjan Uganda luvussa on kuva pojasta, jonka pää on rajattu ulos. (s. 61) (Liite 6) Kuvassa näkyy hänen rintakehäänsä vasten pitelemät jousi ja nuolet. Kuvatekstissä kerrotaan taistelut ennen käydyn näillä aseilla, mutta tänä päivänä on siirrytty tuliaseisiin, minkä seurauksena kiistat ovat käyneet tappavammiksi. Uusien aseiden kuvataan muuttaneen taistelujen seurauksia, mutta itse taistelujen esitetään olevan ”muinaisilta ajoilta”:

A young boy proudly displays his simple, but functional, weapons. Battles were once fought out with bows and arrows, but now people resort to gunfire. As a result, there are a significant number of causalities during raids on livestock which the Karamojong consider a worthy and courageous activity that can earn them respect and honor. (Pavan, 60)

Kuvatekstin voi sanoa muuttavan kuvan tulkintaa. Itse kuva ei vaikuta uhkaavalta. Poika ei pitele asetta, kuin aikoisi käyttää sitä. Eikä kuvassa suoranaisesti mikään välttämättä herätä ajatuksia ihmisuhreista. (Yhtä perusteltu tulkinta olisi paimentolaisten tarve suojella karjaa villieläimiä vastaan tai aseita käytettävän metsästyksessä.)

Aiheen käsittely jatkuu seuraavalla aukeamalla. Aukeamalla on kuva nuoresta miehestä, joka seisoo mietteliään näköisenä ja pitelee varsin huolimattoman näköisesti asetta piipun kärjestä aseen ollessa pystyssä hänen jalkansa vieressä. Kuvatekstissä Pavan kertoo miehen olevan aseestaan erottamaton. ”*young karamojong inseparable from his Kalashnikov”* (s. 62) Viereisellä sivulla on kuva ryhmästä miehiä, jotka pitelevät aseitaan käsissään, kuin olisivat valmiudessa myös käyttää niitä. (Liite 6) Kuvatekstissä tilannetta selvennetään ”*A group of soldiers from the Ugandan army sent from Kampala to impose ceasefire in Karamoja. Every once in a while, the central authorities feel the need flex their muscles in these regions. The Kalashnikovs disappear for a while, only to reappear when the army slackens its grip (s. 62).*

Elorannalta löytyy vastaavanlainen selitys, kun jo Pavanin esittämä kuva ”perinteisten taistelujen” muuttumisesta verisemmiksi nimenomaan tuotujen aseiden vuoksi:

Kalashnikovin tapaiset vierasesineet järkyttävät myös perinteistä heimokulttuuria. Taistelussa osoitettuun voimaan perustunut heimojenvälinen dynaaminen tasapaino kumoutuu. Yksi ainoa soturi voi automaattiaseella hävittää kylän hetkessä. Länsi-Kenian pokotit ja karamojat kärhämöivät tuon tuostakin, mutta täysmittaisen teurastuksen estää yleensä paikalle saapuva poliisi tai armeija. Tilanne on toinen Etelä-Sudanissa, jossa pienestäkin provokaatiosta perinteiset

vastapuolet, dinkat ja nuerit, voivat surmata toisiaan suurin joukoin. Sudanissa ei mikään keskusjohto vahdi näitä tapahtumia – itse asiassa näyttää siltä, että hallitus ruokkii niitä antamalla automaattiaseita kummallekin osapuolelle. (Eloranta, 204)

Kuvaus herättää konnotaation, ikään kuin konfliktiin tarvittaisiin vain nuoria miehiä ja aseet. Vaikutelmaa vahvistavat kuvat nuorista miehistä aseineen. Elorannan kirjan takakanteen on valittu Sudania käsittelevän luvun kuvaosio alkaa kuvalla autossa istuvista miehistä, jotka hymyilevät ja virnistävät kameralle. Yksi miehistä pitelee asetta, joka on suunnattuna menosuuntaan, etuviistoon kuvasta ulos. (Liite 6) Kuvatekstissä tilannetta selvennetään vain kommentilla: *”Matkalla Sudaniin, Pohjois-Kenia” (s. 126)*

Konfliktien selityksissä korostuu siten muinaiset syyt yhdistettynä uusiin aseisiin. Elorannan kirjassa Etiopian ja Eritrean välisen sodan syiden kuvauksessa korostuu syiden muinaisuus ja järjettömyys. Eloranta esittää, kuinka tämä yhdistyy meidän aseisiin, lainaten Der Spiegelissä kuvausta:

Der Spiegelin kirjeenvaihtaja kutsuu kamppailua kaikista järjettömistä sodista järjettömimmäksi […] Selkeyttääkseen asian lukijoilleen, hän kutsuu juoksuhautoja ”Verduniksi”. Heidän lukumääränsä, meidän aseemme. Ei niinkään vierasta. (Eloranta, 93)

Eloranta jatkaa lainaamalla Gerald Hanleyn (1900-luvulla elänyt brittiläinen matkakirjailija) kuvausta ja pyrkii omin sanoin kuvaamaan sodan ”toista puoliskoa”.

”… Niitä tienoita ei voi millään muistella ilman, että mieleen nousevat tikarit ja keihäät, mustan rastatukan alla leimuavat silmät, hullun itsepäiset kamelit, polttavan kuumat kalliot ja verivelat, joiden alkuperää kukaan ei muista, mutta jotka voi kuitata vain puukoniskulla.” Gerald Hanley kuvasi ylivertaisen taitavasti toisen puolen yhtälöstä. Toista puoliskoa ei ole niin helppo kääntää intensiiviseksi proosaksi: asekauppiaiden siistit toimistot Djiboutissa, Sofiassa ja Moskovassa, ammustilausten pitkät printit, nimettömien sveitsiläistilien voittomiljoonat vaihdettuina huviloihin ja huoriin. (Eloranta, 92)

Eloranta kuvaa, kuinka Etiopiassa Makalen kaupungissa luksushotellin olevan harvoja pommitukselta säästyneitä kohteita.(s. 92) Lähes tyhjässä hotellissa on venäläisten sotilasneuvonantajien ryhmä, joka myy ja ylläpitää samoja aseita rajan molemmin puolin. Eloranta

kuvaa tätä pelkäksi bisnekseksi. Hän tuo esille tilanteen ironian. Kuitenkin siisteistä toimistoista käsin toimivien ja pelkkää bisnestä tekevien asekauppiaiden toiminnan kuvaus herättää konnotaatioita toiminnan selkeydestä ja järjestelmällisyydestä. Se on vähemmän tunteellista. Toiminnan perusta on raha. Kuvaus luo konnotaatioita toiminnan moraalittomuudesta muttei kenties käsittämättömyydestä.

Itse sodankäynti kuvataan totaalisuudessaan ja äärimmäisyydessään osin järjestelmällisenä, mutta paikallisten ”sotaherrojen” toiminta ja ”loikkiminen” näyttäytyy sekavana ja arvaamattomana.

[…] rupattelen paikallisen pataljoonan päällikön [SPLA], majuri Mading Maragin kanssa […] Olen alkuun vähän epäilevä […] Hänen kuvauksensa täsmää kuitenkin muihin tietoihini. NIF:n juonet: ketkä tahansa ihmiset ja miten äärimmäiset suunnitelmat hyvänsä kelpaavat ei-islamilaisen naapurimaan horjuttamiseen. Tässä tapauksessa Ugandan, koska se sallii SPLA:n toimia rajansa yli. Ugandaa, maata, joka on vielä toipumassa vuosien hirmuhallinnosta, riivaa sen pohjoisosissa sissiliike nimeltä Lord's Resistance Army, jota johtaa muuan Joseph Kony. Hänen sekava oppinsa on perustunut kymmeneen käskyyn, mutta aseensa hän on kaiken aikaa saanut muslimeilta. Nyt hän onkin yhtäkkiä kääntynyt islamiin. Kun ammukset käyvät vähiin, uskolla ostaa lisää. Sotaherran vallanhimolle ei ole rajaa. Arvioidaan, että hän on siepannut ainakin kymmenentuhatta lasta Pohjois-Ugandassa. Milläpä muulla tavalla LRA rekrytoisi sotilaita. (Eloranta, 120–121)

Mitä tarkemmin asiaa tutkii, sitä selvemmäksi käy, että viime vuosien nälänhädät Sudanissa ovat olleet ihmisen aiheuttamia. Arvaamattomista säänvaihteluista huolimatta pääsyy ihmisten nälkään ”Sudanin vilja-aitassa” on ollut totaalinen sodankäynti. SPLA:n saartamissa varuskuntakaupungeissa nälkää on nähty jatkuvasti. Pohjoisen offensiivit – sotilasoperaatiot ja NIF:n organisoimien heimomiliisien rosvoilu – ovat viime vuosina poikkeuksetta sattuneet kriittiseen kylvöaikaan. Sooloilijat, kuten komentaja Kerubino Bol, joka loikki edestakaisin SPLA:n ja NIF:n välillä aikaansaaden kosolti tuhoa, ovat edelleen pahentaneet tilannetta. (Eloranta, 121–122)

Eloranta tapaa Sudanissa myös SPLA:n komentajan, jonka jämpti ja pehmeä olemus esitetään ympäristöstä poikkeavana. Samalla selkeä etninen jako joutuu haastetuksi.

.

Tapaan komentaja Oyai Ajak Dengin […] Komentaja Oyai on pitkä, varmaotteinen mies. Hänen jämpti kättelynsä ja pehmeän äänensä antama vaikutelma poikkeaa jyrkästi ympäristöstä. Otsaan

tatuoidusta arvista näen hänen olevan silukki. Olen tästä hiukan hämmästynyt, sillä hän on eteläisen sektorin ylin komentaja armeijassa, joka on vahvasti suurimman etnisen ryhmän, dinkojen, hallinnassa. Keskustelussamme hän vähättelee heimotaustansa, kuten myös uskonnon, merkitystä SPLA:ssa. Hän mainitsee, että heidän noin 60 komentajastaan osa on muslimeja […] Sudanin etnisten ryhmien suuri määrä – kaikkiaan noin 500 – suosii suuria ja yhtenäisiä, kuten arabeja. SPLA:n johto tietää sisäisten riitojen kovan hinnan – kiista heidän riveissään johtaisi tutkijan päätelmään, ettei heistä tulevaisuudessa ole etelän alueiden hallitsijoiksi […] Hän [Komentaja Oyai] uskoo jokaisen etelän asukkaan ennenpitkään tajuavan, että taistelu on ainoa mahdollisuus. (Eloranta, 117)

Tilanteen lopullisten määritelmien teko perustuu pääosin läntisten kommentaattorien arvioihin, hyödyksi käytettään esimerkiksi länsimaista mediaa. (Tämä voi olla perusteltavissa jonkinlaisen tilanteen ulkopuolisen tekemän arvion saamiseksi. Kuitenkin auktoriteetti on nimenomaan länsimaisella medialla.) Tosin Eloranta myös pohtii länsimaisten mahdollisuutta ymmärtää Sudania. Eloranta kuvaa:

Afrikan suurinta valtiota pilkkoo railo. Se on arabien ja afrikkalaisten välillä, mutta myös muslimien ja ei-muslimien välillä. Itse asiassa se on murrosten seitti, joka ei äkkikatsomalta näytä siirtomaa-ajan ongelmalta, mutta periytyykö se sieltä sittenkin? Voiko länsimaalainen yleensäkään ymmärtää Sudania vai onko parasta luovuttaa ja unohtaa tämä musta aukko? (Eloranta, 117)

Etiopian ja Eritrean tilannetta hän pohtii:

Vaikka Etiopia ei ole koskaan ollut siirtomaa […] Jännitteet rajoilla takaavat ongelmia pitkälle tulevaisuuteen. Etniseltä ja kulttuuriselta kannalta on selvää, että Ogadenin pitäisi olla osa Somaliaa ja lännen alavien maiden nuer- ja anuak-heimojen sudanilaisia, kun taas Eritrea luontuisi osaksi kristittyä ylängön valtiota. Osaksi tällainen spekulaatio tietenkin vain heijastaa länsimaista käsitystä, jonka mukaan kansojen pitäisi koota itsensä kansallisvaltioksi […] eikä ole helppoa nähdä, miksi klaanit luovuttaisivat valtansa sellaisen abstraktin yhteisön hyväksi. (Eloranta, 63–64)

Periaatteessa kirjoittaja kyseenalaistaa länsimaista tulkintaa, kuitenkin samalla luo toista alentavia konnotaatioita. Länsimaissa abstrakti ajattelu on nähty korkeamman ajattelun muodoksi. Kun syynä

nimenomaan haluttomuus muodostaa abstrakteja yhteisöjä, herää mielikuva kyvyttömyydestä korkeampaan ajatteluun.

Paul Richards on erotellut tänä päivänä keskeisiä sodan selitysmalleja. (Richards 2005, 7) Yhden selitysmallin, ”uusi barbarismi -teesin”, mukaan kylmä sota piti paikalliset konfliktit kurissa ja sen päätyttyä sisäiset vihamielisyydet nousivat uudelleen esiin. Pääsyy sotaan on muinaiset vihamielisyydet etnisten ryhmien välillä. Etnisyys ja kulttuuri nähdään kiinteinä ja huomiota ei anneta etnisen mobilisaation prosessille. Richardsin mukaan tämä selitys on ohittanut huippunsa pääasiallisena selityksenä.

Aineistossani kuitenkin kuvattu selitysmalli oli edelleen vahvasti käytössä. Houkutus on varmaan suuri. Antaahan se helpon selityksen komplekseille sodille. Se nojaa vanhaan stereotypiaan barbaarisesta sodankäynnistä eri heimojen välillä Afrikassa. Tappaminen vaatii vain sen, että nuorilla miehillä on käytössään aseita. Kuvauksessa kaivetaan esiin kolonialismin ajan kuvauksia ”barbaarisista” sotureista, joita vastaan valloittajat kävivät sotia. Tässä hyödynnetään vanhoja myyttejä. Ehkä osin meidän ulkopuolisen maailman syyksi laitetaan se, että alueelle on viety moderneja tuliaseita, joiden seurauksesta vaikutukset vain ovat synkistyneet.

Esille nostetaan myös ajatus siirtomaa-ajan luomista jännitteistä, mutta heitot meidän historian vaikutuksesta jää perustelematta. Kuvauksessa toisen käsittämättömyys korostuu. Silmiinpistävää on se, kuinka paikallista rationaalisuutta ei pyritä ymmärtämään: paikalliset sotapäälliköt sekavia toimissaan, kun taas esimerkiksi asekauppiaiden toiminta on selkeämpää. Toiminnan sisäistä logiikkaa ei pyritä hahmottamaan ja se muuttuu järjettömäksi. Toinen toiseutetaan käsittämättömäksi. Tällöin korostuvat kuvaukset taustalla olevasta ”barbaarisuudesta”.

Kuvauksessa toki myös tuodaan esille eri toimijoita sekä prosesseja kuten propaganda. Muutamia mainintoja esitetään myös muista syistä kuten ahneudesta. Paul Richardsin mukaan valtaa onkin saamassa selitys, jota hän kutsuu: ”*greed not grievance*”. (Richards 2005, 7) Tämän mukaan sotien syynä ovat taloudelliset halut, ei poliittiset syyt. Konfliktit nähdään vain epäpoliittisina kilpailuina resursseista. Aineistoni kirjoissa tähänkin puoleen on jonkinlaisia viittauksia, kun käsittelyssä on luonnonvarojen hyödyntäminen ja kontrolli. Näitä kommentteja käsittelen myöhemmin luvuissa Orjuus ja Rikkaat riistäjät.

6.2 Taudit

Afrikan mantereen vaarallisuus tulee esiin aseellisten konfliktien ohella vaarallisten tautien käsittelyssä. Eloranta kirjoittaa sekä tunnetuista että ennalta tuntemattomista infektioista, joita Afrikasta löytyy. Afrikan tautisuuteen liittyy paljon historiallisia myyttejä. Kolonialismin ajan siirtomaalääketieteessä perusnäkemyksenä oli, että trooppiset alueet ovat lähtökohtaisesti tautisia, kun taas läntinen maailma on terveyden mitta. (Patton 2002, 35–44.) Tautien ei ajateltu vaikuttavan paikallisiin kuten eurooppalaisiin, he olivat immuuneja ja elivät luonnostaan taudinaiheuttajien läheisyydessä. Tavoitteena olikin kontrolloida, etteivät taudit pääsisi huomaamatta livahtamaan Eurooppaan. Epidemiologisen käsityksen myötä kuitenkin tarkka alueellinen jako joutui haastetuksi ja keskeiseksi nousi riskiryhmien identifioiminen. Alueellinen erottelu ei enää riittänyt, alkuperäiskansat (indigines) nähtiin taudin liikkuvina kantajina. Tästä nousi uhka myös länsimaiden keskiluokalle saada tartunta.

Ajatus Afrikan tautisuudesta ei ole kadonnut. Yhä edelleen Afrikan kuvauksessa tulee esille taudit. Eloranta kuvaa Afrikassa olevia runsaita tuntemattomia tautikantoja ja niiden tuomaa riskiä:

Muutamia vuosia sitten New York Times lähetti tähtitoimittajansa Sudaniin epätavalliselle komennukselle. Hänen tavoitteenaan ei ollut sotareportaasi tai nälkäkuvat, vaan saada käsitys potilastilastoista haastattelemalla hoitajia ja lääkäreitä maaseudun klinikoilla. Alkusysäys tähän näyttää tulleen Yhdysvaltain hallituksen tiedustelulähteistä. Kysymys oli yksinkertaisesti siitä, miten paljon eteläisessä Sudanissa esiintyi tyystin tuntemattomia tauteja ja tunnettujen tautien variaatioita, joihin lääkkeet eivät tehonneet.

Toimittaja laati pitkän luettelon. Joukossa oli paitsi ebola-, marburg- ja lassa-infektioprofiileja, jotka sittemmin on selvitetty yksityiskohtaisemmin, mutta myös joukon täysin tuntemattomia oireyhtymiä. Jotkut niistä tappavia, toiset eivät, mutta projekti osoitti selvästi lääketieteen olevan tiukan haasteen edessä. (Eloranta, 183-4)

Eloranta kuvaa lääketieteen olevan haasteen edessä. Jean Comaroff puolestaan on kuvannut, kuinka biolääketieteen nousu ja imperialismin laajeneminen tukivat toisiaan 1800-luvun lopulla. (Comaroff 1993, 324.) Lääketiede antoi tieteellisen validiteetin kolonialismiin kuuluneille humanistisille perusteluille. Samalla lääketiede itse sai auktoriteettia tästä toiminnasta. Mary Luise Pratt onkin kuvannut länsimaisen lääketieteen olleen yksi eurooppalaisen maailmanvalloituksen tehokkaimmista välineistä (Pratt 1992, 83). Olli Löytty kuvaa lääketieteen tehneen maanosasta omat

karttansa ja se on osa valloittamisen kertomusta. (Löytty 1997, 101–103, 131.) Trooppisten sairauksien voittaminen on olennainen osa sitä tapahtumasarjaa, joka toi eurooppalaiset Afrikkaan. Sama jatkuu hi- ja ebolavirusten osalta.

Aids-epidemiaa käsitellään myös Elorannan kirjassa. Luku, jossa tauteja käsitellään, alkaa Nature-lehdessä julkaistun tutkimuksen referoinnilla. (s. 182) Siinä tuodaan esille hi-viruksen siirtyneen simpansseista ihmiseen Keski-Afrikassa. Tapahtumasarjan avainkysymykseksi nostetaan lisääntynyt lihan kysyntä, jonka seurauksena apinoiden metsästys ja ruhojen kuljetus liiketoimintana kasvoi. Syyksi esitetään liiketoiminta, ei varsinaisesti kummalliset tavat. Apinoiden syöntiä itsessään ei kauhistella tai ihmetellä.

Afrikan leimaaminen aidsin syntymantereeksi kuitenkin vahvistaa yleistä näkemykseen, jonka mukaan Afrikka on tautinen manner. Lähtökohtaisesti tautien ei nähdä olevan peräisin hygieenisestä pohjoisesta. Eloranta lainaa kansainvälisten järjestöjen tulkintoja aidsin leviämisestä Afrikassa. Lainauksissa korostuu vaarallisuus ja jopa räjähtävyys. Kirjassa kerrotaan World Watch Instituten arvioineen 1999 ”*aids-räjähdyksen*” tapahtuvan ensimmäisenä Afrikassa. Hän myös argumentoi, että arviot ”*sosiaalisista ytimensulamisista*” Afrikan mantereen valtioissa sai YK:n turvallisuusneuvoston ottamaan ensimmäistä kertaa terveysongelman asialistalleen: ”*AIDS:n Afrikassa”* (Eloranta, 182).

Valituissa lainauksissa Aids yhdistyy ennen kaikkea Afrikkaan. Aidsin yhdistäminen afrikkalaiseksi johtaa koko mantereen diagnosoimiseksi tartunnan saaneeksi. Simon Watney on kuvannut, kuinka Afrikan aids-epidemian käsittelyssä aids alkaa merkitä Afrikkaa ja päinvastoin (Watney 1991, 100.) Aidsin ja Afrikan välillä nähdään yhteys: Afrikka on aidsinen ja aids afrikkalainen. Afrikan leimaaminen aidsin lähteeksi sopii myyttiseen maailmankuvaan, jossa Afrikka yhdistyy lähtökohtaisesti likaan, rappioon ja tauteihin. Tämä epähygieeninen alue on täydellinen kuvitteellinen uuden viruksen muhimispaikka.

Eloranta pohtii myöhemmin luvussa mahdollisten uusien tautien muhimista. Hän kuvaa otaksumaa, jonka mukaan Sudanissa vuosikymmeniä jatkunut sota, puutteellinen infrastruktuuri ja terveydenhuolto sekä suuret kansain- ja karjanvaellukset savannin ja viidakon välillä voivat luoda ideaaliolosuhteet tuhoisien virusten ilmaantumiselle. (s. 183-4) Hän spekuloi, millaisia vaikutuksia sudanilaisten pakolaisten ”*sademetsän miltei rajattoman monimuotoisuuden*” ympäröivillä

pakolaisleireiltä mukanaan kantamiensa tautikannoilla voisi olla. Tässä mantereen taudit esitetään uhkaksi myös meille.

Tämä kaikki vihjaa ilmestyskirjamaiseen skenaarioon, joka on samalla yhtä oikeudenmukainen kuin viimeinen tuomio. Kenties nämä sudanilaiset, jotka ovat sukupolvi toisensa jälkeen eläneet oloista armottomimmassa, jäävätkin eloon, kun me kakki muut häviämme. Jospa heidän kurjuutensa kehittääkin oikeat olosuhteet sellaisen viruksen synnylle, jolle heitä lukuun ottamatta kenelläkään muulla ei ole vastustuskykyä? Kun Pandoran lipas sitten aukeaa, niin kuin vääjäämättä nykyaikana tapahtuu, virus lakaisee tieltään muun ihmiskunnan ja he perivät maan. (Eloranta, 184)

Hän kuvaa tilanteessa olevan outoa symboliikkaa. Tämän ollessa heille toinen tuleminen, sillä Science – lehden mukaan kaikkien maailman ihmisten kantaisä ja -äiti olivat kotoisin joko Etiopiasta tai Sudanista.

Tämä luku jatkuu orjanmetsästyksen ja orjien takaisinlunastamisen käsittelyllä, josta ovat myös lukuun kuuluvat kuvat. Aiemmissa myös Sudaniin sijoittuvissa luvuissa on jotakin terveydenhuoltoon liittyviä kuvia. Nuba-vuorilta on kuva ”*markkina-apteekista*”, joka kuvaa kangasnyyttejä maton päällä (s. 177). Etelä-Sudania käsittelevässä luvussa on kuva puun alla makaavasta malariapotilaasta sekä kuva miehistä, jotka istuvat valkoisen seinän edustalla. (s. 143, 145) Miesten toinen jalka on amputoitu ja vierellä penkkiin nojailee proteeseja ja kyynärsauvoja. Kuvatekstissä kerrotaan kyseessä olevan Kenian puolella sijaitsevasta sairaala, joka on perustettu sudanilaisille. Nämä jälkimmäiset kuvat liittyvät lukuun, jossa kuvataan humanitaaristen järjestöjen toimia. Kaikkinensa kuvissa korostuu Sudanin terveydenhuollon heikko taso.

Tautien leviämisen esittäminen uhkana ei ole uutta. Tämän päivän liikkumisen nopeuden huima kasvu on kuitenkin lisännyt liikkuvuuteen liitettyjä turvallisuushuolia. Kuten Patton kuvaa, globaalin läheisyyden varjopuoleksi nähdään se, kuinka läheisyys helpottaa (facilitoi) uusien eksoottisten tautien leviämistä (Patton 2002, x). Tänä päivänä Afrikan myyttiseen tautisuuteen sekoittuu uudenlainen liikkuvuuden nopeutumisen luoma lisääntynyt huoli tautien leviämisestä globaaleiksi (ja siis myös meidän uhaksi). Tässäkin yhteydessä nousee esille ajatus köyhyyden vaarallisuudesta. Se ei ainoastaan synnytä terrorismia, vaan myös vaarallisia tauteja, erityisesti yhdistettynä sademetsän luonnon monimuotoisuuteen. Edelleenkään huoli ei ole siitä, että me voisimme viedä tartuntatauteja.

7 TRADITIO JA KEHITYS

Kirjoissa merkittävänä teemana ovat ajatukset evoluutiosta ja kehityksestä. Tässä luvussa tuon esille kirjoissa esiintyviä tapoja tuoda tätä teemaa esille perinteisten esitystapojen ja kehitysastetta käsittelevien kuvausten kautta. Samassa yhteydessä kirjoissa käydään myös keskustelua tämän päivän toivottavaa kehitystä koskevista käsityksistä, ei ainoastaan Afrikassa, vaan välillisesti myös meillä.

7.1 Paluu menneeseen

Jo uskonnollisuutta käsitelleessä luvussa nousi esille, että aineistossa paikallisten kristittyjen uskoa kuvattiin alkuperäiseksi ja vanhat tavat säilyttäneeksi. Myös muissa kohdissa kirjoissa esiintyy ajatus paikallisen elämäntavan ”vanhanaikaisuudesta”. Etäännyttävä vaikutus voikin syntyä tilallisen etäisyyden ohella ajallisella asteikolla mitattuna. (Löytty 2006, 242.) Eksoottisiksi määritellyt kulttuurit nähdään olevan meistä kaukana sekä maantieteellisessä että historiallis-evolutionaarisessa mielessä. Tällainen käsittely kiistää länsimaisen tarkastelijan ja paikallisen kulttuurin samanaikaisuuden.

Kirjoista löytyy myös viittauksia yhteen, tyypillisesti ”primitiivisiin” kulttuureihin liitettyyn, kolonialistiselle diskurssille tyypilliseen toiseuttavaan aihepiiriin, kannibalismiin. Aineistossani kirjoittajat eivät kuvaa kohdanneensa kannibaaleja tai edes väitä niitä olevan tämän päivän Afrikassa. He kuitenkin nostavat teeman esille. Kannibalismi näyttääkin olevan edelleen elinvoimainen aihe. Ja Afrikan käsittelyssä kannibalismiaiheen esiin nostaminen on edelleen houkuttelevaa.

Pavan esittelee kirjassaan kuvia Etiopian luostarien maalauksista. Hän kuvaa, että kuvissa esiintyy (hänelle) tuttujen Raamatun kohtausten ohella paikallisia pyhimyksiä sekä usein myös Belai, kristinuskoon kääntynyt kannibaali.

Interiors of Christian monasteries on Ethiopia are covered with biblical scenes. Alongside the familiar stories, there are tales from local folklore featuring Ethiopian saints. […]

Stories about Belai, the cannibal who converted to Christianity on his deathbed, are also frequently depicted. (Pavan, 81)

Sudanin sodasta kertoessaan Eloranta mainitsee tutkimusmatkailija sir Samuel Bakerin nimittäneen eteläistä Sudania kannibaalien asuttamaksi seuduksi (s. 117). Muinaisen Egyptin hän puolestaan kuvaa paikaksi, jossa aikanaan kannibalismi muuttui symboliseksi toiminnaksi.

Egyptin kivessä aikaa voi seurata kumpaankin suuntaan. Sakkaran varhaisimpien kammioiden seinille piirtyy sekin, miten ihminen hylkäsi kannibalismin ja ihmisuhrit, mutta säilytti ne kuitenkin symbolisesti rituaaleihinsa. Oliko jollain näistä seinistä kenties joskus ensimmäisen Michelangelon muinainen Viimeinen ehtoollinen? (Eloranta, 34)

Mielenkiintoisesti Eloranta viittaa tässä yhteydessä kristilliseen perinteeseen. Onhan kristittyjä epäilty kannibalismista. Kuvauksessa korostuu näkemys, että Egyptin historiasta löytyy kulttuurimme alkumuodot ja alitajunnan symbolit: ”*se onkin avaus omaan alitajuntaan, sen symboleihin, niiden alkumuotoihin, niin pelon kuin toivon arkkityyppeihin” (s. 33-34)* Afrikka kuvataankin osaksi meidän historiana, mutta josta olemme vaeltaneet ulos (olemme evoluution tulosta, emmekä kreationistisen opin mukaan luotuja):

Vaikka kreikkalainen kulttuuri korotettaisiin miten jykevälle jalustalle, ei tarvitse kuin käväistä egyptiläisessä tai afrikkalaisessa museossa nähdäkseen vielä kauemmas. Meidän merkkiemme ja myyttiemme edeltäjät ja niiden alkumuodot ”primitiivitaiteessa” näkyvät kaikkialla ympärillä. Kun löytää omien uniensa kuvat hakattuna muinaiseen kiveen, nöyrtyy, mutta myös vakuuttuu. Me emme tulla tupsahtaneet tänne jostain oikusta 4004 eKr., vaan kehityimme, fyysisesti ja kulttuuriltamme. Kaikki maailman ihmiset ovat kotoisin samasta Afrikan alkukodista. Pitkä matka ulos sieltä on kallojen ja luiden lisäksi merkitty myös symbolein. (Eloranta, 19-20)

Egypti, Afrikka ja myös Kreikka esitetään ikään kuin historiaksemme (vrt. Miles 1994). Eloranta korostaakin kirjassa Afrikan asemaa ihmiskunnan alkukotina. Tätä kautta Afrikassa on ikään kuin läsnä hänen esihistoriansa. Eloranta käy Keniassa Turkana-järven paleontologisesti tärkeällä alueella, jolta on löydetty merkittäviä ihmisen sukupuuhun kuuluvia luurankoja. Siellä hän pohtii historian opetuksia ja ikään kuin palaa kohtuun uimareissullaan: *Levän runsaus ja valon sironta siinä saavat veden tuntumaan unenomaiselta […]olen rauhaton tässä kohdun täyteydessä (Eloranta, 208).*

Mutta historia ei ole läsnä ainoastaan arkeologisina ja paleontologisina merkkeinä. Aineistossa kuvataan tiettyjen ryhmien sijaitsevan ikään kuin muinaisissa ajoissa. Aikoinaan yhteiskuntien sijaitseminen kehityksen eri tasoilla toimi sekä selityksenä että oikeutuksena Euroopan kolonialismille. (Nederveen Pieterse 1992, 36–37.) Tämän käsityksen mukaan Euroopan kolonialismi oli yhden tyyppistä evolutionarista avustusta edistyneemmiltä vähemmän kehittyneille. Tänäkään päivänä ei ole tavatonta, että kehitysmaiden nähdään olevan jäljessä länsimaiden ajasta. (Eriksson Baaz 2005, 39–42.) Erityisesti syrjäseutujen kansat näyttävät elävän historiassa. Tiettyjä kansoja pidetään elävinä museoesineinä. Aineistossani ilmenee kuinka syrjäseudut Afrikassa edustavat muinaisia ja muuttumattomia aikoja:

This is Nubia in all its glory: a picture-postcard of times long past and yet unchanged, with the Bedouin on their camels, disappearing into the horizon of red sand. There are nomads tending herds […] they resemble biblical scenes, a way of life that has remained unchanged for centuries. (Pavan, 126)

Mutta muinaisia alueita löytyy myös keskusten sisältä. Eloranta kuvaa kävelyllään Kairossa*: ”Muutaman lyhyen korttelin matkalla siirryn presidentin palatsin ylhäisestä valkeudesta kapiseen keskiaikaan”.(s. 27)* Myöhemmin hän kuvaa kuinka: *”Kupariseppien kadun päässä massiivinen kiviportti päättää keskiajan” (s. 28).*

Syrjäseutujen muinaisista ajoista ei löydetä ainoastaan historiaa vaan myös jotain itsestä. Eloranta kuvaa löytävänsä jotakin ”supermarkettien yltäkylläisyydessä” kadotettua eläessään Nuba-vuorilla:

Nubien kanssa oppii uudelleen asioita, joita supermarkettien yltäkylläisyydessä on jo unohtanut. Miten yksinkertaisella kamelimyllyllä voi puristaa seesamin siemenet paistoöljyksi. Tai millä tavoin käyttää vuoristopuron vesi, siitä riippuen, miten puhdasta vettä tarvitaan. Tai miten kerätä pomminsirpaleet talteen, jotta kyläseppä voi takoa ne auroiksi ja kirveiksi. Kylien asukkaat toteavatkin, että ironista kyllä juuri Sudanin hallitus estää heitä taantumasta kivikauteen – pommittamalla. (Eloranta, 157)

Kulkiessaan kuukauden nubien kanssa löytää jotain kadotettua itsestään. Satojen marssikilometrien aikana tajuaa, miten antoisaa onkaan elää pelkästään oman kehonsa voimilla. Etsiä tiensä omien

aistein ja vaistoin, liikkua vain omien jalkojen kuljettamana. Niin eläen jää paljon aikaa inventoida päätään ja verrata omaa elintapaansa heidän elämään. (Eloranta, 158)

Kirjoittaja kuvaa uudelleen oppivansa kamelimyllyn käytön seesaminsiemenöljyn puristamiseksi. Lukija saattaa olla skeptinen kirjoittajan aiempien (ja unohdettujen) kamelimyllyn käyttötaitojen suhteen. Kirjoittaja vaikuttaa luovan oman täysin kuvitteellisen historian, jota ei kenties koskaan ollutkaan. Mutta ehkä kyse onkin ajatuksesta, että nämä opitut asiat löytyisivät hänen sisältään. Sisältä löytyy ”vanhoja” taitoja ja vaiston varassa toimiminen. Kirjoittaja kuvaakin löytävänsä kadotettua itsestään, kuten tien etsintä aistein ja vaistoin.

Kolonialismin aikakaudella antropologin yleinen käsitys oli, että alkuasukkaat ovat Euroopan tämän päivän esi-isiä. (Nederveen Pieterse 1992, 37.) Tämä näkemys edisti näkemystä villiydestä sisäisenä luonteenlaatuna, joka löytyy sekä primitiivisestä että sivilisoituneesta ihmisestä. Jokaisen sisältä löytyy villi mies, joka tuohon aikaan assosioitui kesyttämättömiin alueisiin. Villiys saikin tätä kautta uuden merkityksen vaistojen varassa toimimisesta. Tähän aikaan kuului laajempi alitajunnan arvostuksen uudelleen nousu eurooppalaisessa ajattelussa, joka näkyi muun muassa populaarissa psykologiassa. Villiä kohtaan oli hyvin ambivalentti suhde. Sivilisoitu mies oli jakautunut haluun korjata villin virheet ja haluun samaistua villeihin etsiessään kadotettua paratiisia.

Kolonialismin aika kolonisoituja, eritoten afrikkalaisia, myös verrattiin tiettyihin ryhmiin Euroopassa, kuten irlantilaiset, naiset, lapset, rikolliset, prostituoidut, mielenterveys potilaat ja työväenluokka. (Eriksson Baaz 2005, 51–53.) Klassinen vertaus liittyy samankaltaisuuteen kolonisoidun ja lapsen kanssa. Yhteys luotiin aikana, jolloin syntyi käsite lapsuudesta, joka oli yhteydessä edistyksen ja evoluution opinkappaleisiin. Tämän ajatusrakennelman mukaan lapsi ja primitiivi olivat alempia vähemmän kehittyneitä versioita valkoisesta aikuisesta. Maria Eriksson Baaz kuvaa, että vaikka vertaus tänä päivänä on harvinainen, ei se ole täysin kadonnut. Aineistossani Eloranta kuvaa nubia luonnonlapsiksi, jotka rakastavat pientä kisailua ja egyptiläiset turvamiehetkin näyttäytyvät ”*lapsekkaina sotureina”.*

Nubien seurassa on helppo tuntea jonkinlaista nostalgiaa menneeseen. He ovat komeita ja leppoisia luonnonlapsia, jotka rakastavat pientä kisailua yli kaiken. Niin markkinapäivien hiljaiset hetket kuin lyhyt marssitauotkin päättyvät poikkeuksetta domino- tai korttiringissä. Iltaisin rumpu soi ja trubaduuri säestää rababallaan, viisikielisellä kitaralla, joka on

usein tehty maamiinan kuoresta. Kuppi durraolutta tai – viinaa kiertää, ihmiset tanssivat ja nauru raikuu. (Eloranta, 157)

Turvamiehet tavoittavat minut Oserionin jättiläispaasien luona. He haluavat minun poistuvan mukanaan, mutta kieltäydyn. Minulle kerrotaan, että vartioitu bussi on lähdössä takaisin Luksoriin. Lapsekkaita sotureita – missähän muualla voisin väitellä aseistettua miestä vastaan ja voittaa? Tosin menestys on vain tilapäinen, sillä parin tunnin päästä he palaavat. Silloin olen kuitenkin jo valmis ja liityn saattueeseen… (Eloranta, 33)

Fanon on kuvannut, kuinka valkoiset olettavat tarvitsevansa mustia inhimillisyyden ylläpitämiseksi (for little human sustenance), kun he kokevat tulleensa itse liian mekaanisiksi. (Fanon 1986/52, 129 ja 132) Kun valkoiset väsyvät teollistuneeseen ja tieteelliseen elämäntapaan, he kääntyvät mustien puoleen mustien edustaessa heille ihmiskunnan lapsuutta. Afrikkalaisissa ihastellaan heidän viattomuutta, luottavaisuutta ja spontaaniutta sekä rytmisyyttä, rentoutta ja epä-älyllisyyttä.

Nuba-vuorten luvun kuvaosioon Eloranta onkin valinnut kuvan, jossa miehet ovat markkinapäivänä kerääntyneet kortinpeluuseen. Viereisellä sivulla on kuva, jossa nainen mittaa nestettä kulhoon. Kuvateksti selittää hänen olevan oluen myyjä. Kuvaosion päättää kuva yksin istuvasta, kitaraa soittavasta ja laulavasta miehestä, joka kuvataan trubaduuriksi. (Eloranta 174, 175, 179) (Liite 7) Varsinaista lapsekkuutta luvun kuvaosiosta ei kuitenkaan välity. Valtaosassa kuvista ihmiset tekevät työtä tai kiertävät vartiossa aseet olalla (s 162-173).

Pavan kuvaa toisen puolen. Hänellä on Sudan luvussaan kuva nuoresta pojasta, joka seisoo vyötäröön asti vedessä ja tarkistaa verkkoja. Kuvatekstissä kerrotaan ”*There are numerous children along the banks of Nile. Most of them fish and seem to play very few games. The tough life here forces them to participate in the daily chores of family life from an early age.” (s. 115)* Lasten lapsuus saattaa siis jäädä köyhyyden vuoksi hyvinkin lyhyeksi tai ainakaan leikkimiselle ei jää aikaa. Seuraavalla aukeamalla on kuva nuoresta pojasta, joka istuu säkki kädessä viljakasan päällä viljasäilössä. Säilön takaa näkyy miehen, naisen ja naisen sylissä olevan vauvan pää. Kuvateksti selventää: ”*In a village along Nile a small boy works alongside his parents, filling his family´s small grain store with millet.”* (s. 117).

Kuten aiemmin tässä luvussa kuvasin, tiettyjen syrjäseudun asukkaiden kuvataan olevan kuin suoraan historiasta (joko yhteiskunnan tai yksilön kehityksessä). Tämä herättää nostalgiaa menneisyyteen, joka kenties on täysin kuvitteellinen. Samaan aikaan heidät saatetaan kuvata lähes historiattomina. Heillä havaitaan pysyviä ominaisuuksia, jotka eivät ajan saatossa muutu. Esimerkki tällaisesta on kuvaamisen tapa, jota Mary Louis Pratt kutsuu termillä ”standardisoitu aikuinen miespuolinen näyte”. (Pratt 1992, 63–64.) Sillä hän viittaa tapaan esittää ”ikoninen”, historiaton yksilö, joka laitetaan edustamaan koko heimoaan tai joka esitetään jopa pelkistettynä perusafrikkalaisena. Tämä eritoten varhaisten antropologien harjoittama esittämistapa homogenisoi ihmiset ja tuottaa heidät abstrakteiksi hahmoiksi, jotka ovat olemassa ajattomassa nykyhetkessä. Asioita ei kuvata kyseiseen ajankohtaan liittyvinä, vaan merkkeinä pysyvästä tavasta tai piirteestä. Myös Nederveen Pieterse kuvaa kuinka 1800-luvulla kolonialistinen etnografian tavoite oli saada tietoa kolonisoiduista. (Nederveen Pieterse 1992, 93–94.) Kolonisoidun tietäminen oli yksi perustava tapa hallita ja omistaa. Tätä tietämystä kierrätettiin myös kuvien avulla. Kuvat kiersivät myös populaareissa tarkoituksissa, esimerkiksi tuotteiden markkinointitarkoituksessa. Ei-läntisen maailman ihmisten kuviin harvemmin liitettiin nimiä ja kuvatut olivat tyypillisiä kansojensa edustajia.

Aineiston kirjoissa esitetään kuvia, joissa keskeiseksi nousee heimolle tyypillisten tatuointien esittely. Elorannan kirjassa on kokovartalo kuva istuvasta naisesta lapsi sylissään, kuvatekstien mukaan kyseessä on: ”*Dinka äiti ja lapsi, Yirol, Etelä-Sudan”* (s. 139). Seuraavalla sivulla kirjassa on kasvolähikuva miehestä: *”Silukkimies Ylä-Niililtä, Etelä-Sudan”* (s. 140) (Liite 8a) Kuvateksti ei ohjeista tarkastelemaan tatuointeja. Kuvat kuitenkin sijaitsevat luvussa, jonka aloittavassa tekstissä kirjoittaja kertoo tunnistaneensa vahvasti dinkojen hallussa olevan SPLA:n komentajan silukiksi, juuri hänen otsassa olevien tatuoitujen arpien perusteella. Nämä kuvat yhdistettyinä lyhyisiin kuvateksteihin herättävät konnotaatioita vanhasta kuvaustavasta.

Eritoten 1800-luvulla kuvissa esiteltiin vartaloja ja kasvoja valistavin kuvatekstein kuten: kongolaiset ja guinealainen. (Nederveen Pieterse 1992, 93–94.) Ihmiset kuvattiin objekteina, jotka oli irrotettu ympäristöstään tai ympäristö oli kuvattuna kaavamaiseen tapaan. Kuvien asettelu oli aikakauden länsimaisten esteettisten konventioiden mukainen, samaan aikaan kuitenkin eksoottiset ominaisuudet toivat esille kohteiden toiseuden. Kuvauksen kohteita ei esitetty yksilöinä, yksilöllisyys oli ominaisuus, joka kuului sivilisaatioon ja läntiseen etuoikeuteen. Sadan vuoden aikana esitystapa ei juurikaan muuttunut, mutta tarkentui, pelkkä fysionomia ei enää riittänyt. Sen

ohella alettiin korostaa ’tyypillisiä aktiviteettejä’, kuten metsästys ja ruoan laitto, tai ’tyypillisiä ominaisuuksia’ kuten tatuoinnit ja päähineet.

Myös Pavan kiinnittää huomiota tatuointeihin. Hänellä on kasvolähikuvia, joiden kuvateksteissä ohjataan tarkastelemaan kuvattujen tatuointeja. (Liite 8b) Hän tosin tuo esille myös perinteisten tapojen muutoksen.

A girl marriageable age hides from the camera. The scarring on her forehead is traditionally thought to be a sign of beauty. (Pavan, 67)

In the Wadi el-Milk area, not far from the Nile, a woman displays the deep scars on her cheek, which shows that she belongs to the Kababish nomads. (Pavan, 140)

This Shilluk man has an unusual type of tattoo on his forehead, a custom that is now dying out […] a further sign of how traditional customs on southern Sudan are changing. (Pavan, 112)

Myös toisenlainen länsimaissa kiertänyt kuvamateriaali vaikuttaa olleen taustana kirjoittajille. Molemmat kirjoittajat tuovat esille matkanneensa Nuba-vuorille. Länsimaiseen valokuvaustaiteen historiaan alueen asukkaat on ikuistanut Leni Riefenstahl. Molemmat kirjailijat esittävät, kuvia edeltävissä esseissä, Riefenstahlin länsimaisen valokuvauksen historiaan kuuluvat kuvat taustaksi omalle vierailulleen:

Useimmat länsimaalaiset tuntevat nubat George Rodgerin ja Leni Riefenstahlin valokuvista. Vieraillessaan nubien luona neljäkymmentä- ja kuusikymmentäluvuilla heitä kiehtoivat yhtälailla näiden ihmisten taiteellisuus, kuin fyysinen kulttuuri. Hurjista painiotteluista ja keppitaisteluista huolimatta he ovat rauhanomainen ja suvaitsevainen kansa, jonka viitisenkymmentä alaheimoa on elänyt yhdessä vuosisatoja. Edes kristinuskon ja islamin saapuminen heidän keskuuteensa ei ole aiheuttanut hajaannusta – täällä pyhä sota tuntuu perin vieraalta käsitteeltä. Tällä hetkellä nubat puolustautuvat niin animistien, kristittyjen kuin muslimienkin johtamina. (Eloranta, 156)

During the recent civil war, the Nuba people, who are partly Christian, took refugee in the mountains to escape the attacks of the government forces. […] Famous for combat, the Nuba were immortalized by German photographer Leni Riefenstahl. Since those days, their customs have

completely changed, as the war destroyed all their traditions. The war has also affected the peace-loving nature of the other peoples in vast territory known as the Sudd. (Pavan, 109)

Kirjailijat etsivät länsimaisen valokuvaajan 1960-luvulla kuvaamaa maailmaa, ikään kuin tavoitteenaan ratkaista, onko se (edelleen) olemassa. (Kenties he myös haluavat toisintaa tämän valokuvauksen historian.) He eivät löydä kuvauksen kaltaista maailmaa. Molemmat kertovat elämän muuttuneen sodan myötä. Tulkinta kuitenkin eroaa toisistaan. Eloranta kertoo Riefenstahlin kuvaamaan rauhanomaisuuden säilyneen (sotilaallisista puolustustoimista huolimatta). Pavan puolestaan korostaa sodan tuhonneen perinteen ja vaikuttaneen myös ympäröivien kansojen rauhanomaiseen luonteeseen. Vaikka päätelmät eroavat toisistaan, yhdistää molempia pyrkimys kohtalaisen pysyvien ominaisuuksien etsimiseen. Tällaista ominaisuuksien käsittelyä löytyy myös muualta aineistossa.

Tiettyjen kansojen ajatellaan olevan tiukasti perinteisiinsä juuttuneita:

Two million people live in the Sudd. Many are Dinka, Nuer, Shilluk and nomads, mostly Fellata. Their cows are their greatest source of pride. Belloging to the Nilotic-Hamic race, they are very proud peoples, bound tightly to their traditions. They are warriors too: (Pavan, 102)

Perinteet, joita on hiottu vuosisatoja, ovat juurtuneet tiukasti. Dinkalle nälännäkeminen on hyväksyttävämpää kuin oman lehmän tappaminen ja syöminen. (Eloranta, 119)

Kulttuuri tai perinne esitetään niin jähmeäksi, että se näyttäytyy lähes yhtä muuttumattomana kuin biologia. Kuvaus on myös hyvin stereotypisoivaa. Stereotypioille on tyypillistä esittää kuvattu asia yleisen käsityksen ilmentymäksi, asiaksi, jota ei tarvitse erikseen todistella. (Dyer 2002b, 47 ja 50.) Stereotyyppi on yksinkertainen ja helppotajuinen esitysmuoto, joka kykenee tiivistämään suuren määrän tietoa ja lisämerkityksiä. Hulme on kuvannut, kuinka tutkimusmatkailun aikakauden länsimaisissa Karibian aluetta käsittelevissä teksteissä (jotka pyrkivät esittämään itsensä historiallisesti ja tieteellisesti täsmällisinä) on ollut tapana esittää etnisten stereotypioiden yksityiskohtaista erittelyä. (Hulme 1986, 49–50.) Nämä stereotyypit toimivat pääasiassa adjektiiviyhdistelmien kautta, jotka tekevät piirteistä ikuisia ominaisuuksia, kuin historian satunnaisuudet ja muutokset eivät koskisi niitä. Piirteiden kuten ’villi’, ’sotaisa’, ’vihamielinen’, ’raaka’ ja ’kostonhimoinen’ ajatellaan olevan sisäisiä luonteenpiirteitä, jotka ovat läsnä olosuhteista riippumatta.

Stereotypioita on luotu myös afrikkalaisista. Eivätkä vanhat stereotypiat ole täysin kadonneet. Kolonialistien tekemiin stereotypioihin saatetaan myös edelleen viitata. Pavan kuvaa karamojongien olleen lannistumattomia kapinallisia aina englannin kolonialismin ajoilta asti, hän kuvaa heidän olevan jatkuvassa sotatilassa.

This is Karamoja, home of the Karamojong people, nomadic, warrior community of Nilotic-Hamitic origin […]Both feared and hated by neighboring peoples such as the Turkana, the Pokot and the Teso, the Karamojong have a reputation of anarchy and plundering. Proud of their tradition, they are indomitable rebels and have been the bane of every public administration, from the English colonials who proclaimed their territory a prohibited area, to the independent government of Uganda. The men are armed, with Kalashnikovs slung over their shoulders. Their villages, which are enclosures surrounded by thorn bushes, always in state of war, with episodic clashes breaking out between the different clans, those from the plains and those from the hills. (Pavan, 56)

Kuvauksessa ei pohdita tippaakaan sitä, voisiko sotaisuus myös olla riippuvainen asemasta yhteiskunnassa. Stereotyyppinen kuvaus lähestyy Barthesin myytti käsitystä. Historialliset ja yhteiskunnalliset tekijät katoavat, ominaisuudet esitetään pysyvinä.

Aineistoni kirjojen kuvauksessa vuorottelee sekä ksenofobia että ksenofiilia. Jos aiemmassa vaarojen mannerta käsittelevässä luvussa toinen oli ennen kaikkea käsittämätön ja pelottava. Niin tässä luvussa löytyi myös ksenofiilisia piirteitä, kuvauksessa esiin nousee toisen samuus. Tässä yhteydessä toinen mahdollisti kadotettujen sisäisten ominaisuuksien ja taitojen löytämisen. Entisiin aikoihin jääneet paikalliset toimivat myös taustana nostalgiseen pohdiskeluun ja oman kuvitteellisen historian kuvaamiseen. Heidän parista löytyi harmonia, jota ihailtiin. Yhteistä niin ksenofobisille kuin ksenofiilisille kuvauksille on se, että toista ei tunnisteta erityisyydessään.

7.2 Luonto ja harmonia

1800-luvulla ”villi” kuvattiin puuttuvien tai vähäisten vaatteiden ja omaisuuden, sivilisaation merkkien, puuttumisen kautta. (Nederveen Pieterse 1992, 34–35.) Se, mitä afrikkalaisilla eurooppalaisten mielestä oli paljon, oli luontoa. Afrikan villien kuvaus määräytyi pitkälti

assosiaatiosta luontoon, usein villiin ja pakahduttavaan (overwhelming) maisemaan, joka saa ihmisen näyttämään pieneltä.

Luonnon suuruutta esille tuova usein toistettu kuva aihe on kuva auringonlaskun aikaa, jossa näkyy vettä kantavien naisten ja puiden siluetti suuren taivaan alla avaran luonnon keskellä. Tällainen kuva löytyy myös Pavanin kirjasta (s. 70–71). (Liite 9a) Niilin eteläisemmissä osissa luontoa ja elämää myös kuvataan olevan paljon. ”*Along the great river there is life in abundance” (s. 102).*

Kirjoissa esiintyy jälkiä myös toiseuttavasta tavasta, jolla alueen väestöä on merkityksellistetty lännessä. (Löytty 2006, 253–254.) Väestö kuvataan elimelliseksi osaksi luonto-organismia tai luonnon järjestystä. Pavan kuvaa Ugandassa kalastavien miesten elävöittävän järvimaisemaa. Eloranta puolestaan kuvaa Sudanin savannimaisemaa, jossa hän kuvaa dinkojen vaeltavan.

the landscape of the lake is animated by sudden movement: fishermen are throwing their net into the air, and in mid-flight it is transformed into a giant butterfly, before falling into the water and ensnaring a shoal of fish. (Pavan, 22)

Pomppuisella matkalla GOAL-avustusjärjestön leiriin ehdin tarkkailla maisemaa. Alkuun se näyttää aivan normaalilta. Alavaa punertavaa maata, jossa heinikko rehottaa. Siellä täällä akaasia katkaisee horisontin loputtoman viivan. Muutamia pitkiä ja hoikkia dinkoja vaeltaa hehkuvan auringon alla. (Eloranta, 185)

Elorannan Nairobista Lodwariin suuntautuvan matkamaisemansa kuvauksessa ihmisten kuvaus on elimellisenä osana maiseman ja ympäristön muutoksen kuvausta:

Alkuun reitti kulkee Suuren Repeämälaakson jyrkkien maisemien halki, mutta sieltä noustuaan oikenee tasangolle. Kitalen kaupunki puolimatkassa näyttää vielä trooppiselta ja rehevältä monien heimojen kohtauspaikalta. Sen pohjoispuolella Cheranganin kukkulat ovat viimeinen kurttu maankuoressa ennen kuin pohjoisen aavat aukeavat. Ympäristö kuivuu: luonto vaihtuu viheriöivistä metsistä kituliaaksi pensaikoksi. Lopulta ilma kuumenee niin, ettei edes viima kiitävän auton ikkunasta tuo helpotusta. Tienvarren kylät tulevat vastaan harvakseen. Pyylevien ja eloisien bantujen sijasta näkyy vain muutamia hoikkia nilootteja. Pokot- ja turkanamiehet tarkkailevat tulijaa vaieten. Eivätkä heidän olallaan riippuvat Kalashnikovit nekään tunnu toivottavan tervetulleeksi. (Eloranta, 202)

Ihmiset kuvataan osana luonnonmaisemaa, ja heidän myös kuvataan muuttuvan vastaamaan luonnonympäristöä. Eloranta kuvaa, miten trooppisella alueella ihmiset ovat pyyleviä ja eloisia. Ympäristön muututtua ankarammaksi ja kuivemmaksi muuttuvat myös ihmiset hoikiksi ja saapujaan epäilevämmin suhtautuvaksi.

Myös safariin liittyvässä kuvauksessa keskitytään luontoon. Nederveen Pieterse kuvaa safaria aikuisten afrikkalaiseksi seikkailuksi ja hän sanoo safari kuvausten marginalisoivan Afrikan ihmiset, huomion ollessa eläimissä. (Nederveen Pieterse 1992, 112–113.) Safari näkökulmaan kohtaa ennen kaikkea luontofilmeissä ja safari turismiin liittyvässä merkityksellistämisessä. Safarinäkökulmassa Afrikka näyttäytyy luonnon maana, vailla kulttuuria ja ihmisen luomaa maailmaa. Safari tuo esille Euroopan herruutta ja läntisen teknologian ylivoimaisuutta. Sen historialliset juuret juontavat feodaalisen etuoikeuden suurriistan metsästykseen siirtymisessä Euroopan maaseudulta Afrikkaan. Sittemmin safari laajeni keskiluokkaiseksi huvitukseksi.

Pavan käsittelee kirjassaan enemmän luontoa ja Ugandan luvussaan hänellä onkin perinteisiä luontokuvia gorilloista, puhveleista ja leijonasta (s. 24–25, 36–39). (Liite 9b) Hän kuvaa luonnon runsautta ja harmoniaa. Hän myös kertoo löytäneensä kuvitteellisen Hemingwayn Afrikan todellisesta Afrikan kolkasta, joka tällä kertaa on Ugandassa:

This is another corner of Africa, beautiful and highly evocative: Hemingway´s Africa. There are pockets of lost savannah, where crocodiles, hippopotamuses, giraffe, lions and elephants live in symbiosis with the great river. And birds, an infinite variety of birds. The is a sense of utter peace, harmony with nature, and beauty in abundance. (Pavan, 48)

Pavan kuvaa luonnon rauhaa, harmoniaa ja ylitsepursuavaa kauneutta. Hänen ”*Hemingwayn Afrikka*” määritelmän voi olettaa herättävän länsimaiselle mielikuvia idyllisestä safarista. Kuvaus jatkuu ihmettelyllä siitä, että vain hieman pohjoiseen kuva on aivan toinen: ”*To think that onle few miles north the land is scarred by persecution and killings”.* Eloranta puolestaan ei kuvaa varsinaista safari-idylliä. Hän kuitenkin sivuaa aihetta suurriistan puuttumisen kautta:

Turkana-järven rannalla poikkean jo joitakin vuosia täällä asuneen hollantilaisen luona. Vietämme pitkään sametinpehmeää iltaa tulen äärellä. Hiilenmustalla taivaankannella tähdet tuntuvat loistavan tavallistakin kirkkaammin, Afrikan intensiteetillä. Vaikutelma on melkein täydellinen, vain

eläinten äänet puuttuvat. Vielä jokin aika sitten täällä karjahtelivat leijonat, ja hyeenat ulvoivat. Helppo laskutoimitus kertoo, miksi ei enää. […]
Halvat automaattiaseet vaiensivat yön. Sellainen kourassa ei tarvitse olla sen paremmin rohkea kuin taitavakaan tappaakseen norsun tai leijonan. Melko lähellä, Ugandan koilliskulmassa on Kidepon kansallispuisto. Siellä ei ole juuri mitään jäljellä: Idi Aminin pakenevat sotilaat söivät nälkäänsä pohjoisen Ugandan villieläimet. Sama tapahtui eteläisessä Sudanissa ja täällä pohjoisessa Keniassa. (Eloranta, 203-4)

Safari yhdistetään vahvasti Afrikkaan. Tämä heijastuu myös aiheen sivuamisella molemmissa kirjoissa, vaikka Elorannan kirjassa ei juurikaan keskitytä luontoon. Syrjäseuduilta löydettyä luonnon tilaa myös ihannoidaan, siihen liitetään ajatuksia harmoniasta ja symbioosista. Nämä ovat aiheita, joita käsittelen lisää seuraavassa kehitysteemaa käsittelevässä luvussa.

7.3 Kehityksen portaat

Jo viimeistä edellisessä Paluu menneeseen -luvussa sivuttiin kehityksen ja ”alikehityksen” teemoja. Molemmissa kirjoissa kehitys tai sen puute saa huomiota. Aihetta ei käsitellä ainoastaan historiaan unohtuneiden syrjäseutujen kautta, vaan kirjoissa pohditaan myös kehityksen ”saapumisen” vaikutuksia. Kehitys vaikuttaakin joltain ulkopuolelta tulevalta, mutta sitä ei aina esitetä toivottavana. Tätä kautta voidaan pohtia myös meidän omaa tilannettamme.

Kehityksen käsitteen merkitys laajeni 1700-luvulla: ei ainoastaan tiedon vaan myös koko ihmiskunnan, sisältäen hallinnon, talouden, moraalin ja sosiaaliset instituutiot, nähtiin liikkuvan ennalta määrättyyn suuntaan kohden kehityksen korkeampia muotoja. (Eriksson Baaz 2005, 36–37.) Kehityksen idea oli keskeinen jo valistuksen aikakaudella, mutta sen vaikutus oli suurempi 1800-luvun puolessavälissä Charles Darwinin *Lajien synty* – kirjan julkaisun jälkeen sekä sosiaalidarwinismin myötä 1800-luvun loppupuolella. Yhteiskuntiin sovellettuna evolutionismi sisälsi idean siitä, että yhteiskunnat etenevät ennalta määrättyä kehityskaarta pitkin primitiivisestä ja yksinkertaisesta moderniksi ja kompleksiseksi. Kaikkien maapallon ihmisten ei kuitenkaan ajateltu kehittyvän samaa tahtia. Eri yhteiskuntien nähtiin olevan saman evoluutioprosessin eri vaiheissa. Kolonisoitujen takapajuisuus ja valloittajan asema korkeammalla evoluutiokehityksessä legitimoi ”valkoisen miehen taakan”; sivistää ja kehittää alikehittyneitä.

The Development Dictionaryn mukaan alikehityksen aikakausi alkoi Yhdysvaltojen presidentin Trumanin julistuksella 1949. (Esteva 1992, 6-7.) Tästä lähtien kehitys on konnotoinut ajatusta pelastumisesta häpeällisestä alikehityksen tilasta. Trumanin uusi ohjelma määritteli alikehittyneet alueet termeillä puute (misery), taudit sekä primitiivinen lamaantunut talous elämä. (Eriksson Baaz 2005, 37–38.) Ohjelma synnytti myös uusia institutionaalisia rakenteita ja käytäntöjä. Tämä oli ensi merkkejä kehitysteollisuuden synnylle. Kehityksen käsite ei ollut 1940-luvun keksintö, mutta tuolloin sille annettiin uusi merkitys. Käsitteeseen yhdistettiin valistusajan idea edistyksestä sekä 1800- ja 1900-luvun ajatukset evoluutiosta. Kehitys ei täysin kadottanut ajatusta orgaanisesta ja sisäsyntyisestä prosessista, kuitenkin siihen liittyi uusi merkitys kehityksen aikaansaamisesta intentionaalisella toiminnalla. Kehitystä voitiin fasilitoida ja saada tapahtumaan kehitysavun kautta.

Kehityksen käsite on edelleen laajennut ja siihen liitetään asioita kuten avoimet markkinat, demokratia ja ihmisoikeudet. Aineistossa kehitys ei saa aivan laajinta kaikenkattavaa merkitystä. Kehitys käsitteen uudemmista merkityksistä huolimatta ajatus kehityksestä modernisaationa vaikuttaa edelleen vahvasti yleiseen käsitykseen. Tämä näkyy myös aineistossa:

Today the city [Khartoum] resembles a giant melting pot. Development has catapulted it towards modernity, but it is held back by religious intransigence bubbling away beneath the surface. On the streets of the capital wealth and poverty live side by side; powerful cars drive past starving refugees from the south, and from the most recent conflicts in western Darfur. (Pavan, 102)

Aineistossa piirtyy ajatus siitä, että kehitys tulee jotenkin ulkoa saapuvien tavaroiden ja eri syistä muodostuvien kontaktien kautta. Kun kehitys saapuu, muuttuu olemassa oleva elämäntapa perinteiseksi ja vanhanaikaiseksi. Kehitykseen liittyykin ajatus valmiudesta muuttaa elämäntapaa ja elinympäristöä. Kehityksen torjujat leimataan paikalle juuttuneiksi. Tällaiseksi Eloranta kuvaa Etelä-Sudanin väestöä:

[Etelä-Sudanin]väestö taas asuttaa vehreää savannia, jokien varsia ja suoalueita. Heillä on pitkät perinteet erityisesti paimentolaisina, mutta myös maanviljelijöinä. Tästä johtuen etelän asukkaat ovat haluttomia modernisoitumaan, vaikka ovatkin havainneet, että muukalaiset himoitsevat heidän maataan sen öljy- ja mineraalirikkauksien vuoksi. (Eloranta, 118)

Eloranta kuvaa Pohjois-Keniassa asuvien turkanoiden olevan kiinni perinteissä. Tämä näkyy suhtautumisessa tuontitavaroihin. Tätä vasten Ugandan ja Etiopian kautta tulleisiin Kalashnikoveihin suhtautuminen on varsin poikkeavaa**:**

Alueitaan he [turkanat] puolustavat raivokkaasti. Kun Idi Aminin ja Mengistun valtakaudet Ugandassa ja Etiopiassa päättyivät ja heidän armeijansa hajosivat, Afrikan Sarveen tulvi rynnäkkökivääreiä. Vaikka turkanat vaalivatkin tiukasti perinteistä elämänmuotoaan hyläten useimmat tuontitavarat, ei heille tuottanut vaikeutta vaihtaa keihäät Kalashnikoveihin. (Eloranta, 203)

Myös Pavan käsittelee tuontitavaroita. Kirjassa kommentoidaan paikallisten reagointia kehitysapuun ja läntisiin esineisiin. Kirjassa on kuva kävelevästä miehestä, jonka pää on rajattu kuvasta pois. (s. 69) (Liite 10) Kuvatekstissä kerrotaan:

Tall and elegant, with simple colored robes covering their naked bodies, the Karamojong are traditionally the most warlike people among all those who live along the course of the Nile. This young man is clutching a transistor radio and has tied attractive pieces of colored string around his knees and his feet. All the young men take care of their appearance, often using objects of Western origin as ornaments. The joints and washers from water pumps installed by humanitarian agencies are particularly fashionable. (Pavan, 68)

Kuvateksti on kirjoitettu tyylillä, joka ei ole täysin tavanomainen Pavanin kirjassa. Tekstin voisi tulkita olevan kirjoitetun ironiseen sävyyn. Miehen kuvataan tarrautuvan radioonsa ja kietoneen viehättäviä nauhoja jalkoihinsa. Länsimaiset esineet ovat koristautumisessa suosittuja ja erityisesti humanitaaristen järjestöjen asentamien vesipumppujen liitosten kuvataan olevan muodikkaita asusteita. Vesipumppujen siis kuvataan menevän hukkaan miesten turhamaisuuteen. Kuvaus alkaa jo lähestyä huumoria, jota Nederveen Pieterse kutsuu länsimaistumishuumoriksi (westernization humor).

Nederveen Pieterse kuvaa länsimaistumishuumoriksi esittämistapaa, jossa eurooppalaiset pilkkaavat afrikkalaisten tapaa reagoida länsimaisiin tapoihin ja teknologiaan. (Nederveen Pieterse 1992, 97–101) Tässä esittämistavassa on usein tarkoituksena osoittaa, että pohjimmiltaan afrikkalaiset pysyvät villeinä. Huumori syntyi alkujaan kolonialismin ideologian ja todellisuuden välisestä vastaamattomuudesta. Kolonialismia oikeutettiin valkoisen miehen taakalla ja hänen sivilisointi

tehtävällä, mutta kolonialismin todellisuus oli taloudellisten voittojen tekoa ja vallan käyttöä (profit and power). Euroopan imperialismin räjähdysmäinen kasvu perustui liioiteltuihin taloudellisiin odotuksiin. Siirtomaiden tuottoisuus voitiin kuitenkin realisoida vasta infrastruktuuriin investoimisen jälkeen. Hallinnolliset ja palvelukulut minimoitiin, eikä tilaa jäänyt ”sivilisoinnille”. Ennen toisen maailmansodan loppumista vain pieni prosentti siirtomaiden kansalaisista oli päässyt kouluun ja alle prosentilla Afrikan väestöstä oli ollut mitään poliittisia- ja kansalaisoikeuksia tai mahdollisuutta osallistua demokraattisiin instituutioihin.

Myöhemmin 1950- ja 1960-luvuilla ilmestyi sarjakuvia, joissa pilkattiin afrikkalaista halua itsenäisyyteen ja kolonialismin päättymisen jälkeisiä oloja. (Nederveen Pieterse 1992, 97–101.) Siirtomaiden itsenäistyessä kolonialistinen propaganda kypsyi uuskolonialistiseksi propagandaksi. Tämän aikakauden vitsien ideana on kuvata villiyttä parantumattomana tilana ja osoittaa, että kehitysapu on rahan haaskausta. Länsimaistumishuumorin useissa kuvissa pilkataan paikallisten tapaa käyttää läntistä teknologiaa väärin.

Pavanin kirjassa edellä mainitun kuvan viereisellä sivulla on toinen kuva ja kuvateksti kokonaisuus. (Liite 10) Kuvassa on pieni poika, jolla on kaksi karitsaa sylissään. Kuvatekstissä käsitellään toista Afrikkaan liitettyä tapaa toimia länsimaisen tiedon tai tieteen vastaisesti. Tämä on sikäli poikkeava kuvaus, että tämän enempää kirjassa ei kuvata magian merkitystä. Tämäkin kuvataan tavalla, joka saa toiminnan näyttämään käsittämättömältä.

A young boy on his way to visit the village witch in the hope that she will cure his stomach ache. His forehead has been painted, and he is carrying a lamb to be sacrificed during the rites of healing. (Pavan, 68)

Aina tuontitavaroita ja kohtaamisia ”modernin” maailman kanssa ei esitetä toivottavana. Eloranta kirjoittaa evolutionaarisen kehityksen synnyttämistä ”hirviöistä”.

Onko nubien taistelu eräänlainen uusinta sille ottelulle, joka käytiin näillä tienoilla vuosimiljoonia sitten? Yksi homo-lajin haara erkaantui, alkoi vaeltaa savannilla ja kehitellä työkaluja, kun taas toinen jatkoi entiseen malliin elelyä puissa. Ajan mittaan edellisestä tuli neuvokkaampi, se kansoitti savannin ja lopulta myös hävitti veljensä oksistoista. Kaksi aikakautta, kaksi tarinaa, toinen biologisesta evoluutiosta, toinen kulttuurievoluutiosta. Hirviöitä on syntynyt ennenkin. Ei ole

edistystä, on vain kehitys. Prosessi, joka on sokea arvoillemme ja toiveillemme. En löydä ajatuskulusta virhettä, vaikka niin sisimmässäni toivonkin. (Eloranta, 159)

Kuvauksessa kiistetään valistusajalla kehitykseen liitetty edistyksen idea. Kehitys liitettään evoluutioon, joka ei aina johdakaan parempaan, vaan se voi kääntyä arvojemme ja toiveidemme vastaiseksi. Tässä kohden kirjoittaja käy myös keskustelua sisäisistä kiistoista toivottavan kehityksen ja kehityskäsityksen suhteen. Hän tekeekin analyysiä ”kehityksen” vaikutuksista: *”kehitys” ohentaa uskomukset ja tradition johtaen materialismiin ja ympäristöongelmiin (Eloranta, 20).*

Toisen diskursiivinen rakentaminen takapajuiseksi ja alikehittyneeksi ei siis aina sisällä uskomusta lännen ylemmyydestä. (Eriksson Baaz 2005, 158-160.) Joissain tapauksissa alikehitystä idealisoidaan ja se nähdään toivottavana. Alikehittynyt toinen omaa piirteitä, jotka ovat lännestä kadonneet. Myös aineiston kirjoissa osin ihannoidaan ”menneeseen aikaan” jääneitä. Yksinkertaisessa menneessä maailmassa myös arabit näyttäytyvät vieraanvaraisina, eivätkä hyökkäävinä fundamentalisteina:

After Karima, the villages along the Nile seem frozen in time. There is a series of small groups of habitations, which have nothing in common with the urban chaos and filth of the cities. We enter an ancient world, where life is simple; where the faces of children light up in amazement when they see a white visitor; where the women hide shyly from the camera lens, but throw open their doors to welcome a guest into their home […] Here there is generous Arab hospitality, and it is truly a pleasure to quench one's thirst with a refreshing cup of tea. (Pavan, 136-137)

Alueen kylillä ei kuvauksen mukaan ole mitään tekemistä kaupunkien kaaoksen ja lian kanssa. Näiden muinaisen maailman asukkaiden elämä on yksinkertaista. Valkoinen vieras on seudulla ihme ja naiset ujostelevat kameraa, mutta toivottavat tervetulleeksi. Eloranta puolestaan kuvaa kirjassa Nuba-vuoria alueelta puuttuvien asioiden kautta. Samalla kuitenkin korostetaan asukkaiden harmonista luontosuhdetta (jota sivusin jo Paluu menneeseen – luvussa).

Kolmannen vuosituhannen alussa Nuba-vuoret ovat paikka vailla teitä, kulkuneuvoja, taloja, juoksevaa vettä, sähköä, jopa vailla kynttilöitä. Alueella, joka on noin kymmenesosa Suomen pinta-alasta on pari alkeellista kenttäsairaalaa ja yksi käyttökelpoinen kiitorata, johon pienkoneet voivat

laskeutua kuivan kauden aikana. Maapallolla ei ole montaa yhtä kaukaista ja eristyksissä olevaa kolkkaa kuin nämä kukkulat. (Eloranta, 156)

Nubat ovat malliesimerkki ihmisen ja ympäristön harmoniasta. Lapset, jotka keveinä voivat kiipeillä villeissä hedelmäpuissa, tuovat hekin jotain illallispöytään. Rinteitä kiertävät pengerrykset ovat eleganttiudessaan kuin naisten monivitjaisia kaulakoruja. Jos sateet saapuvat, nämä seudut ovat yltäkylläiset.[…] Kuivuuden iskiessä vuorista kuitenkin tulee loukkuja. (Eloranta, 157-8)

Vastoin kuin maaseutu, molemmissa kirjoissa, Kairo sen sijaan tuo esille myös epätoivottua kehitystä. (Ja joka eritoten Elorannan kuvauksessa vertautuu meihin). Kaupungin kasvu vie mukanaan harmonian ja historian:

Cairo is an enormous city. […] It is a magma that engulfs and consumes everything in its path, animate and inanimate – a vast, ever-growing and unpredictable volcano. Cement is its lava flow, in the form of huge buildings, strips of road, viaducts and junctions. The pyramids are being swallowed up by the city suburbs. The Sphinx, guardian of the desert for centuries, now gazes out on an urban jungle. It cannot be a pleasant view for the great pharaohs […] Even the Nile, the source of water, has been overwhelmed by the city, engulfed by eruptions of the metropolis that has robbed it of its splendor and relegated its banks to the passage of traffic. They have become curves of asphalt (Pavan, 233)

There is no harmony between man and water here – they are mutually antagonistic. (Pavan, 233)

Lentoni lähestyessä Kairoa näen savusumun läpi kehityksen eturintaman: lähiöiden haaroittumisen kohti autiomaan reunaa. Tämä on erityisen silmiinpistävää Gizassa, jossa kerrostalokompleksit matelevat pyramidien kupeeseen. Jo muodot yksinään paljastavat yhteensopimattomuuden. Ikkunarei'itetty betoni, monistettuna lukemattomiksi kuutioiksi ja pakattuna vierivieren symboloi massojen aikakauttamme. Niiden vieressä ovat kiistatta ihmiskunnan historian kunnianhimoisimmat rakennelmat. Jättiläiset aikojen alusta ovat jäämässä kääpiöiden jalkoihin. (Eloranta, 119–20)

Vastoin kuin maaseutu, kaupunkia ei kuvata järjestystä luovana. Harmonia löytyy luonnosta, ja kaupungeissa puolestaan käydään kamppailua luonnon ja ihmisen välillä. Toisaalta molemmat kirjoittajat kuvaavat Kairon kasvua luonnon toimintana, ei niinkään ihmisen suunnitelmallisen työn tuloksena. Pavan vertaa kaupungin kasvua laavan purkautumiseen ja leviämiseen. Eloranta

puolestaan kuvaa talojen matelevan yhä laajemmalle niiden massan peittäen alle kaiken muun. Kaupungin kasvu kuvataankin hallitsemattomana ja historian tuhoavana. Pavanilla on myös kuva pyramidista, jonka takana levittäytyvät rakennukset (s. 235) (Liite 11)

Molempien kirjoissa esiintyy ajatus siitä, että ihmisen toiminnallaan tuottama ”kehitys” voi tuoda mukanaan paljon negatiivisia vaikutuksia. Tämä korostuu kerrottaessa Assuanin padoista:

Assuanin pato rakennettiin estämään tulvia ja nälkää alajuoksulla. Sen se on kiistatta tehnytkin – Egypti säästyi esimerkiksi vuosina 1983-84, jolloin Etiopian ylänkö jäi vaille sateita ja maa joutui kauhean nälänhädän kouriin. Koko joukko kerrannaisvaikutuksia tekee padosta kuitenkin malliesimerkin siitä, miten hankalaa on muutella luonnonjärjestystä. Samalla se symboloi kehittyneiden ja vähemmän kehittyneiden maiden yhteiselon vaikeutta.

Alusta asti oli selvää, että haihtumisen vuoksi vedestä tulee suolaista, joka yhdessä lietteen puuttumisen kanssa köyhdyttää maaperää. Tuskinpa kukaan Assuanin padon rakentamisen aikoihin osasi aavistaa, että sen altaan paino aiheuttaa maanjäristyksiä ja pohjaveden nousu kiihdyttää muinaismuistomerkkien hajoamista tomuksi satojen kilometrien päässä pohjoisessa. (Eloranta, 218)

Padon generaattorit kehittävät tietenkin sähköä. Suuri osa siitä kuitenkin käytetään lannoitteiden, joita tarvitaan korvaamaan vedestä puuttuva liete, tuottamiseen. Nämä kemikaalit taas lopulta huuhtoutuvat Välimereen. Se on maailman saastunein sisämeri, jossa enää harvat kalastavat. Ja usein myös italialaisissa merenrantahotelleissa suositaan hygieniasyistä uima-altaita. (Eloranta, 218)

the great river is transformed into a vast artificial lake, closed off by two dams at Aswan. Lake Nasser was created by the construction of the Aswan High Dam, build across the Nile to control the river's annual floods. However, the dam caused the water level along Lake Nasser to rise by nearly 100 meters, and not only did several hundred thousand people see their villages disappear under water, but many ancient Nubian treasures were at risk of being lost forever. (Pavan, 157)

They [the two dams] stand like swords firmly planted in the middle of the Nile. The landscape changed dramatically as a result, not only on archaeological terms. While the old one only altered the flow of Nile, the new one has put a stop to the annual flooding, which since the days of the pharaohs had always been such a blessing for agriculture. Today, without the benefit of river silt,

the local people are forced to resort to chemical fertilizers, although the dam does supply Egypt with a good supply of electricity. (Pavan, 158)

Molemmat siis korostavat kehityksen tuomia (osin ennakoimattomia) haitallisia sivuvaikutuksia. Elorannalla tämä pohdinta johtaa suorempaan itsekritiikkiin. Hänen voikin tulkita käyttävän toiseutta keinona osallistua lännen sisäiseen keskusteluun toivottavasta kehityksestä. Aivan kirjan lopussa hän palaa lentäen Egyptiin, joka rinnastuu meihin niin teknologian kehityksen mielessä kuin suhteissa eteläisempiin maihin.

Istuimeni suoma verraton näköalapaikka symboloi meidän teknologian aikakauttamme. Entä tulevat aikakaudet? Tämä kone ja nuo [Kairon kaupungin] lonkerot ja usva ovat lopulta yksi ja sama asia. Meidän kulttuurimme syömässä niin oman menneisyytensä kuin tulevaisuutensakin. Onko meistä enää jäljellä mitään jalkoihin tallattavaksi neljän ja puolen vuosituhannen kuluttua. (Eloranta, 220)

Viileässä matkustamossa istuessaan, ympärillään yläilmakehän selkeys, on helppo tuntea itsensä kaikkivoivaksi. Varsinkin kun on vielä palaamassa onnistuneelta keikalta. Kun taskussa on voitot moninaisista vaikeuksista ja ankarista oloista, kaikki ”kehittyneessä maailmassa” tuntuu vain järjestelykysymykseltä. Niin kuin nyt yksi joki. Tietenkin Niilin vedet pitäisi säännöstellä Etiopiassa ja Etelä-Sudanissa, jotta se olisi edes jollain tapaa ekologisesti oikein. No, tässä ei ole mitään uutta – tämän tiesivät brittiläiset maantieteilijät ja hydrologit jo sata vuotta sitten. (Eloranta, 219)

Elorannan kuvaus jatkuu vertaamalla Egyptin suhdetta eteläisempiin maihin vastaavaksi kuin meidän suhteemme eteläisempiin maihin. Palaan tähän vielä viimeisessä Rikkaat riistäjät – luvussa. Huomattavaa on kuinka aineistossa kehityksen kuvattiin saapuvan ulkoa. Paikallisen käsittely historiaan jääneenä toiseuttaa. Mutta toiseuden historiallisuuden kautta käytiin myös keskustelua toivottavasta kehityksestä meillä. Toiseuden sijainti historiassa (vrt. Paluu menneeseen - luku) mahdollistaa myyttisen nostalgian: syrjäseutujen yksinkertainen harmonia on vastakkainen kaupunkien kaaokselle, lialle ja saastalle. Kuvauksessa esille nousee kaipuu menneeseen aikaan, jota ei kenties koskaan ollutkaan. Tämä mahdollistaa myös suoremman itsekritiikin ja pohdinnan kehityksen vaikutuksista, kuten Elorannan pohdinnassa Nuba-vuorilla:

Pitääkö heidän eloon jäädäkseen tulla meidän kaltaisiksemme? Tai oikeammin - onko meidän vieraantuneella ja tuhlailevalla elämäntavallamme oikeus jatkua? Perimmiltään on kyse heidän

saumattomasti ympäristöön sopeutuneesta elintavastaan ja ahneen, teknisesti edistyneemmän Pohjoisen tarpeista. (Eloranta, 158)

8 LÄNSIMAAT HEIKKOJEN PUOLUSTAJA JA RIISTÄJÄ

Viimeisessä osassa käsittelen teemoja, joiden kautta omia arvoja ja itsen toimintaa kuvataan aineistossa ”toiseutta vasten”. Kolonialismin projektia oikeutettiin vetoamalla kuvaan Euroopasta demokraattisena ja humanistisena. (Eriksson Baaz 2005, 116–120.) Valkoisen miehen taakka oli levittää demokratiaa ja tasa-arvoa sekä vapauttaa toinen terrorin ja hirmuvallitsijoiden alta. Kolonisoija väitti olevansa universaalin humanismin suojelija. Kolonisaatiota perusteltiin vapaudella ja tasa-arvolla (jolla tosin oli myös rajansa).

Roxane Dotyn mukaan kuva demokraattisesta, vapautta rakastavasta ja humaanista läntisestä itsestä vaikuttaa yhä pohjoisen ja etelän suhteisiin. (Doty 1996, 125.) Erilaisia interventioita perustellaan tämän kuvan kautta. Itseys nähdään demokraattisena, status ja valta-asemista vapaana sekä yhteiskunnan heikoista ja köyhistä aidosti huolta kantavana. (Eriksson Baaz 2005, 116–120.) Eriksson Baazin tuo esille, että lännen omakuvien sisällä pohjoismainen itserepresentaatio korostaa erityistä demokraattisuutta ja huolta vähäosaisista.

Aineistoni kirjoissa nouseekin esiin ajatus itseydestä yhteiskunnan heikoista huolehtivana ja tasa-arvoisena. Tämä ei kuitenkaan ole kokokuva, vaan sen ohella esiintyy itsekritiikkiä niitä toimia kohtaan, joilla me syyllistymme köyhien riistoon.

8.1 Naisten asema

Heikkoja ja suojelun tarpeessa olevia eivät ole ainoastaan köyhät, vaan myös naiset. Egyptissä kirjoittajat tekevät huomioita huivien käytöstä sekä naisten liikkumisesta ja esiintymisestä julkisilla paikoilla. Eloranta kuvaa Egyptissä Al-Balyanan asemaa:

Laiturialue on muulien, lampaiden, kanojen ja kaikenväristen vihanneskärryjen sekamelska. Miehet tervehtivät tuttujaan ja käyvät keskustelemaan. Naiset täällä ovat sen sijaan hiljaa, mustissaan ja

enimmäkseen poissa näkyvistä. Sohag äärimuslimeineen ei sijaitse kovinkaan kaukana täältä. (Eloranta, 33)

Pavan puolestaan tuo esille havaitsemaansa vapaamielisyyttä. Hän kertoo Kairon olevan yksi avoimimmista pääkaupungeista arabimaissa. Kairon perinteisesti miehille varatuissa kahviloissa hän näkee myös naisia. (Liite 12a)

Cairo's cafes have been traditionally been the preserve of men, but now they are being frequented by women. Cairo is one of the most open capital cities of the Arab world. (Pavan, 240-1)

Pavan myös kertoo nähneensä Aleksandriassa nuorten suutelevan julkisesti, huolimatta tyttöjen käyttämistä huiveista. ”*Young people are kissing on the Croniche, despite the girl´s veils. Secessionist palaces surround us, and the sense of liberty.” (s. 254)*

Aineistossa huivin käyttö näyttäytyy yksinkertaisesti alistavana ja naisten mahdollisuuksia (erityisesti julkisilla paikoilla) rajoittavana käytäntönä. Leila Ahmedin mukaan ajatus islamin naista alistavasta luonteesta on ollut osa islamin alempiarvoisuuden representaatiota. (Ahmed 1992, 150-153.) Tämä, jo vanhempaa perua oleva, näkemys nousi keskeiseksi eritoten eurooppalaisten kolonisoidessa muslimimaita 1800-luvun loppupuolella. Naisten alistamisen tärkeinä merkkeinä nähtiin huivin käyttö ja sukupuolten segregaatio. Samalla nämä muodostuivat merkeiksi jälkeenjääneisyydestä. Eteenpäin voitaisiin päästä vain, jos näistä tavoista luovuttaisiin. Esimerkiksi Englannissa korostettiin edellä mainittujen merkkien olevan ”*the fatal obstacle*” Egyptin kohoamiselle läntisen kaltaiseksi sivilisaatioksi.

Huivin käyttöön voi kuitenkin liittyä useita merkityksiä. Esimerkiksi Homa Hoodfar on kirjoittanut ”uudelleenhunnuttautumisesta” Egyptissä. (Hoodfar 1997) Hänen artikkelinsa tuo esille sen, että eri luokat tai sosiaaliset ryhmät voivat käyttää huivia eri syistä jopa samassa yhteiskunnassa. Perinteisesti kuulumista ylempiin yhteiskuntaluokkiin on tuotu esille peittävämmällä pukeutumisella. Ylemmät yhteiskuntaluokat alkoivat Egyptissä kuitenkin käyttää länsimaistyyppisiä vaatteita ja tätä käytäntöä seurasi myös keskiluokka. 1970-luvun loppupuolella keskiluokan piirissä levisi ilmiö, jossa naiset ottivat uudelleen huivin käyttöön. Tämä moderni huivi erosi kuitenkin selkeästi perinteisemmin pukeutuvien, alempien luokkien ja maaseudun naisten vaatetuksesta.

Hoodfar käsittelee huivin käyttöä naisten elämäntarinoiden kautta ja tuo esille huivin käytön moninaisia syitä. (Hoodfar 1997) Huivi toimi keinona erottautua moderneihin naisiin liitetyistä sopimattomista piirteistä. Samalla he voivat turvata heille perinteisesti kuuluneet oikeudet. Huivi toimii myös keinona erottautua alemmista yhteiskuntaluokista sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla, samalla kun sen avulla voi säästää vaatekuluissa. Huivin käyttöönotto ei siis välttämättä liittynyt uskonnollisuuteen tai pakkoon. Aineistossani kuitenkin huivin käytön nähdään kiteyttävän oletetun naisten alistamisen. Tulkinnat perustuvat matkailijan näköhavaintoihin, eikä niissä välttämättä huomioida huivin käyttöön mahdollisesti liittyviä erilaisia syitä.

Huivin käyttämättömyys puolestaan luo omia konnotaatioita. Tällaista on havaittavissa *Pavanin kuvauksessa Darafrasta. ”The women do not have to wear a veil and look strangers straight in the eye, without fear of meeting their gaze.” (*Pavan, 198) Tosin on huomautettava, että paikoin Pavanin kuvauksen syrjäseutujen naisten kainoudesta voi tulkita myös ihannoivaksi. Kuten kuvauksessa Karimasta, jossa kameraa ujostelevat naiset kutsuvat hänet kotiinsa (Pavan 136-137). Hänellä on myös tämän henkisiä kuvia. Kuvissa naiset esitetään kainoina, osassa kuvissa he ovat asettelussa miesten takana. (s. 69, 137, 147–149) (Liite 12a)

Aineistossa Niilin eteläisempiä osia koskevassa kuvauksessa huomiota kiinnitetään naisten tekemään työhön. Eloranta kuvaa Etiopian kokemuksiaan seuraavasti:

käyn viimeisenä iltana hotellin toimistossa selvittämässä laskuni. Paikka toimii samalla periaatteella kuin muuallakin Afrikassa: pihalla notkuu muutamia miehiä. ”päälliköitä”, tsekkaamassa menijät ja tulijat, samalla kun takahuoneen ja keittiön naiset tekevät työt. (Eloranta, 64)

Sudanin Nuba vuorilta hän puolestaan kirjoittaa:
Kuivuuden iskiessä vuorista tulee kuitenkin loukkuja. Silloin vedenhaku tasankojen joenuomista on perin vaarallinen tehtävä. Kuten kaikkialla Afrikassa, täälläkin se lankeaa naisille… (Eloranta, 158)

Keniasta Eloranta kirjoittaa aamuisella matkallaan Turkana-järven lähistöllä tekemiään havaintoja:
Useimmat vastaantulijat ovat naisia – äidit tyttärineen tekevät täällä työt: hakevat veden, hoitavat viljelykset ja kodin askareet. (Eloranta, 205)

Toisaalta Elorannan kirjassa on runsaasti kuvia miehistä työnteossa. Esimerkiksi Turkana-järven luvussa on kuva kalastavista miehistä ja hänet saarelle soutavista miehistä. (s. 213 ja 214) (Liite 12b) Tämän luvun kuvissa ei näy työnteossa olevia äitejä ja tyttäriä, joita toki muualla kirjan kuvissa näkyy. Nuba-vuorten luvussa veden haussa ovat naiset, mutta hänellä on myös kuvia, joissa miehet ja naiset rintarinnan työskentelevät seesamsiemenmyllyllä sekä tiilien valmistuksessa. (s. 170–171 ja 172–173) (Liite 12c) Hänellä on lisäksi kokonainen kuvasarja suolankerääjä ja –huuhtojamiehistä (s. 105–111) sekä torimyyjistä (s. 94–98) Etiopiassa.

Myös Pavan tekee tiettyjä huomioita työnjaosta. Ugandasta hänellä on kuva kalastajista. (s. 26-27) Kuvatekstissä hän korostaa, kuinka ”*Both men and women are involved in this work”.* Myöhemmin Sudanista on kuva kaivolle pysähtyneen seurueesta. Nuori poika seisoo etualalla kameraan katsoen, keskemmällä on nainen, joka kiskoo vettä kaivosta, ja taka-alalla seisoo kameleja ja mies. Kuvatekstissä kerrotaan, että *If the well is especially deep they use camels to help draw the water up; otherwise the task falls to the youngsters or even women. No distinction is made between the sexes, despite the arduous nature of the work.* (s. 140–141) (Liite 12d) Työn fyysisyys saa siis tällä kertaa kirjoittajan kaipaamaan sukupuolitettua työnjakoa.

Jälkikolonialistisessa teoriassa on kritisoitu sitä, kuinka länsimaissa kolmannen maailman nainen on toiminut merkkinä alistetusta ja takapajuisesta, jota vasten voi rakentaa kuvan liberalisoituneesta, kehittyneestä ja koulutetusta läntisestä naisesta. Chandra Tapaile Mohanty esitti artikkelissaan *Under the western eyes*, että länsimaisissa feministisissä tutkimuksissa kolmannen maailman naiset esitetään yhtenäisenä ja lähtökohtaisesti sorrettuna ryhmänä. (Mohanty 2003/1984) Tätä vasten länsimainen nainen näyttäytyy vapaana ja omasta elämästään päättävänä yksilönä. Mutta myös miehet voivat käyttää vastaavanlaista diskurssia, kuten esimerkiksi Eriksson Bazz tuo esille. (Eriksson Bazz 2005, 119) Tällöin itseys näyttäytyy tiedostavana (gender-aware) ja paikallisten naisten emansipaatiota tukevana luoden eroa paikallisiin miehiin. Naisten alistaminen projisoidaan toisen kulttuurin ja sen miesten ominaisuudeksi.

Aineistossani kirjoittajat kuvaavat sterotyyppisiä oletuksia sukupuolirooleista, johon kuuluu islaminuskoisissa maissa naisten julkisen toiminnan rajoittaminen ja Saharan eteläpuolisessa Afrikassa naisten rankka työnteko, miesten saadessa ”päälliköidä”. Näitä havaintojaan kirjatessaan he samalla luovat kuvan omasta gender-kysymykset tiedostavasta itseydestä. Kuitenkin kirjojen valokuvista välittyy myös toisenlainen kuva. Kuvissa myös miehet ahertavat työnteossa.

8.2 Apu ja apatia

Laiska natiivi oli osa kolonialistista kuvastoa, eikä passiivinen afrikkalainen ole täysin kadonnut myöskään postkoloniaalisissa kuvastoissa. (Eriksson Bazz 2005, 120–125.) Osassa kuvauksista keskiössä on toimelias valkoihoinen henkilö, joka pyrkii tärkeään tavoitteeseen, paikallisten ollessa sivuroolissa. Tällaista kuvastoa voi nähdä muun muassa liittyen humanitaariseen apuun ja kehitysyhteistyöhön. Afrikkalaiset esiintyvät avun vastaanottajina, joilla ei ole ääntä, identiteettiä ja jotka eivät kontribuoi mitenkään. Kuvastoa on pyritty myös uudistamaan ja korostamaan afrikkalaisten voimaa, itsemääräytymistä ja köyhyyden kompleksisuutta. Kuitenkin perinteinenkin kuvasto kiertää yhä.

Perinteiseksi voi nähdä esimerkiksi Pavanin Sudan-luvun alussa olevan pienen kuvan avustustyöntekijän selästä, jonka olan yli katsoo sylissä oleva pieni poika. Kuvateksti osaa kertoa, että kyseessä on ”*A small boy in the arms of an Italian doctor at the hospital run by the humanitarian organisation Emergency*” (s. 101) Hän myös kuvaa avustustyöntekijöiden ja lähetyssaarnaajien rohkeutta Karamojan alueella Ugandassa:

Anyone who ventures into this territory puts his life at risk. This does not deter the Comboni Missionaries, or the doctors from the nearby hosbital run by the humanitarian organization CUAAM, who live in Matany, a village on the Kenyan border. ‘I don’t think about death, otherwise I would live in fear,’ explains Father Damian, who has come to terms with life in this belligerent corner of Africa. (Pavan, 56)

Eloranta käsittelee avustusjärjestöjä ja “avustuskoneistoa” tai ”avustusbisnestä”. Erityisesti hän kiinnittää huomiota ruoka-avun jakamiseen. Hänen kirjassaan on myös usein nälänhätään ja ruoka-apuun liitettyä tavanomaista kuvastoa. Hänen kirjassaan on esimerkiksi kuva itkevästä aliravitusta lapsesta, jota mitataan ruoanjakokeskuksessa Etelä-Sudanissa. (s. 134) Kirjassa on myös kuva ruoka-avun odottajista, jotka katsovat haastavasti kameraan. (s. 128) Viereisellä sivulla on puolestaan kuva paikallisista, jotka yrittävät keskenään jakaa vähäisiä jyviä (s. 129). (Liite 13a)

Elorannan kirjassa kuvataan myös massiivisia ilmapudotuksia. (s. 150-154) Kuvissa näkyy myös, kuinka paikalliset miehet lastaavat avustuskoneen Keniassa, ja lastin purkavat paikalliset miehet Etelä-Sudanissa. (s. 147, 148) (Liite 13b) Eloranta kuvaa: *Jo saapuessani Yiroliin, vastaan tulee*

tikunlaihoja miehiä innokkaina kantamaan ruokasäkkejä lentokoneesta ulos. Täällä nähdään nälkää. (s. 119)

Kuitenkin paikallisten rooli näyttäytyy ennen muuta avustavana. Etelä-Sudania käsittelevässä luvussa Eloranta kertoo:

Liityn Concern- ja MedAir-järjestöjen sairaanhoitajien ja kuljetushenkilökunnan mukaan heidän lähtiessään päivittäiselle matkalleen ruuanjakeluasemalle. Saapuessamme aamukahdeksalta Njongin viljavaraston eteen, sinne on jo leiriytynyt tuhansien nälkäisten joukko. Jään seuraamaan erään sairaanhoitajan toimia. Sudanilaisavustajat ovat järjestäneet äidit lapsineen riveihin. Hoitaja arvioi nopeasti lapsen iän, mittaa käsivarren ja merkitsee sitten lapsen käden, mikäli hän on pahasti aliravittu. (Eloranta, 119-120)

Lukija voi toki tulkita myös järjestöjen sairaanhoitajat paikallisiksi. Tekstin jälkeen olevissa kuvissa avustustyöntekijät on pääosin rajattu kuvien ulkopuolelle. Ainakin kahdessa kuvassa hoitotoimenpiteitä suorittava henkilö voisi olla paikallinen. Toisessa mitataan aliravitun lapsen pituutta (s. 134). Kuvassa näkyvät mittaajan jalkaterät ja kädet voisivat olla paikallisenkin. Toisessa kuvassa kenties paikallinen mies näyttää tarkistavan puun alla makaavan potilaan tippaa. (s. 142) (Liite 13c) Näiden kuvien kuvatekstit kuitenkin sanovat ainoastaan ”Ruuanjakokeskus, Njong, Etelä-Sudan” ja ”Aivomalariaa, Turalei, Etelä-Sudan”. Kirjassa on myös kaksi kuvaa ruoka-avustuskoneen sisältä. Toisessa kuvassa takaviistosta kuvattu tummaihoinen mies istuu avustussäkkien edessä ja kuvateksti kertoo ”*Matkalla Etelä-Sudaniin”* (s. 147) Toisessa kuvassa valkoihoinen mies lukee lehteä ja teksti kertoo ”*Miehistön jäsen, Etelä-Sudan”* (s. 149). Kun myös tekstissä nimenomaan avustaja on sudanilainen, jää paikallisille vähemmän keskeinen rooli.

Ruoka-avun vastaanottajien oma toiminta jää myös käsittelyn ulkopuolelle, lukuun ottamatta kärsivällistä pitkällistä odottelua (Liite 13c) sekä turhautumisesta myöhemmin puhkeavaa nälkäisten joukon mellakkaa (s. 120). Eloranta kuvaa, kuinka ruoanjakokeskuksessa ”*Äitien ja lasten kasvoilta heijastuu pelko ja uteliaisuus, kun he kohtaavat khawajan, ulkomaalaisen. Kun he lähtevät viljavarastolta kantaen päänsä päällä Unimix-kulhoa, huoli on kuitenkin jo vaihtunut vapautuneeksi iloksi.”* (s. 120)

Eloranta myös argumentoi, että vääränlainen avustustoiminta aiheuttaa passiivisuutta.

Se [Pojois-Etiopia: Makale ja Korem] oli kahdeksankymmentäluvun puolivälin nälänhädän pahin alue ja edelleen vaikeuksissa. Ympäristö näyttää kykenevän ruokkimaan väestön vain osan vuodesta. Kenties apu myös luo avuttomuutta. Ajatus tulee väistämättä mieleen, kun joutuu hysteerisen pummaamisen kohteeksi, ei vain ruuan, vaan likimain kaiken muunkin. (Eloranta, 90)

Apuriippuvuus on vahva diskurssi kehitysapukeskustelussa. (Eriksson Baaz 2005, 124–126.) Kehitysavun oletetaan luoneen riippuvuuden ja passiivisuuden kulttuuria kohdemaissa, erityisesti Afrikassa. Tämän vuoksi on alettu korostaa kumppanien tarvetta ottaa vastuuta omasta kehityksestään. Heidän tulee osoittaa oikeanlaista asennetta ja sitoutua kontribuoimaan itsekin. Tänä päivänä köyhyyden syiden nähdään yhä enemmän olevan sisäisissä tekijöissä, ei niinkään ulkoisissa suhteissa. 1980-luvun aikana keskiöön, selittämään alikehitystä ja köyhyyttä, nousi huono hallinto, heikko kapasiteetti ja korruptio.

Eriksson Bazz kuvaa Gudung Dahlin tuoneen The Nordic Africa Instituten diskussiopaperissaan 9/2001 esille apuriippuvuuden ja riippuvuuden kulttuurin ajatusten olevan keskeisiä neoliberaalille sosiaaliturvaan kohdistuvalle kritiikille. (Eriksson Baaz 2005, 132–134.) Korostuksen kohteena on yksilön sisäinen potentiaali ja vastuu. Tutun argumentin mukaan valtioiden sosiaalitoimet vievät yksilön motivaation ja aiheuttavat passiivisuutta. Dahlin mukaan apuriippuvuus on keskeisellä sijalla sosiaalityön moraalikoodistoa hänen vertailemissaan maissa Ruotsissa ja Englannissa. Vahvimmat argumentit, joilla kyseenalaistetaan yksilön oikeutta apuun, ovat kyseenalaistaa heidän halukkuutensa toimia. Sosiaaliavun allokaatiota ohjaavat säännöt, jotka eivät viittaa ainoastaan resurssien puutteeseen, vaan myös yksilön moraaliin ja haluun tehdä työtä. Työhön haluttomat leimataan sosiaaliturvaan oikeudettomiksi.

Eriksson Bazz kertoo Dahlin argumentoineen, että neoliberaalit käsitteet on siirretty sosiaalityön kielestä kehitysavun ja kumppanuuden retoriikkaan. (Eriksson Baaz 2005, 132–134.) Kirjassaan Eriksson Baaz kuvaa, kuinka useilla itseään uusliberalismia kohtaan kriittisinä pitävillä kehitystyöntekijöillä oli kuitenkin tapana turvautua apuriippuvuuden diskurssiin Tansanian ja kehitysavun kohdalla. Aineistossanikaan ei anneta täysin varauksetonta tukea uusliberalismin kaikille piirteille, tai ainakin yritysten toimintaa arvioidaan kriittisesti.

Yritteliäisyys kuitenkin on arvossa. Eloranta esittää, että pienet järjestöt - toimimalla yritteliäisyyttä korostavalla periaatteella - voivat ylittää tämän avun passivoivan vaikutuksen. Hän kuvaa kokemuksiaan Nuba-vuorilla:

Yksityisyritteliäisyys toimii, eikä siten ole ihme, että täällä se on myös avustustyön periaate. Vain muutamia riskejä kaihtamaton yksityinen avustusjärjestö toimii Nuba-vuorilla, kun taas esimerkiksi YK on faustisella sopimuksellaan Khartumin kanssa tyystin hylännyt toiminnan täällä. (Eloranta, 157)

Köyhien kuva kuitenkin sisältää ristiriitaisuuksia. Vaikka heidät kuvataan toisaalta passiivisiksi ja avun pilaamiksi, ylistetään heitä toisaalta myös kyvystä selvitä vaikeuksista. Tämä näkyy Elorannan kirjassa, kun hän kertoo, kuinka ”avun pilaamassa” Makalessa kierrätetään avustussäkkejä ja muuta materiaalia, kuten autonrenkaita ja öljykanistereja. Torikauppa käy, ja kuin todisteeksi kuvissa näkyy hymyileviä, työtätekeviä suolalaattojen myyjiä (s. 94–95) sekä avustussäkkien kierrättäjiä (s. 96–97) (Liite 14) ja autonrenkaiden kierrättäjä (s. 98). Tekstissä Eloranta kuvaa torikauppiaita:

Maanantai on Kidane Abayn viikon kiireisin päivä. Tapaan hänet kauppatorilla aamuseitsemältä. Hän on miehineen sitomassa säkkipinoa kuljetuskuntoon. Kasa valkeita kuitusäkkejä, useimmissa lahjoittajien selvät merkinnät… durraaa, vehnää… EU, Japani… Avustussäkkejä ympäröiviltä alueilta tai etelämpää, Koremista. (Eloranta, 90)

Kidane pärjäilee marginaalissa: hän kierrättää. Säkit, jotka alun perin tehtiin vain ruuan kuljetusta varten, ovat vasta inkarnaation alussa. Niitä käytetään asumuksissa, niistä tehdään kasseja ja reppuja, niiden kuitua punotaan köydeksi ja käytetään monella muulla tavalla, jota länsimainen kertakuluttaja ei arvaakaan. Kivenheiton päässä eräs mies viimeistelee juuri muutamasta säkistä tekemäänsä patjaa. Seisahdun hetkeksi seuraamaan hänen työtään. Laiha, taitavakätinen veikko, jolle riittää kaksi yksinkertaista työkalua: romuraudasta taottu veitsi ja pitkä neula. (Eloranta, 90)

Etäämmällä näen lisää tigreläistä kekseliäisyyttä: öljykanisterista tehdyn kahvinkeittimen. Sen lähellä nuori mies teroittaa veistä. Hetken kuluttua hän aloittaa päivän työnsä ensimmäisen rekanrenkaan parissa. Näen, miten kivikova kumi leikkautuu viiluiksi ja edelleen läpiksi tai remmeiksi, tarpeen mukaan. Hänen jaloissaan on yksi lopputuote, siisti pari sandaaleja. (Eloranta, 91)

Kirjassa Elorannan kritiikki kohdistuu myös avustustoiminnan motiiveihin. Hän kuvaa avustustoiminnan herkästi muodostuvan itse itseään ruokkivaksi bisnekseksi:

Osa avustusjärjestöistä on edelleen paikalla. Sodan uhan alla Pohjois-Etiopiaan on jälleen tulossa ”mutkikas hätätila”. Tämä on nykyajan iskusana, merkitsee yhtäällä politiikan, sodan ja hädän vyyhtiä ja toisaalla – kyynisesti – kannattavaa pitkäntähtäimen avustusbisnestä. (Eloranta, 90)

Avustustoiminnalla myös ylläpidetään kestämättömiä tilanteita:

Keskusteluissani Lokin avustushenkilökunnan kanssa esille nousi vääjäämätön kysymys siitä, miksi me länsimaalaiset olemme valmiit vuodesta toiseen maksamaan suunnattomia summia järjestelystä, joka selvästi on vain tilapäisratkaisu. […] Samalla kaikki ovat yhtä mieltä siitä, että vain rauhantila voi pysyvästi karkottaa nälän. Ketä siis palvelee Sudanin pitäminen valtiollisesti yhtenäisenä, mutta sisäisesti jakautuneena ja heikkona? Eikö olisi järkevämpää pakottaa sudanilaiset pitämään kansanäänestys jaosta? Tai jos se ei mahdollista, niin pakottaa joko – itsenäisenä valtiona Etelä-Sudanilla olisi varmaankin paremmat edellytykset puolustautua pohjoisen aggressiota vastaan.

Nämä ovat mutkikkaita asioita, eikä avustusväeltä kenties pitäisi odottaa selkeää vastausta, sillä onhan kysymyksessä heidän leipänsä. Sudanissa päätin keskustelut usein kysymällä, pitäisikö olla yksi vai kaksi Sudania. Yksityishenkilöiden vastaus oli miltei poikkeuksetta ”kaksi”. Hallinnon tai armeijan johtajat vastasivat melkein aina jonkinlaisella hahmotelmalla ”yhdestä sekulaarisesta Sudanista”. Se on näppituntuman ja poliittisen tilannearvion ero. Sudan on osa Mustaa Afrikkaa, mutta kuitenkin se nähdään osaksi arabien vaikutuspiiriä.

Erityisesti Egypti kammoaa ajatusta Sudanin jaosta. Etelän mineraali- ja öljyrikkauksien ohella syy on Niilin vesissä. Jos Etelä-Sudan irtautuisi, koko Niilin yläjuoksu oli ei-muslimien hallussa. […] Haluaisivatko länsimaat kenties vastustaa Egyptin kantaa tässä kysymyksessä ja siten mahdollisesti riskeerata maltillisimman ja väkirikkaimman arabimaan vakauden? Kun britit poistuivat 1954, halusivat he Suezin kanavan vuoksi miellyttää Egyptiä ja antoivatkin koko Sudanin Pohjoisen haltuun. Kuvio on pääpiirteissään edelleen sama – länsi pelkää valita puolensa Sudanissa. (Eloranta, 123–124)

Aineistossa näkyy, kuinka humanitaariseen apuun ja kehitysyhteistyöhön liitetään ristiriitaisia mielikuvia. Yhtäältä myyttinen kuva rohkeasta ja toimeliaasta länsimaisesta avustustyöntekijästä ei ole kadonnut. Toisaalta kuitenkin toimintaa ja sen motiiveja kritisoidaan. Se nähdään jopa bisneksenä, joka ruokkii itseään ja ylläpitää kestämättömiä, meitä hyödyttäviä tilanteita. Lisäksi avustustoiminnan kritiikkiin liittyy myös uusliberalistinen apuriippuvuusdiskurssi. Avun kohteet näyttäytyvät kuitenkin ristiriitaisesti sekä passiivisina että äärimmäisen sitkeinä.

8.3 Orjuus

Brittien orjakaupan kiellon astuttua voimaan 1800-luvun lopulla eurooppalaisten huomio siirtyi orjuudesta Afrikkaan, Afrikan rannikkoalueilta Afrikan sisäosiin sekä eurooppalaisista orjanomistajina ja orjakauppiaina arabien orjakauppaan. (Nederveen Pieterse 1992, 64.) Tällöin raportit ja valitukset arabien orjakaupasta toimivat yhä enenevissä määrin alibina Euroopan interventiolle. Eurooppalaisten kolonialismia pyrittiin oikeuttamaan humaaneilla aikeilla, kuten pyrkimyksellä lopettaa orjakauppa (vaikka kolonialismin aikana paikalliset joutuivat pakkotyöhön). Lisäksi keskittyminen arabien harjoittamaan orjakauppaan puhdisti eurooppalaiset orjakaupan taakasta.

Eloranta kuvaa Sudanin nykytilannetta suhteessa aiempaan:

Orjuudella on pitkä historia Sudanissa. […] Orjanmetsästys on varmuudella afrikkalainen perinne, mutta todennäköistä, että juuri arabit aloittivat laajamittaisen systemaattisen ihmisrosvouksen ja –kaupan Lähi-itään ja kauemmas Aasiaan, joskus Egyptin valloituksen jälkeen 641 jKr. Se jatkui keskeytyksettä aina 19. vuosisadalle, jolloin britit yrittivät saada sen aisoihin Sudanissa. Eräät kuuluisista tutkimusmatkailijoista, kuten Sir Samuel Baker, jotka ennakoivat kolonialismin tuloa, miltei päättivät päivänsä turkkilaisten ja paikallisten orjanmetsästäjien käsissä, jotka pelkäsivät valkoisen miehen sotkevan heidän tuottoisat liiketoimensa. Epäilemättä nykyinen orjakauppa ei ole yhtä mittavaa kuin menneinä vuosisatoina. Vähäinen heimokinastelun lieveilmiö se ei kuitenkaan ole nytkään. (Eloranta, 186)

Eloranta arvioi, että tänä päivänä orjankaappausten muodossa toteutetun terrorin tarkoituksena on karkottaa ihmiset kodeistaan ja pelloiltaan, jotka ovat liian lähellä etelän öljykenttiä. Orjuutuksen hän kuvaa sivuseikaksi, pääasian ollessa alueiden hallinnassa. Orjakaappauksia hän kuvaa länsimaisen kristillisen järjestön toimien kautta. Hän seuraa sen osallistumista orjien vapaaksi ostamiseen.

Läheisessä Wunrokin kaupungissa liityn paronitar Caroline Coxin seuraan. Hän johtaa kansainvälistä ihmisoikeusjärjestöä Christian Solidarity Worldwidea, joka pyrkii auttamaan vakaumuksensa vuoksi vainottuja, kuten kristittyjä dinkoja. Tuomalla rohkeilla operaatioillaan orjuuden julkisuuteen paronitar on päätynyt Khartumin mustalle listalle[…] Mukanaan hänellä on

seurue khawajoja, ulkomaalaisia: CSW:n tukijoiden edustajia, pari journalistia ja avustajia. (Eloranta, 187-8)

kun luottamus on syntynyt myyjien ja ostajien välille, alkaa kaupanhieronta. Ensin kauppiaat vapauttavat ne, joita heidän ei tarvinnut ostaa vapaiksi Pohjoisesta. Sitten varakkaammat sudanilaiset tulevat kyselemään kadonneista sukulaisistaan. Heidän rahansa lasketaan ja ladotaan siististi maahan. […] Paronittaren ja hänen avustajiensa varat näyttävät riittävän 314 muuhun. Khawajat laskevat vielä rahansa uudelleen. Ei siksi, että antaisivat liikaa, vaan siksi ettei rahaa olisi vahingossa liian vähän - huijaaminen juuri nyt olisi erittäin typerää. (Eloranta, 188)

Kuvissa näkyy kasvonsa peittäviä orjakauppiaita sekä valkoihoinen mies laskemassa ja maksamassa lunnasrahoja. (s. 191, 192, 195, 196–197) Eloranta pohtii ostamisen oikeutusta, mutta korostaa myös, että länsimainen järjestö on huolellisesti pohtinut ja arvioinut tilanteen.

Lisäävätkö länsimaalaiset avustusinnossaan orjakauppaa luomalla uudet markkinat? Aiheutammeko me inflaation hinnassa, jolloin sudanilaisten itsensä on entistä vaikeampi hankkia omiaan takaisin? Nämä ovat perusteltuja kysymyksiä, joita niin paronitar Cox kuin myös mukana oleva sveitsiläisjärjestökin pohtivat perin pohjin. Loppujen lopuksi, onnistuneen kaupanteon jälkeen, hän on vakuuttunut oikeasta tiestä: ”Olisi aika rankkaa olla kasvokkain näiden poikien ja tyttöjen kanssa ja vain todeta, että odotetaan nyt tämän sodan ensin loppuvan.” (Eloranta, 189)

Kuin todistaakseen kuvausta Elorannan kirjassa on kuva orjapojista ennen lunastusta (s. 193). Kuvassa pojat katsovat haastavasti suoraan kameraan. Tämän jälkeen kirjassa on kuvia kaupankäynnistä. Lopuksi on kuva vapautetusta orjasta. (s. 198) (Liite 15) Tämä kuva on lähikuva, jossa kuvattava katsoo ilmeettömin kasvoin ohi kameran. Kuvauksen kohde näyttää suorastaan alistuneelta. Ääntä paikallisille ei tässä tarinassa anneta. Tarina herättää siis konnotaatioita valkoisen naisen toimeliaisuudesta ja rohkeudesta. Lisäksi se herättää ajatuksen arabien vaarallisuudesta kristityille.

8.4 Rikkaat riistäjät

Kuten jo aiemmissa luvuissa tuli esille, Elorata kuvaa kirjassaan avun passivoivaa vaikutusta ja sillä ylläpidettyä kestämätöntä tilannetta Sudanissa. Kirjassa esiintyy konnotaationa ajatus, jonka

Suomen Rauhanpuolustajat ry kirjan kuvauksessa omilla kotisivuillaan: ”*meidän tuoman*” kehityksen sanotaan ohentavan perinteitä ja johtavan ongelmiin. Näiden teemojen ohella aineistoni kirjoissa tuodaan esille länsimaiden ja rikkaiden kehitysmaiden riistävän paikallisia raaka-aineita tavoitellessaan. Kirjoissa kommentoidaan öljyn etsintää Sudanissa. Eloranta korostaa länsimaisen ja kiinalaisen rahan voimaa Etelä-Sudanissa. Lisäksi hän kuvaa kanadalaisten, kiinalaisten, malesialaisten ja ruotsalaisten yritysten vaikutuksia Sudanissa Nuba-vuorilla, missä paikalliset häädetään firmojen öljykenttien tieltä. Myös Pavan käsittelee Kiinan ja Yhdysvaltojen roolia Etelä-Sudanin tilanteessa. Hän arvioi, etteivät paikalliset tule saamaan öljyrahoista mitään.

Satelliittikuvissa Niilin taitteen kohdalla Bentiussa voi tunnistaa kilometrikaupalla porauskenttien ruudukkoa. Kyse on kehittyneen maailman läsnäolon maamerkistä – öljynetsintä jatkuu kiistellyllä alueella länsimaisen ja kiinalaisen rahan voimalla. (Eloranta, 124)

On vaikea kuvitella, miten aavikkoarmeija voisi ikinä lyödä ketterät nubasoturit näillä kallioilla. Taisteluhelikopterein se ja vuorten huipulla olevien kylien tuhoaminen olisi kenties mahdollista. Tämä kallis asejärjestelmä ei kuitenkaan ole laajamittaisessa käytössä – ei ainakaan ennen kuin öljydollarit kustantavat sen. Meidän ahneutemme jäljet eivät itse asiassa ole täältä kovinkaan kaukana. Kanadalaiset, kiinalaiset, malesialaiset ja ruotsalaiset firmat yrittävät varmistella lähistön öljykenttiä piiskaamalla siviilit pois alueelta ja siinä sivussa nubat korkeammalle kukkuloilleen. (Eloranta, 156-7)

In 2005 a peace treaty granted the southern rebels autonomy for six years […] the fragile peace is based on pipe dream of oil, which Sudan has in abundance, so much so in fact that both the Chinese and the Americans have arrived there with the intent of drilling in the savannah. Who knows whether any dollars will ever trickle down to the people… (Pavan, 101)

Kritiikkiä kohdistetaan länsimaiden tai länsimaalaisten yritysten toimintaan. Kirjoissa tuodaan esille, etteivät paikalliset hyödy niiden läsnäolosta. Samalla kuitenkin kritisoidaan myös korkeamman tulotason kehitysmaita ja kehittyviä talouksia, kuten Kiinaa. Kiinan kasvava läsnäolo eri Afrikan maissa onkin saanut viime vuosina länsimaissa huomiota.

Eloranta kirjoittaa myös Egyptin toimista ja arvioi sen pitävän eteläisempien valtioiden kehitystä poliittisena kysymyksenä. Egyptin hän sanoo hyötyvän nykyisestä epävakaasta tilanteesta näissä valtioissa. Lisäksi Egyptin turvallisuuspoliittiset näkökohdat estävät Niilin veden säännöstelyn

Etiopiassa ja Sudanissa. Hän korostaa länsimaiden – meidän - toimivan samalla tavalla ja hyötyvän tilanteesta.

Pato vieraalla maaperällä on piilevä ulkopoliittinen ongelma. Näin erityisesti maanosassa, jossa kansallisvaltiot vielä natisevat heimoliitoksistaan. Kyynikko voisi sanoa Egyptin edun olevan, että Sudan kituu tyrannian kourissa ja Etiopia ja Eritrea tuhoavat toisiaan. Kehitys luo vain ongelmallisia raaka-ainevaateita. ”Villi-ihmisten” nälänhätä ja sota ovat käteviä järjestelyjä. Samainen huomioija varmaankin myös toteaisi, että mantereen mobutut pitävät koboltin ja koltaanin hinnan kurissa, mikä taas sopii meille. (Eloranta, 219)

Länsimainen kritiikki Egyptiä kohtaan on perin huteralla pohjalla. Egyptin suhteet eteläisiin naapureihinsa ovat pitkälle samankaltaiset kuin meidän suhteemme kolmanteen maailmaan. Turvallisuus ja käyttökelpoisuus sanelevat ratkaisut, eivät mitkään korkeammat periaatteet. (Eloranta, 219)

Kaiken kaikkiaan itseyden rooli näyttäytyy varsin ristiriitaisena. Toisaalta itseys esitetään yhteiskunnan heikoimmista huolta pitävänä, kiinnittämällä huomiota heidän ahdinkoonsa ja kertomalla länsimaisista avustustyöntekijöistä. Toisaalta itseyden tuoman ”avustusbisneksen” nähdään riistävän näitä samoja heikkoja ylläpitäen heille vahingollisia tilanteita sekä luovan apatiaa. Avustustoiminnan ohella ja ehkä aivan erityisesti riistosta syytetään kuitenkin globaalia, vapaasti toimivaa taloutta. Syyllisyyttä ei kuitenkaan haluta sysätä yksin länsimaisille toimijoille, vaan teksteissä korostuu kaupallisista eduista ja vaikutusvallasta alueella kanssamme kilpailevien korkeamman tulotason kehitysmaiden ja kasvavien talouksien osavastuu. Tosin jo syyllisyyden laittaminen kasvottomalle yritystoiminnalle etäännyttää. Tässä yhteydessä kuitenkin kuvataan taloudellisen raaka-aineista kilpailun jonkinlainen yhteys sotiin ja orjakaappauksiin.

9 POHDINTAA

Yleisesti ottaen aineistoni kirjoissa kuvaus on ulkopuolista ja etäistä. Myöskään arkiset asiat eivät korostu, vaan ote on suorastaan aika eksotisoivaa. Alfred Schultz on esittänyt, että jokaisen yksilön näkökulmasta ihmiskunta muodostaa jatkumon, jonka mittayksikkönä on sosiaalinen etäisyys.

(Bauman 1997, 51.) Mitä kauempana jokin tietty paikka on, sitä yleisempää ja tyypitellympää on tieto tuon paikan täyttämistä ihmisistä.

Etäisyyden kautta voi pohtia sitä, kuinka toiseutettuja paikalliset ihmiset ovat kertojaan nähden. Mitä eksotivoivampaa kuvaus on, sitä etäämmällä kertoja ja kuvauksen kohde ovat. Eksoottisuus tässä yhteydessä viittaa vierauteen, outouteen ja poikkeavuuteen, joka kuitenkin samalla on mielikuvitusta herättävää ja jännittävää. Eksoottisuus voi olla sekä puoleensa vetävää että poistyöntävää, siihen liittyy ambivalenssi. On hyvä muistaa, että tällainen eksoottinen ja etäinen ote ei ole matkakirjoille poikkeavaa.

Toiseuttamisen monet tarkoitukset

Pelkkä etäisyys-läheisyys -ulottuvuus ei kuitenkaan välttämättä anna kokonaiskuvaa toiseuttavista kuvauksista. Toiseuttavien kuvausten taustalla voi olla myös selkeämmin poliittisia tarkoitusperiä. Toiseuttaminen voi toimia alistamiset oikeutuksena tai viholliskuvan rakentamisessa. Toiseuttavalla kuvauksella voidaan pyrkiä myös ratkomaan sisäisiä kiistoja. Ominaisuuksien liittäminen toiseuteen palvelee monia tarkoituksia leimaavalle ryhmälle. (Nederveen Pieterse 1992, 229–235.) Samantapaista negatiivista kuvastoa löytyy niin leimaavan kuin leimatun ryhmän parista. Orjuutetussa ja kolonisoidussa Afrikassa on ollut käsityksiä, joiden mukaan eurooppalaiset ovat muun muassa kannibaaleja. Vaikka yleensä hallitsevan ryhmän näkemys voittaa, ei toiseuttaminen silti ole erityistä yhdelle ryhmälle.

Tästä huolimatta on hyvä muistaa kolonialismin perinnön erityispiirteet. Kolonialismin ajan tuotteena syntynyt rasismi oli erityinen laajuuden ja luonteensa perusteella. (Eriksson Baaz 2005, 61–63.) Erityistä 1700- ja 1800-luvuilla muotoutuneelle rasismille oli tieteellisyys. Rodusta tuli systemaattisen ja institutionalisoidun analyysin kohde ajalla, jolloin korostettiin kaikkien yhdenvertaisuutta. Valistuksen aika merkitsi monien vanhojen ennakkoluulojen rationalisointia. (Nederveen Pieterse 1992, 45-46.) Se oli lisäksi sidoksissa Euroopan valloituksiin. Ihmislajeihin liitetyt ominaisuudet ja evoluutiokehitys, jonka asteikolle ihmiskunnan variaatiot sijoitettiin, legitimoi tämän valloittamisen (Eriksson Bazz 2005, 61–63).

Mudimbe ja Said ovat argumentoineet, että toiseuden diskurssi oli keskeinen legitimoimaan kolonialistisen dominaation ja laajenemisen. (Eriksson Baaz 2005, 45-46.) Kolonialistiselle prosessille oli ominaista ristiriita toiseuden diskurssin ja sivilisaatiomission välillä. Homi Bhabha

muotoilee, että koloniaalinen diskurssi oli kompromissi näiden tavoitteiden välillä, luoden ajatuksen jäljittelystä. (Bhabha 2003, 84.) Tavoitteena oli tapansa parantanut, mutta edelleen tunnistettavasti toinen. Kolonisaatiota legitimoitiin sivilisoinnilla ja valkoisen miehen taakalla. Läntinen sivilisaatio oli universaalin kehityksen päätepiste, jota muiden tulisi kopioida. Toisaalta kolonisoidun tulisi pysyä erilaisena. Läntinen universalisointiprojekti oli valikoiva, universalismi varattiin itselle. Eroavaisuus oli se keino, jolla jatkuva dominaatio ja epätasa-arvo oikeutettiin (Eriksson Baaz 2005, 45-46).

Stereotypiat ja myytit

Alfred Schultz argumentoi, että tieto maailmasta on aina tiettyjen tyypittelyjen (typification) varassa. (Nederveen Pieterse 1992, 224-226.) Tyypittely on olennaista merkitysten tuotannon kannalta. Tarvitsemme tyypittelyä luokittelun välineitä käsitteellistääksemme maailmaa ja tehdäksemme sen ymmärrettäväksi. (Rossi 2010, 272–273.) On kuitenkin syytä miettiä, milloin tyypittely representaatioiden välityksellä muuttuu stereotyypittelyksi ja millaista tietoa ja valtaa stereotyypit tuottavat. Esimerkiksi aikoinaan tieteellisenä esitetyn rasismin ajatukset elävät edelleen ja ne tuottavat hierarkioita korostavaa, stereotyypeille perustuvaa ”tietoa”. Kolonialistista hierarkiasuhdetta ylläpitävät esimerkiksi sellaiset vallan ja fantasian yhteenkietoumat kuin seksualisoidut, fetisoidut, lapsellistetut ja eläimellistetyt tummaihoisten representaatiot, joita esitetään toiseuttavasta länsimaisesta näkökulmasta.

Dyer tuo esille, että tyypittelyn ja stereotyypittelyn välisessä jaottelussa on kyse aste-eroista. (Dyer 2002b, 52–53.) Stereotyypin tärkein funktio on ylläpitää tarkkoja raja-aitoja: kuka on rajojen sisäpuolella ja kuka ulkopuolella. Sekä stereotyyppien että tyyppien järjestelmät määrittävät normaaliuden rajaa. (Hall 2002, 189–192.) Stereotyypit ovat kuitenkin sosiaalisia tyyppejä joustamattomampia. Niissä pelkistetään kaikki kuvattavasta henkilöstä tai ryhmästä muutamiksi piirteiksi. Piirteet yksinkertaistetaan ja jähmetetään ilman mahdollisuutta muutokseen. Stereotyypit pelkistävät, olemuksellistavat, luonnollistavat ja jähmettävät erot. Stereotypistäminen liittyy toiseuden rakentamiseen ja pois sulkemisen käytäntöön. Stereotypistäminen on siten osa sosiaalisen ja symbolisen järjestyksen ylläpitoa. Se pystyttää rajan normaalin ja poikkeavan välille sekä itseyden ja toiseuden välille. Stereotypistäminen esiintyy valtaan liittyvän suuren eriarvoisuuden kanssa.

Stereotypisointi on osa sosiaalisen järjestyksen ylläpitoa, ja siten se usein ilmenee siellä, missä on suurta epätasa-arvoa vallan suhteen. (Hall 1997a, 257-258.) Stereotyypit tuleekin nähdä symbolisen vallan heijastuksena, ja ne toimivat vallan epätasa-arvon ylläpitämiseksi. Stereotyyppejä ei tule kuitenkaan nähdä merkkeinä vakaista identiteeteistä. Homi Bhabhan mukaan stereotyypit tulee nähdä epävarmuuden ja ristiriitaisten tunteiden merkkinä sekä pyrkimyksenä käsitellä ja suojata itseä näiltä. (Bhabha 2003, 66–84.) Hän kuvaa stereotyypille olevan ominaista häilyvyys kahden näkemyksen välillä. Toisaalta jonkin jo tunnetun suuntaan ja toisaalta jonkin, jota täytyy jatkuvasti toistella (vaikka se ei vaadi todisteita), mutta jota ei voi koskaan todellisuudessa todistaa. Stereotyyppien vahvistaminen ja toistaminen osoittaa sen, että se, mikä on tiedetty (is already known), ei ole niin turvallisesti vakaa, kuin stereotyyppi antaa ymmärtää.

Hallin mukaan stereotypistäminen pelkistää ihmiset muutamiksi yksinkertaisiksi ominaispiirteiksi, jotka esitetään luonnon tuottamiksi ja vakiinnuttamiksi (Hall 2002, 189–192). Hallin luonnehtima stereotyyppi on puolestaan lähellä Roland Barthesin ajatusta myytistä (Rossi 2010, 272-3). Barthes määritteli myytin historian muuttamiseksi luonnoksi, myytti on epäpolitisoitua puhetta (Barthes 1994, 190). Stereotyyppien voikin ajatella rakentavan representaatioina myyttisiä käsityksiä ihmisryhmistä. (Rossi 2010, 272-3.) Stereotyypit sekä liioittelevat että yksinkertaistavat ja jähmettävät esittämänsä historiattomasti, niissä ei huomioida ajallisuuden ja muiden kontekstuaalisten tekijöiden aiheuttamia muutoksia.

Eroja ei kuitenkaan olisi pakko käsittää poissulkemisen välineinä ja hierarkkisena rakennelmana. (Rossi 2010, 272–273.) Meihin nähden erilainen ei välttämättä tarkoita meille vastakkaista, torjuttavaa tai ”haluttavaa”. Erojen monimuotoisuuden esittäminen voi olla poliittista. Sen sijaan että esitettäisiin jähmeitä hierarkkisia vastakkainasetteluja, voidaan tuoda esille erojen ja yhtäläisyyksien moninaisuus

Länsimaisen ihmisen on mahdoton kirjoittaa Afrikasta täysin vapaana historian painolastista, mutta vanhojen stereotypioiden ja myyttien hyödyntäminen voi olla myös varsin houkuttelevaa. Vanhat stereotypiat ja myytit ovat taloudellinen tapa luoda mielikuvia, viittaus stereotypiaan herättää joukon muita ajatuksia. Vanhoja myyttejä voi käyttää myös tietoisesti leikitellen (kuten Pavan Niilin alkulähteiden myyttiä). Vanhoja näkemyksiä voidaan tuoda esille myös kiistäen itse olevan samaa mieltä.

Viittausten perinteiseen kuvaustapaan voi ajatella helpottavan oletetun läntisen yleisön kirjanlukua. Länsimaiset myytit liittävät kuvauksen lukijalle tuttuun maailmaan. ”Perinteinen” länsimaisen kirjallisen kuvauksen välittämä kuva Afrikasta voi olla hyvinkin tuttu. Kuvaustapa voi saada vieraat alueet vaikuttamaan helposti lähestyttäviltä ja jo valmiiksi tutuilta, vaikkei alueella olisi koskaan käynytkään. Kirjoittaja ikään kuin käy tarkistamassa, ovatko vanhojen länsimaisten kuvausten seudut (edelleen) olemassa. Jos kuvaus liikkuu paljon vanhojen kuvausten pohjalta, herää kuitenkin kysymys siitä, pitääkö kuvaus vanhaa representaatiota hengissä toistamalla sitä. Voi myös kysyä, miten vanhoilla myyteillä leikittely vaikuttaa, purkaako vai vahvistaako se niitä. Aineistoni kirjoissa on jonkin verran myös uudempia läntisiä lähteitä, mutta on huomattavaa, miten paljon kuvaus ja määritelmät perustuvat läntisiin lähteisiin.

Dikotomiat ja ristiriidat

Aineistossani Afrikkaan liittyy vastakkaisia kuvia. Toisaalta kyse on vaarojen mantereesta, ja toisaalta ihannoidaan vanhan elämäntavan harmoniaa. Yleisesti ottaen Afrikan representaatioille on tyypillistä dualistisuus. (Löytty 1997, 30-31.) Afrikka on toisaalta pimeä maanosa. Toisaalta se on ihannoitu paikka. Kauhun ja rakkauden vastakuvat eivät välttämättä ole toisistaan erillään, vaan sijaitsevat niin lähekkäin, että paratiisi saattaa äkkiä muuttua helvetiksi (Hall 1992a, 306).

Ksenofobian tavoin myös ksenofiilia toiseuttaa kuvauksen kohteen, vaikka näiden kuvaustapojen vaikuttimet ovat erilaiset. (Löytty 2005a, 180.) Ksenofobian lähtökohtana on ero, ksenofilia puolestaan perustuu oletukseen samuudesta. Esitystapoja kuitenkin yhdistää se, että kummassakaan vierasta ei tunnisteta tämän erityisyydessään. Toinen nähdään tyhjäksi tilaksi, johon projisoidaan ksenofobiset pelot tai ksenofiiliset toiveet.

Toiseuden kuva voi siis olla ristiriitainen: aineistossani esiintyy sekä hyökkäävä ja vaarallinen toinen että ihailtavan harmoninen toinen. Osin kyse on siitä, että eri ryhmille on erilaisia stereotypioita, mutta osin myös samoille: esimerkiksi köyhät ovat sekä laiskoja että sitkeitä; köyhyyden nähdään sekä luovan terrorismia ja vaarallisia tauteja, mutta se voi olla myös ylevää. Stereotypia usein halkaistaankin kahteen vastakkaiseen puoleen, joihin muut erot sulautetaan. (Hall 2002, 123, 144.) Erilaisuutta kuvataan ääripäiden kautta hyviksi/pahoiksi, puoleensavetäviksi/luotaantyöntäviksi. Molempia ulottuvuuksia voidaan vaatia toisilta jopa samaan aikaan. Tosin aineistossani myös itseys on ristiriitainen: sekä heikoista huolehtiva että riistävä.

Aineistoni tekstin ja kuvan käsittely vuorovaikutuksessa toisiinsa paljasti sen, kuinka kuvauksessa on myös ristiriitaisuuksia tekstin ja kuvan välillä. Ei aggressiiviselta vaikuttava kuva sai sellaisia konnotaatioita kuvatekstin kautta. Myös naisten ja miesten työnjakoon liittyvät konnotaatiot olivat osin erilaisia kuvien ja esseiden välittäminä.

Toiseuden historiallisuus

Eurooppalaiset kuvat Afrikasta ovat läpikäyneet useita radikaaleja muutoksia. (Nederveen Pieterse 1992, 10, 12–13.) Nederveen Pieterse korostaa, että sosiaaliset representaatiot syntyvät komplekseissa historiallisissa konteksteissa ja niitä ei voi redusoida muutamaksi yksinkertaiseksi malliksi. Kun tutkitaan ”toisista” luotuja kuvia, tuleekin aloittaa pohdinnalla siitä, ketkä ovat ne tuottaneet ja ketkä niitä kuluttavat.

Nederveen Pieterse argumentoi, että Afrikkaan liitettyjen stereotypioiden prosessi on avoin. (Nederveen Pieterse 1992, 14–15, 210.) Osa vanhoista mielikuvista haihtuu pois tai saa uusia merkityksiä tai vivahteita. Samalla syntyy uusia mielikuvia. Usein kuitenkin vanhoja stereotypioita kierrätetään tai varioidaan tavalla, joka saa näyttämään ne uusilta. Valikoima siis laajenee. Vanhojen mielikuvien havaitseminen voi olla helpompaa kuin tämän päivän mielikuvien, joille ajan kulu ei ole vielä tarjonnut perspektiiviä.

Merkittävä 1900-luvulla tapahtunut muutos oli se, että vuosisadan loppupuoliskolla ja uudella vuosisadalla ”rotu” ei enää ole ollut pääasiallinen keino luoda eroa. ”Rodun” sijasta on muotoutunut uusia eroa luovia järjestelmiä, jotka eivät perustu biologiaan vaan kulttuuriin. (Nederveen Pieterse 1992, 14–15.) Tosin kulttuuriin perustuvat hierarkiat eivät välttämättä eroa rotuun perustuvista. Jo roturetoriikka oli taannoin upotettuna laajempaan hierarkiaan ja monet siihen liittyneet toiseuden representaation piirteet ovatkin säilyneet tähän päivään. Onkin huomattava, etteivät muutokset tarkoita täydellistä katkosta. Rotukäsitekään ei aikoinaan täysin korvannut aiempia käsityksiä toiseudesta. (Miles 1994, 54.) Vanhemmat villiyden, barbaarisuuden ja sivistyksen käsitteet määrittelivät toiseutta myös rotukäsityksen ollessa vallassa.

Tämän päivän eronteko kulttuurien pohjalta on tuonut mukanaan myös uusia mielikuvia ja diskursseja. Kulttuuri eronteon pohjana on ideologisilta väitteiltään hajanaisempi kuin rotuteoria. Se on kuitenkin yhtä tehokas rajojen luomisessa. Kulttuuri saa helposti essentiaalisia ja pysyviä ominaisuuksia, joilla ero saadaan kiinnitettyä. Myös aiheistossani kulttuuri esitetään jähmeänä, ja

tiettyjen ”kansojen” kuvataan olevan tiukasti kiinni perinteessä. Kansoilla kuvataan myös olevan ominaisuuksia, kuten rauhanomaisuus tai sotaisuus.

Vaikka kulttuuri ja perinteet kuvataan muuttumattomina ja myytit ja stereotypiat saavat toiseuden kuvat näyttämään historiattomilta, luonnollisilta ja pysyviltä, on toiseus kuitenkin historiallista ja identiteetit muuttuvia (vaikka muutos ei tarkoita täydellistä katkosta). Tämän päivän kuvia ei ole poimittu suoraan ”kolonialistisesta kokoelmasta”, mutta kolonialismi on yksi merkitysten lähde. Kiinnostavaa onkin tarkastella, mihin vanhoihin kuvaamisen tapoja hyödynnetään ja mihin tapoihin viitataan.

Toiseuden erot: Oikea Afrikka vs. Pohjois-Afrikka

Toiseutta ei siis kuvata aina ja kaikkialla samanlaisena. Erilaiset tekijät voivat nousta keskeisiksi. Aineistossa korostuu jako Pohjois-Afrikkaan ja oikeaan Afrikkaan. Afrikan kuvaamisella erilaisten yhdistelmien kautta on pitkä historia. Pieterse argumentoi, että jo antiikin Kreikan aikoina Afrikasta eroteltiin Egypti ja Nubian kuningaskunnat sekä ”villi” ja tuntematon Afrikka. (Nederveen Pieterse 1992, 23–25.) Karthagon sotien jälkeen Afrikan pohjoisosat liitettiin antiikin Rooman imperiumiin. Italiasta kotoisin oleva Pavan ihasteleekin teoksessa Rooman imperiumin jäänteitä. Lisäksi joitain yhteyksiä Euroopan ja myöhemmän Niilin alueen pohjoisten osien islaminuskoisen ajan välillä nähdään myös mahdolliseksi. Islaminuskoisilla alueilla viitataan olevan kirjallisuutta, tieteitä ja taiteita. Yhteys Eurooppaan nähdään mahdolliseksi Aleksandrian kirjaston ja tieteiden kautta.

Kuitenkin vahvemmin aineistossa korostuu jako ja ero kristinuskon ja islamin välillä. Uskonto luo vahvan eron, jossa islam näyttäytyy aggressiiviselta. Konflikteja käsiteltäessä aineistossa islaminuskoisten toiminta selitetään herkemmin uskon kautta ja fundamentalismina. Kristinuskoisten kohdalla toiminnassa nähdään enemmän muitakin motiiveja. Viholliskuvan luominen lisää sisäistä koheesiota, mutta islamin esittäminen uhkana yhdistää myös Afrikan kristittyihin.

Aiemmin Afrikan kristityistä on jopa toivottu pelastajia ja liittolaisia islamia vastaan. Tällaista kuvaa ei enää esitetä (kenties myös usko omiin kykyihin on parantanut). Etiopian kristityt kuvataan syrjään vetäytyneiksi. Eroa heihin luo usko, joka on syvempää ja mystisempää kuin maallistuneessa Euroopassa. Tätä myös osin ihannoidaan, ja kenties kaivataan myös Eurooppaan.

Eroa Niilin alueen eteläosiin luo lisäksi ihonväri, käsittämättömät konfliktit ja luonnon korostus kehityksen vastapuolena. Tällä alueella syrjäseudun ihmiset ovat historian jäänteitä, joista on mahdollisuus löytää kadotettu harmonia.

Toiseuden erot: Jako keskustaan ja syrjäseutuihin

Alueella tehdään myös muita jakoja kuin jako pohjoiseen ja etelään. Eri kansoille annetaan erilaisia määreitä, mutta vahvasti esiintyy myös jako keskustaan ja syrjäseutuihin. Syrjäseuduilla käydään ihastelemassa historiaan jääneitä kansoja. Evoluution diskurssi on yhä vahva, mutta evoluutiota tai kehitystä ei kuvata kaikin puolin toivottavana. Elorannan kirjassa oleva kuvaus Nuba-vuorilta on lähellä sitä, miten Olli Löytty kuvaa lähetyskirjallisuudessa kuvatun san-kansaa. Heidät kuvataan historiaan jääneinä, ja samalla heidän luontosuhdetta ihannoidaan romanttisin äänenpainoin. (Löytty 2006, 209, 251–254.) Löytty kuvaa yleisemminkin ambomaalaisten tulleen esitetyksi syrjään jääneenä, mutta joka on myös säilynyt turmeltumattomana nykyajan kotkotuksista. Länsimaisessa ajattelussa esiintyy kiinnostusta primitiivisyyteen, joka selittyy utopialla fyysisen ja henkisen luontevasta yhdistymisestä. Primitiivisyyteen kohdistuva halu kumpuaa vieraantumisesta, jonka modernin sanotaan aiheuttaneen ihmisluonnolle. Tämä halu on siis nostalgista, se suuntautuu sellaiseen, mitä pidetään ihmiselle alkuperäisenä ja ensisijaisena - kuten Nuba-vuorilla kuvattu vaistoin liikkuminen.

Mutta syrjäseutujen kuvaan saattaa myös vaikuttaa se, mitkä kansat kilpailevat kanssamme. Nederveen Pieterse on korostanut toiseuden representaatioiden tärkeänä ominaisuutena olevan niiden rooli epätasa-arvoisuuden luomisessa ja säilyttämisessä. (Nederveen Pieterse 1992, 229–235.) Epätasa-arvoisuudelle on erilaisia tasoja, ja siten on myös erilaisia stereotypioita. Päämuodot ovat hylkiöt ja kilpailijat. Hylkiöt ovat ulossuljettuja, kuten kenties aineistossani syrjäseutujen kansat, esimerkiksi Nuba-vuorilla. Kilpailijat sen sijaan osallistuvat kanssamme kilpailuun ja ovat siksi paljon uhkaavia ja haastavia. Kilpailijat uhkaavat astua toiseuden ulkopuolelle ja sekaantua itseyden elämään. Onkin mielenkiintoista pohtia, vaikuttaako tämä kuvaan, jota esitetään Egyptistä sekä yleisesti arabeista sekä kenties myös kiinalaisista ja muista kehittyvistä talouksista.

Mary Luise Pratt on kuvannut, kuinka kohtaamiset ihmisten välillä ovat tulleet kirjoitetuksi, kuin kohtaamisessa esiin nousseet piirteet olisivat toisten laskettavia ominaisuuksia. (Pratt 1992, 64-65.) Hän kuvaa, kuinka !Kung - etnisen ryhmän muututtua uhkasta valloitetuksi, muuttui myös kuvaus.

He eivät enää olleet julmia villejä, vaan hyväntahtoisia, neuvokkaita, lapsenomaisia uhreja. Vastaavasti voisi tulkita, että syrjäseutujen köyhät, jotka eivät uhkaa sekoittua meihin tai haastaa elintapaamme, kuvataan yhä tänäkin päivänä herkemmin vastaavanlaisen stereotyypin kautta.

Kuva itseydestä ja sisäisten kiistojen käsittely

Toiseuden kuva sisältää aina käsityksen itseydestä. Aineistoni perusteella itseyttä voisi kuvata maallistuneeksi, rationaaliseksi, teknistyneeksi (ei henkiseksi) sekä yhteiskuntaa kehittyneeksi modernisoituneessa teknisessä mielessä. Aivan yksiselitteinen kuva ei ole. Länsimaalaiset sekä suojelevat että riistävät heikossa asemassa olevia. Onkin huomattava, että toiseutta voidaan käyttää myös itsekritiikkiin sekä sisäisten kiistojen selvittelyyn. Kuten science fiction -kirjallisuudessa sisäisten kiistojen käsittely muualla, toiseuden kautta etäämmällä, voi olla helpompaa. Aineistossani sisäisten kysymysten käsittely näkyy toivottavan kehityksen pohtimisena. Kehitys näyttäytyy ennen muuta modernisaationa, joka ei ole täysin toivottavaa.

Toiseudella luodaan myös rajanvetoa sopivalle itseydelle. Aineistossa luodaan kuvaa esimerkiksi sopivasta suhtautumisesta (tai oikeanlaisen mielipiteen ilmaisemisesta) sukupuolten väliseen tasa-arvoon. Sopivan itseyden käsittely näkyy myös siten, että oman yhteiskunnan ja Afrikan toisten kuvausten välillä voikin olla tiettyjä yhtäläisyyksiä. Aineistossa näkyy, kuinka uusliberalistinen kritiikki sosiaaliavun vastaanottajia kohtaan on tullut siirretyksi myös kehitysyhteistyön kuvaamiseen. Silti ei voi ajatella toiseuden kuvauksen olevan sama tai kaikkialla yhtenäinen.

Toiseuden kuvauksen erot heijastelevat myös erilaisia intressejä. Muun muassa Bhabha on kuvannut kuinka kolonisoitu toinen on toiminut halun objektina modernisaation kriitikoille. (Eriksson Baaz 2005, 54–56.) Kolonisoitua toista on käytetty perusteluissa, joissa on pyritty osoittamaan läntisen sivilisaatio täyttävän ihmiset epänormaaleilla tarpeilla ja haluilla. Tämä näkyy muun muassa villistä käydyssä depatissa. Villi jakautui jaloon ja alhaiseen. Alhainen, raakalaismainen villi kuvasti anarkiaa ja kaaosta, ja sitä käytti muun muassa Hobbes. Jaloa villiä eivät piinanneet lännen paheet, lait ja sosiaaliset jaot. Sitä tuki kirjoittaja kuten Rousseau. Jalo villi toimi nostalgisessa ja poliittisessa tarkoituksessa muistuttamassa menneisyydestä, mutta myös mahdollisesta tulevaisuudesta.

Toiseus voi edelleen toimia modernisaation kriitikkojen argumenttina. Aineistossa tämä näkyy syrjäseutujen menneeseen suuntautuneena nostalgisena kuvauksena sekä luonnollisen harmonisen

elämän arvostuksena. Jan Nederveen Pietersen mukaan kehityksen ja developmentalismin kriisi ilmenee lännessä modernismin kriisinä. (Nederveen Pieterse 2001, 27.) Modernismin kriisi konkretisoituu ennen kaikkea ympäristön luomien rajojen tietoisuuden kautta, joka on pakottanut kyseenalaistamaan jatkuvan kasvun. Modernismi on myös osoittautunut enemmän eksklusiiviseksi kuin inklusiiviseksi. Vain harvat pääsevät saavuttamisen ja menestymisen makuun, muut jäävät ulkopuolelle marginaaliin. Tällainen näkemys esiintyy myös eritoten Elorannan kirjassa.

Huomionarvoista on se, että kuva, joka ulkopuolisista muodostuu, voi määrittyä pitkälti sisäisen dynamiikan ja keskustelujen pohjalta.

Jälkikolonialismi kolonialismin jatkumona?

Entisten siirtomaiden itsenäistyminen ja muutos koloniaalisesta jälkikoloniaaliseen ei ole tarkoittanut katkosta, jossa vanhat suhteet olisivat täysin kadonneet ja korvautuneet uusilla suhteilla. (Eriksson Baaz 2005, 32–35.) Kuitenkaan se ei ole tarkoittanut vanhojen suhteiden yksinkertaista jatkumista. Valtasuhteiden toiminta on saanut uusia muotoja ja muuttuneita institutionaalisia järjestelmiä. Jälkikoloniaalisella ajalla valtasuhteen ylläpito on toteutettu itsenäisten valtioiden kontekstissa ja järjestetty muun muassa kauppaneuvottelujen, avun ehdollistamisen, velan hallinta- ja anteeksiantamisneuvottelujen kautta. Jälkikoloniaalisen ajan valtasuhteet ovat osin muovautuneet kolonialismin ajalla, mutta niiden ei voi ajatella olevan täysin samanlaisia.

Kuvaustavat ja valta ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Nederveen Pietersen mukaan jälkikoloniaalinen kuvasto esittää edelleen kolmannen maailman spektaakkelina, jossa epänormaali on edelleen normi ei-läntisen maailman esityksissä. (Nederveen Pieterse 1992, 229–235.) Keskustan ja periferian logiikka heijastuu kuvien dualismissa. Tyypillinen tapa pohjoisen ja etelän erottaminen petollisella tavalla, joka rajaa köyhyyden, ohittaa pohjoisen ja etelän yhtäläisyydet ja peittää globaalit poliittiset ja taloudelliset suhteet.

Tulee kuitenkin muistaa, että kolonialismi oli heterogeeninen prosessi, ja sitä oli myös dekolonisaatio. Eriksson Bazz tuo esille kuinka Anita Loomba on korostanut, että hämäävästä samankaltaisuudesta huolimatta kolonialistiset menetelmät ja kuvat (image) ovat vaihdelleet suuresti ajan ja paikan mukaan. (Eriksson Baaz 2005, 32–35.) Heterogeenisyydestä huolimatta on tiettyjä yleisempiä diskursseja, joita kohtaamme edelleen hieman uudessa muodossa. Näitä ovat

muun muassa toiseuden ja evoluution diskurssit. Nämä diskurssit oikeuttivat ”valkoisen miehen taakan”, joka puolestaan vaikutti vahvasti lännen identiteettiin kolonialismin aikana.

Myös aineistossani esille nousi ajatus eri ryhmien sijoittumisesta evoluution eri tasoille, jolloin syrjään jäänyt luonnollinen elämä esitettiin ihailtavana. Tämän päivän keskeiseksi keskusteluksi näytti nousevan pohdinta kehityksestä. Varsinkin tekniseen kehitykseen suhtauduttiin myös kyseenalaistaen. Sen nähtiin johtavan myös toiveiden vastaisiin tuloksiin. Kehityksen puute herätti konnotaatioita ihailtavasta harmoniasta. Tosin kuvauksessa esiintyi myös jonkinlainen ”uusi barbarismi – teesi”. Lisäksi korostui alueella oleva syvä uskonnollisuus. Tätä vasten Eurooppa vaikuttaa tieteellis-teknisen ajattelun ohjaamalta. Toiseuden kuvauksen voi nähdä heijastavan ajankohdan sisäisiä keskusteluja. Tutkimusmatkojen aikaan keskustelua käytiin muun muassa orjuudesta ja rotuoppista. Aineistossani keskeisiksi kysymyksiksi nousevat kehityksen suunta, ihmiselle alkuperäinen elintapa ja uskonnolliset, kenties myös henkiset arvot.

On hyvä muistaa, että tämän päivän Afrikka-kuvat eivät ole poimittu suoraan ”kolonialistisesta kokoelmasta”, mutta kolonialismi on yksi merkitysten lähde. Kolonialismin ajan kuvat vaikuttavat diskursseihin ja identiteetteihin. Lisäksi kolonialismi muodostaa yhden historian, jota vasten ihmiset positioidaan tai he positioivat itsensä.

Tutkielmani rajat ja lisätutkimus

Jälkikolonialismi on viime aikoina ollut tärkeä tapa lähestyä läntisiä entisiin siirtomaihin sijoittuvia kuvauksia. Termi jälkikoloniaalinen ohjaa meidät huomioimaan ne moninaiset tavat, jolla kolonisaatio ei ollut imperialististen metropolien ulkopuolinen asia. Kolonialismi jätti syvät jäljet valloittajien kulttuureihin. Mutta myöskään maat, kuten Suomi, eivät ole olleet kolonialistiselle projektille ulkopuolisia. Kolonialismin jäljet näkyvät edelleen ja vaativat purkamista: sosiaalisten representaatioiden purkaminen on tarvittava, joskaan ei yksinään riittävä ehto stereotypioiden kohteena olevien ryhmien aseman parantamiseksi. (vrt. Nederveen Pieterse 1992, 10, 12–13)

Kirjoittajat, kuten Barthes ja Nederveen Pieterse ovat korostaneet visuaalisen kuvaston merkittävää vaikutusta. Nederveen Pieterse on argumentoinut, että teksteihin keskittyvä toiseuden representaation tutkimus on huomattavasti runsaampaa kuin visuaaliseen puoleen keskittyvä (Nederveen Pieterse 1992, 226–227). Viime aikoina visuaalinen kuvasto on saanut enemmän

huomiota. Omassa analyysissäni keskityin toiseuden rakentumiseen tekstin ja kuvan vuorovaikutuksessa. Analyysini pohjasi siihen, kuinka aineistossani teksti edelsi kuvia, mutta toin esille myös kuvien merkitystä ja konnotaatioita. Tekstin ja kuvan vuorovaikutuksen analyysi oli mielestäni hedelmällistä, sillä se toi esiin tiettyjä eroja tekstin ja kuvan välillä.

Analyysini tuloksien ei voi yleistää kuvaavan hegemonista Afrikan representaatiota, joka 2000-luvulla vallitsee länsimaissa. Analyysin tuloksia ei kuitenkaan voi ohittaa aivan marginaalisina. Analyysissäni esille nousi paljon yhteisiä piirteitä aineiston kirjoissa, mikä voisi houkutella tekemään yleistäviä päätelmiä ja korostamaan kolonialistisen kuvauksen hallitsevuutta. On kuitenkin hyvä pitää mielessä kontekstin merkitys. Matkakirjallisuudessa tyypillistä on intertekstuaalisuus, viittaukset aiempiin matkakirjoihin. Siksi ei kenties ole yllättävää, että kirjoittajat kokivat houkutusta viitata legendaarisiin tutkimusmatkoihin. Kirjojen ollessa valokuvateoksia myös vanhalla kuvallisella materiaalilla voi ymmärtää olleen vaikutusta.

Matkakirjoissa myöskään etäinen kuvaus ei ole aivan poikkeuksellista. Yksittäisten ihmisten ja arjen kuvausta ei aina koeta tärkeimpänä, vaan enemminkin laajempaa dokumentointia ja päätelmien tekoa. Aineistoni pohjalta en pysty sanomaan, vaikuttiko kuvauksen laatuun kenties myös kirjoittajien sukupuoli. Miesten kirjoituskonventio saattaa edelleen olla erilainen kuin naisten. Myös ikäpolvella voi olla vaikutusta. Molemmat kirjoittajat ovat syntyneet 1950-luvulla, onkin mahdollista, että nuorempien sukupolvien kirjoituskonventiossa olisi erilaisia aineksia. Mielenkiintoista olisikin perehtyä sukupuolen, ikäpolven ja eri kirjallisuuden lajityyppien vaikutukseen tänä päivänä.

Aineistoni kirjoissa voi havaita myös tiettyjä eroja. Kustantajien välisillä eroilla on varmaan ollut vaikutuksensa painotuksen eroihin, kuten kuvasin aineiston esittelyssä. Aineistoni pohjalta en voi sanoa ehdottomasti, heijastuvatko kuvauksen eroissa myös kirjoittajien kotimaiden erot. Tiettyjä viitteitä voi havaita. Italialaisen Pavanin kirjassa esiin nousivat selkeästi enemmän esiin Pohjois-Afrikan yhteydet Etelä-Eurooppaan. (Tosin esille ei noussut esimerkiksi Italian sota Etiopiaa vastaan.) Elorannan kirjassa Suomi liitetään vahvasti läntiseen keskustaan, ja niin Egypti kuin Kreikkakin nähdään historiaksemme.

On kuitenkin muistettava, että paikkaa ei voi ajatella ulkopuolisilta vaikutteilta suljettuna, ja kirjallisuuden pilkkominen kansallisvaltioiden rajojen mukaan ei välttämättä tee kaikilta osin oikeutta kirjojen valtion rajoja ylittäville maailmoille. Mikko Lehtonen on korostanut, että paikka ei

ole olemassa itsensä varassa ja rajoissa. (Lehtonen 2004, 175–179.) Ei myöskään ole olemassa itsestään identiteettinsä saavaa Suomea. Paikat kuten Suomi muotoutuvat moninaisten suhteiden ja vuorovaikutusten kautta toisten paikkojen kanssa. Suomi-kuvaakin tulisi käsitellä osana keskusten ja periferioiden suhteita.

Löytty on argumentoinut, että jos paikat ajatellaan erillisiksi saarekkeiksi, helposti vaikuttaa siltä, että olisi vain kiinteitä, pysyviä eroja. (Löytty 2006b, 253.) Paikkoja tulisikin tarkastella suhteiden ja yhteyksien risteämispaikkana siten, että esille nousee kaikkialla vaikuttava kulttuurinen vaihto, neuvottelu ja sekoittuminen. Kirjallisuuden maailma edellyttää aina uusien kysymysten esittämistä, uusien suhteiden ja yhteyksien jäljittämistä.

Aineistoni kirjoissa viitataan aiempiin länsimaisiin tutkimusmatkojen kuvauksiin, joita on käännetty ja julkaistu alkuperäisten kotimaidensa ulkopuolella. Myös tämän päivän mediasta tehdyt lainaukset ylittävät valtioiden rajat. Lopulta itse aineistoni kirjoilla on oma kansainvälinen levikkitavoite.

On kuitenkin muistettava, että länsi ei ole yhtenäinen eikä sillä ole yhtenäistä kuvaa muusta maailmasta. Tutkimuksessa tulee välttää yksinkertaistuksia kuten ”Afrikka-kuva” tai ”läntinen kulttuuri”. Kyseessä ei ole staattinen kohde, vaikka käsitteet voivat olla tarpeen analyysin tietyllä tasolla. Tuleekin huomioida toiseuden esiintymisen yksityiskohdat ja erot lännen sisällä. Suomen suhde kolonialismiin kaipaisi lisätutkimusta. Suomi on ollut etäämmällä, eikä Suomeen kohdistunut dekolonisaatiota. Tämä on voinut luoda omanlaisia piirteitä suomalaiseen kuvaan.

Myöskään valtavirtakulttuuri ei koskaan ole yhtenäinen, vaan se on kokoelma eri kulttuureja ja areena, jolla eri suuntaukset kilpailevat vallasta. Toiseuden kuvat, joko vähemmistöistä tai ulkomaisista kansoista, voivat nousta konfliktin keskiöön. Alakulttuurien vastakkaiset näkemykset voivat myös voittaa hegemonisen käsityksen. Näin kävi muun muassa orjuuden vastustamisen muuttuessa vastavoimasta hegemoniseksi malliksi. (Nederveen Pieterse 1992, 229–235.) Tämän näkemysten välisen kiistan aikana toiseuden eri kuvat olivat yhteneviä myös eri talouspoliittisten ja työvoimapoliittisten näkemysten kanssa.

Toiseuden representaatiot ovatkin aina osa sosiaalista todellisuuskonstruktiota ja tulevaisuutta koskevaa neuvottelua. Erilaisiin materiaaleihin perehtyminen voi olla arvokasta erilaisten käsitysten hahmottamisessa.

10 YHTEENVETO

Perehdyin tutkielmassani Niilin alueen kuvaamiseen eurooppalaisissa valokuvamatkakirjoissa. Pyrin tuomaan esille sitä, että representaatio kirjallisuudessa on seurausta valinnoista ja ajan myötä tapahtuneesta merkityksellistämisestä. Huomattavaa on, kuinka vanhat merkityksellistämisen tavat jatkavat elämää kirjallisuudessa. Tämän vuoksi käsittelen aineistoani jälkikoloniaalisen teorian yhteydessä.

Konstruktionistisen lähestymistavan mukaisesti käsittelin Niilin alueen kuvaa tai representaatiota kulttuurin jäsenten toiminnalla tuotetuksi, merkityksiä tuottavaksi prosessiksi. Kyse on esityksestä tai kuvauksesta, joka ei toista kuvaamaansa, vaan tuottaa sitä, mitä se kuvaa. Matkakirjojen esitykset Niilin alueelta ovat siis representaatiota, jotka samalla tuottavat aluetta ja sen asukkaita koskevaa ymmärrystä. Käsittelin Niilin alueen representaatioita tämän vuosituhannen kirjoissa ja kuvauksen muodostumista tekstin ja kuvan vuorovaikutuksessa.

Analyysissä pohdin ennen muuta toiseuden ja itseyden esittämistä. Analyysin toteutin semioottisella metodilla, joka sopi sekä esitettyjen erojen että kontekstin merkityksen käsittelyyn. Toin esille myös kuvien historiallisuutta ja sen peittämistä myytein. Toiseuden kuvaaminen ei ole aina ja kaikkialla samanlaista (ja se voi sisältää myös ristiriitaisuuksia). Afrikkaan liitettyjen stereotypioiden prosessi on avoin. On olennaista huomata, että kuvat ovat osa historiallista prosessia. Afrikan kohdalla kuvien yksi tärkeä ominaisuus on ollut niiden rooli epätasa-arvoisuuden luomisessa ja säilyttämisessä.

Aineistoni kirjoissa merkityksellistämisessä korostui Afrikan kuvaaminen Euroopan kehitystä (modernisaation merkityksessä) vastaan. Afrikka on ennenkin toiminut paikkana, jota vasten esitetään Euroopan modernisaatio niin hyvässä kuin pahassa, joko merkkinä edistyksestä tai epätoivottavasta kehityksestä. Tämän päivän kuvauksessa korostuivat kehityksen tuomat ongelmat ja vaikutukset, joita ei ole toivottu. Lisäksi kuvauksessa itseys nähtiin teknisenä, ei henkisenä. Toiseudesta oli mahdollista löytää lapsuus, harmonia, ihmiselle luontainen elintapa ja syvä uskonnollisuus, mutta myös fanaattisuus ja barbaarisuus.

LÄHDELUETTELO

Aineisto

Eloranta, Kari (2002) Alkupiste, nollapiste = Time zero, ground zero. Helsinki: Suomen Rauhanpuolustajat ry ja Like (Pystykorvakirjat)

Pavan, Aldo (2006) The Nile, From the Mountains to the Mediterranean. Lontoo: Thames & Hudson. Italiasta englantiin kääntänyt Clare Costa. Alkuperäinen painos (2006) Nilo: Dal cuore dell'Africa alle river del Mediterraneo. Udine: Magnus Edizioni Spa

Kirjallisuus

Ahmed, Leila (1992) Woman and gender in Islam: historical roots of a modern debate. New Haven: Yale University Press

Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth ja Tiffin, Helen (1998) Key concepts in post-colonial studies London: Routledge

Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth ja Tiffin, Helen (toim.) (1994) The post-colonial studies reader London: Routledge

Bauman, Zygmunt (1997) Sosiologinen ajattelu. Tampere: Vastapaino. Suomentanut Jyrki Vainonen.

Bathes, Roland (1994) Mytologioita. Helsinki: Gaudeamus. Suomentanut Panu Minkkinen, Alkuteos Mytologies 1957

Barthes, Roland (1984) Sanoma valokuvassa. Teoksessa: Matti Lintunen (toim.) Kuvista Sanoin 2. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö. s. 120–137. Alkuperäinen 1961, Suomentaja Kristiina Widenius.

Barthes, Roland (1986) Kuvan retoriikka. Teoksessa: Matti Lintunen (toim.) Kuvista Sanoin 3. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö. s. 71–92. Alkuperäinen 1964, Suomentaja Kristiina Widenius.

Barthes, Roland (1990/1974) S/Z. Oxford: Blackwell. Ranskasta englanniksi kääntänyt Richard Miller.

Bhabha, Homi K. (2003/1994) Location of Culture. Lontoo & New York: Routledge.

Buur, Lars; Jensen, Steffen and Stepputat, Finn (2007) The Security-Development Nexus. Teoksessa: Buur, Lars, Jensen, Steffen & Stepputat, Finn (toim). The security-development nexus: expressions of sovereignty and securitization in southern Africa. Cape Town: HSRC Press. s. 9-33.

Bridges, Roy (2007) Exploration and travel outside Europe (1720-1914). Teoksessa: Hulme, Peter ja Youngs, Tim. (toim.) The Cambridge companion to travel writing. Cambridge: Cambridge University Press. s. 53-69

Comaroff, Jean (1993) The Diseased Heart of Africa: Medicine, Colonialism and the Black Body. Teoksessa: Lindenbaum, Shirley. ja Lock, Margaret (toim.) Knowledge, power and practice : the anthropology of medicine and everyday life. Berkeley: University of California Press. s. 305-329

Comaroff, Jean ja Comaroff, John (1991) Of revelation and revolution. Vol. 1, Christianity, colonialism, and consciousness in South Africa. Chicago: University of Chicago Press

Doty, Roxane (1996) Imperial Encounters: The Politics of Representation in North-South Relations. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Dyer, Richard (2002a) The matter of images: essays on representations. London: Routledge

Dyer, Richard (2002b) Älä katso!: seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa. Toimittanut Martti Lahti. Tampere: Vastapaino

Eriksson Baaz, Maria (2005) The Paternalism of Partnership: a postcolonial reading of identity in development aid. Lontoo: Zed books

Esteva, Gustavo (1992) Development. Teoksessa. Sachs, Wolfgang (toim.) The Development dictionary. A Guide to Knowledge as Power. Lontoo: Zed Books. s. 6-25

Fanon, Frantz (1986) Black skin, white masks. London: Pluto Press. Ranskasta englanniksi kääntänyt Charles Lam Markmann. (alkuperäinen 1952)

Fiske, John (1993a) Power plays, power works. London: Verso

Fiske, John (1993b) Merkkien kieli: johdatus viestinnän tutkimiseen. Suomennoksen toimittajat Veikko Pietilä, Risto Suikkanen, Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino

Gikandi, Simon (1996) Maps of Englishness: writing identity in the culture of colonialism. New York: Columbia University Press

Hakkarainen, Marja-Leena ja Koistinen, Tero (toim.) (1998) Matkakirja: artikkeleita kirjallisista matkoista mieleen ja maailmaan. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Hall, Stuart (2002) Identiteetti. suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

Hall, Stuart (1997a) The Spectacle of the 'Other'. Teoksessa: Stuart Hall (toim.) Representation. Lontoo: Sage & Open University. s. 223-279

Hall, Stuart (1997b) The Work of representation. Teoksessa: Stuart Hall (toim.) Representation. Lontoo: Sage & Open University. s. 13-64

Hall, Stuart (1996) When was `the post-colonial´? Thinking at the limit. Teoksessa: Chambers, Iain. ja Curti, Lidia. (toim.) The post-colonial question: common skies, divided horizons. London: Routledge. s. 242-260

Hall, Stuart (1992a) The West and The Rest: Discourse and Power. Teoksessa: Stuart Hall ja Bram Gieben (toim.) Formations of Modernity. s. 275–320

Hall (1992b) Kulttuurin ja politiikan murroksia Kulttuurin ja politiikan murroksia. Koivisto, Juha ... et al. . (toim.) Tampere: Vastapaino

Hapuli, Ritva (2003) Ulkomailla: maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Hoodfar, Homa (1997) Return to the veil: personal strategy and public participation in Egypt. Teoksessa: Visvanathan, Nalini [et al.] (toim.) The women, gender and development reader. London: Zed Books. s. 320–325.

Hulme, Peter (1986) Colonial encounters: Europe and the native Caribbean, 1492-1797. London: Methuen

Hulme, Peter ja Youngs, Tim (2007) Introduction. Teoksessa: Teoksessa Hulme, Peter ja Youngs, Tim. (toim.) The Cambridge companion to travel writing. Cambridge: Cambridge University Press. s. 1-13

Kaartinen, Marjo (2004) Neekerikammo: Kirjoituksia vieraan pelosta. Turku: k&h

Koivunen, Leila (2006) Visualising the "Dark Continent": the process of illustrating nineteenth-century British travel accounts of Africa. Turku: Turun yliopisto, Diss. Turku

Kuortti, Joel (2007) Jälkikoloniaalisia käännöksiä. Teoksessa: Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) Kolonialismin jäljet. Helsinki: Gaudeamus. s. 11–26

Lehtonen, Mikko (2004) Suomi rajamaana. Teoksessa Mikko Lehtonen, Olli Löytty ja Petri Ruuska: Suomi toisin sanoen. Tampere: Vastapaino. s. 173–201

Lehtonen, Mikko (1996) Merkitysten maailma: kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.

Lehtonen, Mikko ja Löytty, Olli (2007) Suomiko toista maata? Teoksessa: Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko ja Löytty, Olli (toim.) Kolonialismin jäljet. Helsinki: Gaudeamus. s. 105–118

Löytty, Olli (2006) Ambomaamme. Tampere: Vastapaino

Löytty, Olli (2006b) Maailma kirjallisuudessa. Teoksessa: Herkman, Juha .. et al. (toim.) Tutkimusten maailma: suomalaista kulttuurintutkimusta kartoittamassa. (Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 87) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. s. 245-254

Löytty, Olli (2005a) Toiseus. Teoksessa Rastas, Anna, Huttunen Laura & Löytty Olli (toim.) Suomalainen vieraskirja, kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino. s. 161–189.

Löytty, Olli (2005b) Johdanto: Toiseuttamista ja tilakurittomuutta. Teoksessa: Olli Löytty (toim.) *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen.* Helsinki: Gaudeamus, s. 7–26.

Löytty, Olli (2005c) Kuka pelkää mustaa miestä Teoksessa: Olli Löytty (toim.) Rajanylityksiä. *Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen.* Helsinki: Gaudeamus. s. 87–102

Löytty, Olli (1997) Valkoinen pimeys: Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa. (Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 55) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Melasuo, Tuomo (toim.) (1984) Wallinista Wideriin: suomalaisen kolmannen maailman tutkimuksen perinteitä. (Rauhan tutkimus tänään; no. 8) Tampere: Suomen rauhantutkimusyhdistys

Miles, Robert (1994) Rasismi. Tampere: Vastapaino. Suomentaneet Antero Tiusanen ja Juha Koivisto.

Miller, Christopher L. (1985) Blank darkness. Africanist discourse in French. Chicago & Lontoo: The University of Chicago Press.

Mills, Sara (1993) Discourses of difference: an analysis of women's travel writing and colonialism. London: Routledge

Mohanty, Chandra Talpade (2003/ 1984) Under the Western eyes: Feminist scholarship and Colonial Discourses. Teoksessa: Chandra Talpade Mohanty. Feminism without borders: decolonizing theory, practicing solidarity. Durham: Duke University Press. s, 17-43

Moorehead, Allan (1978) The White Nile. Harmondsworth: Penguin

Mudimbe, Valentin Y. (1988) The invention of Africa: gnosis, philosophy and the order of knowledge. Bloomington: Indiana University Press

Nederveen Pieterse, Jan (1992) White on black: images of Africa and blacks in western popular culture. New Haven: Yale University Press

Nederveen Pieterse, Jan (2001) Development theory: deconstructions/reconstructions. Lontoo: Sage.

Patton, Cindy (2002) Globalizing AIDS. Minneapolis: University of Minnesota Press

Pratt, Mary Louise (1992) Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation. Lontoo: Routledge.

Richards, Paul (2005): New War: An Ethnographic Approach. In Paul Richards (ed.): No Peace, No War: An Anthropology of contemporary armed conflicts. s. 1-21.

Reader, John (1998) Africa: A Biography of the Continent. Lontoo: Penguin Books

Rossi, Leena-Maija (2010) Esityksiä, edustamista ja eroja: Representaatio on politiikkaa. Teoksessa: Knuuttila, Tarja ja Lehtinen, Aki Petteri (toim.) Representaatio: tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi. Helsinki: Gaudeamus. s. 261-275

Ryan, Simon (1994) Inscribing the emptiness: Cartography, exploration and the construction of Australia Teoksessa: Tiffin, Chris. ja Lawson, Alan. (toim.) De-scribing empire: post-colonialism and textuality. London: Routledge. s. 115-130

Said, Edward W. (1995) Orientalism: Western conceptions of the Orient. London: Penguin Books (alkuperäinen 1978)

Sarpavaara, Harri (2004) Ruumiillisuus ja mainonta. Tampere: Tampereen yliopistopaino oy

Seppänen, Janne (2005) Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle. Tampere: Vastapaino

Spivak, Gayatri Chakravotry (1995) Three Women´s Texts and a Critique of Imperialism. Teoksessa: Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth ja Tiffin, Helen (toim.) The post-colonial studies reader. London: Routledge. s. 269-272

Urry, John (1990) The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies. London: Sage

Veivo, Harri ja Huttunen, Tomi (1999) Semiotiikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Helsinki: Edita

Vuorela, Ulla (2009) Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context. Teoksessa: Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni and Diana Mulinari (toim.): Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region. Aldershot: Ashgate. s. 19-33

Vuorela, Ulla (1999) Postkoloniaali ja kolmannen maailman feminismit. Teoksessa Jaana Airaksinen ja Tuula Ripatti (toim.) Rotunaisia ja feminismejä. Tampere: Vastapaino

Watney, Simon (1991) Missionary positions: AIDS, Africa and Race. Teoksessa: Russell Ferguson ym. (toim.) Out there: marginalization and contemporary cultures. Cambridge: MIT Press s. 89-103

Wesseling, H. L. (2004) The European colonial empires, 1815-1919. Harlow: Pearson Longman Hollannista englanniksi kääntänyt: Diane Webb.

Young, Robert (1990) White mythologies: writing history and the West. London: Routledge,

Young, Robert (1995) Colonial desire: hybridity in theory, culture and race. London: Routledge

Youngs, Tim (2007) Africa/The Congo: the politics of darkness. Teoksessa Hulme, Peter ja Youngs, Tim. (toim.) The Cambridge companion to travel writing. Cambridge: Cambridge University Press. s. 156-173

Digitaaliset lähteet

Aldo Pavan nettisivut
http://www.aldopavan.it/ (Luettu 15.11.2009)

Jim tv
http://www.jimtv.fi/ohjelmat (Luettu 30.11.2009)

Lauri Jäntin säätiö. Palkitut kirjailijat ja teokset 2009
http://www.laurijantinsaatio.fi/palkitut2009.htm (Luettu 1.2.2010)

Kari Elorannan nettisivut
http://math.tkk.fi/~kve/africa/index.html (Luettu 15.11.2009)

Princeton University Library. To the Mountains of the Moon: Mapping African Exploration, 1541-1880. Exhibition curator, John Delaney
http://libweb5.princeton.edu/visual_materials/maps/websites/africa/contents.html
http://libweb5.princeton.edu/visual_materials/maps/websites/africa/maps-continent/continent.html
(Luettu 1.2.2010)

Rauhanpuolustajien nettisivut
http://www.rauhanpuolustajat.fi/pystykorvakirjat/kirjat/2002/alkupiste.html (Luettu 30.11.2009)

LIITTEET

Liite 1

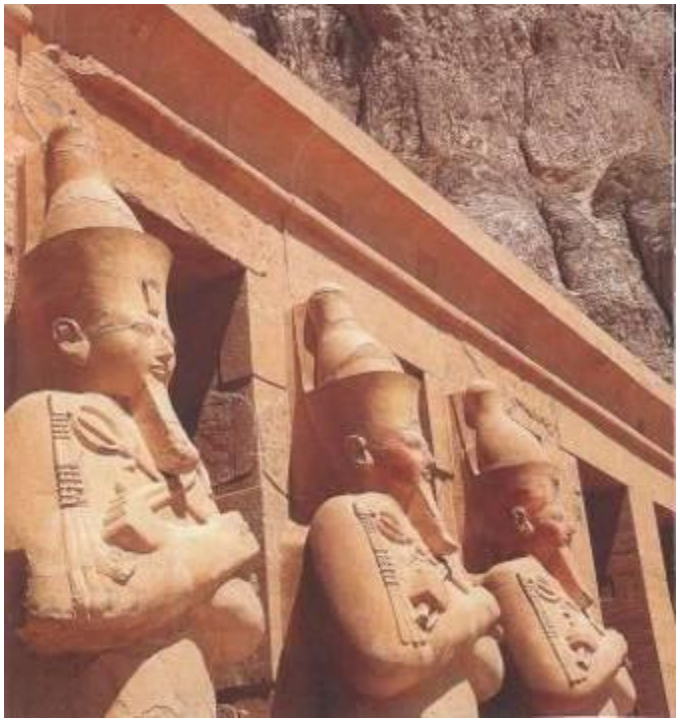

Pavan s. 176

Eloranta s. 48

Liite 2

Pavan s. 44-45

Pavan s. 185

Liite 3

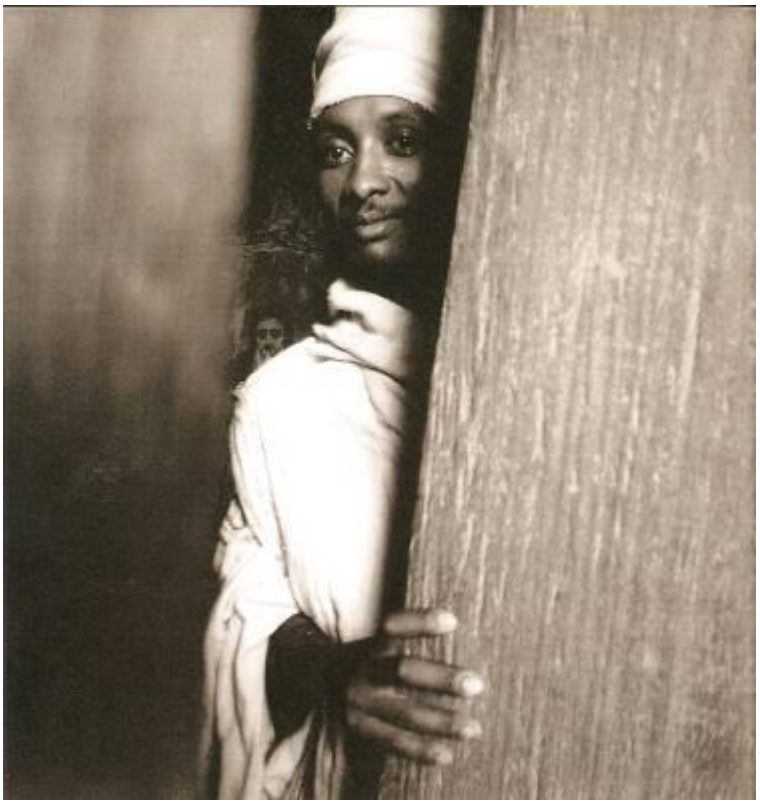

Pavan s. 74

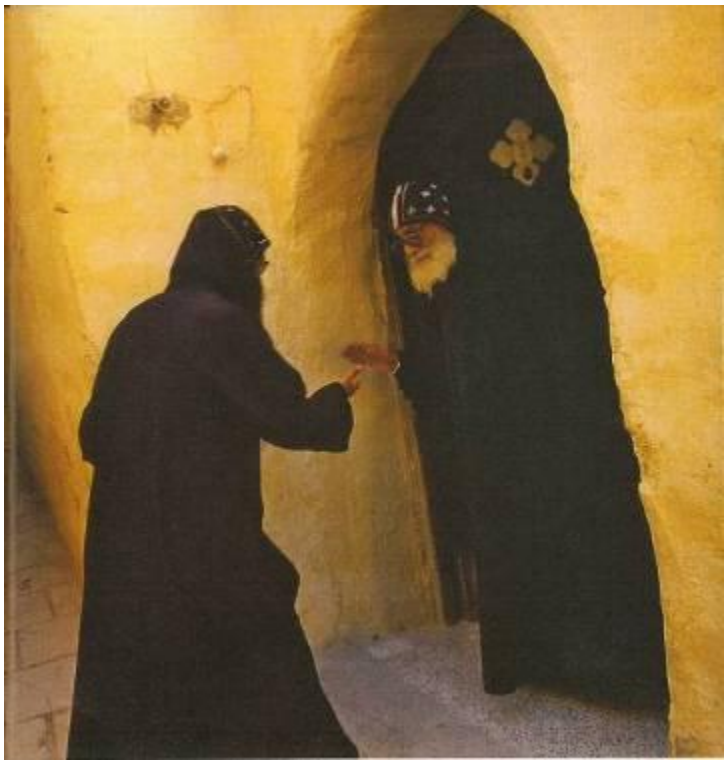

Pavan s. 215

Liite 4

Eloranta s. 81

Pavan s. 216-217

Liite 5

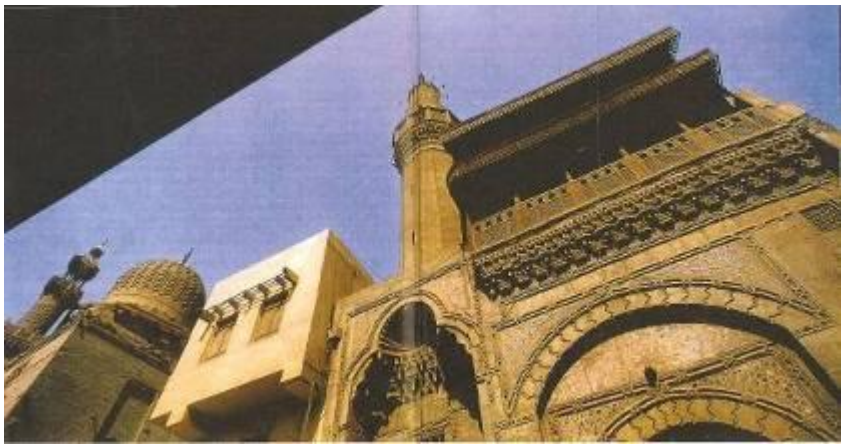

Pavan s. 244-245

Pavan s. 248-249

Eloranta s. 45

Liite 6

Pavan s. 61

Pavan s. 62-63

Eloranta s. 126

Liite 7

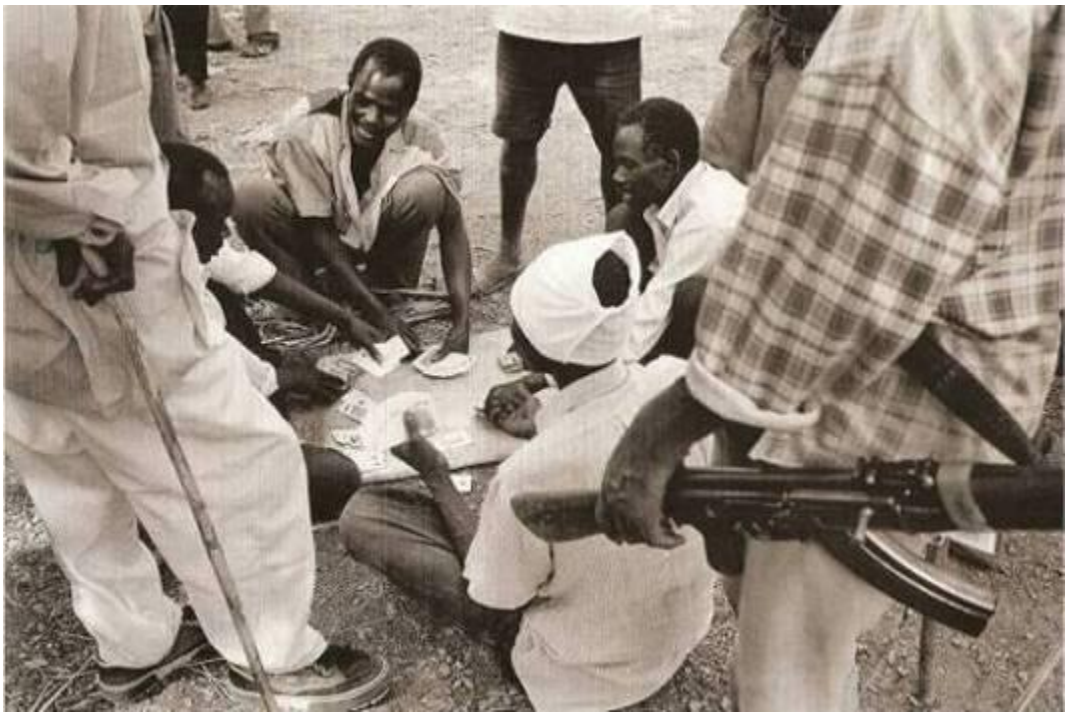

Eloranta s. 175

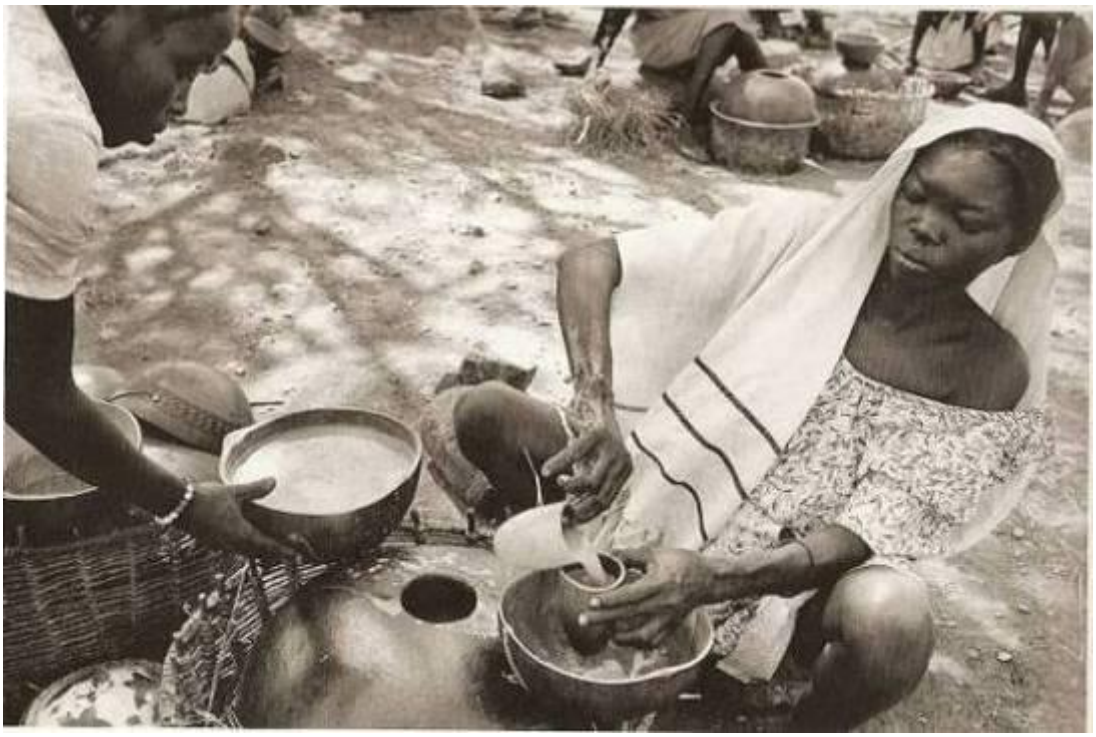

Eloranta s. 174

Liite 8a

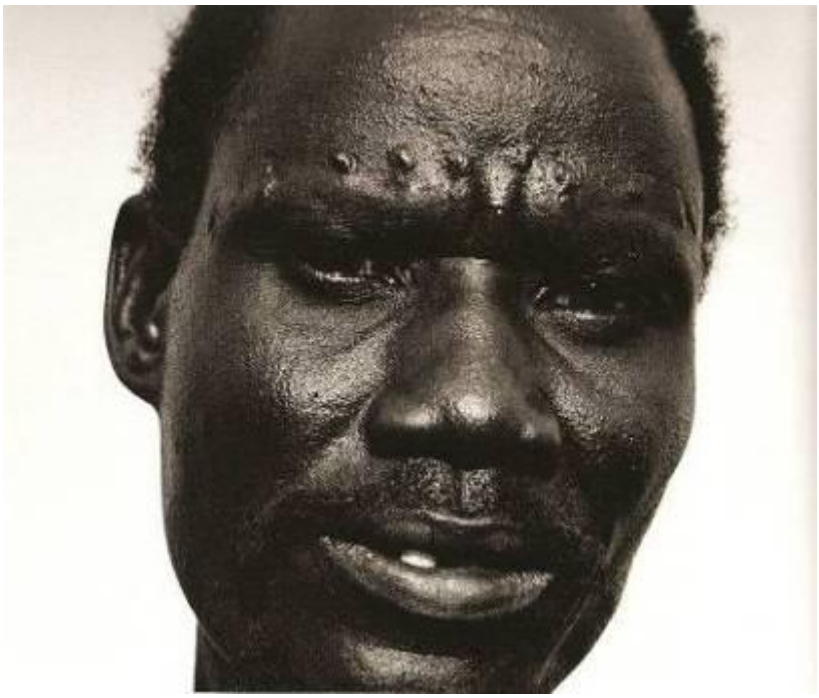

Eloranta s. 140

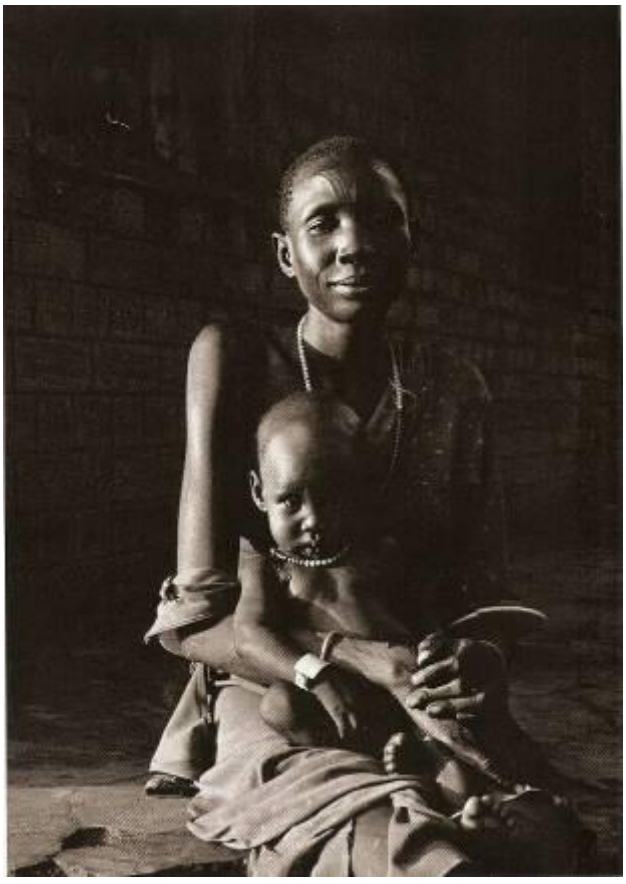

Eloranta s. 139

Liite 8b

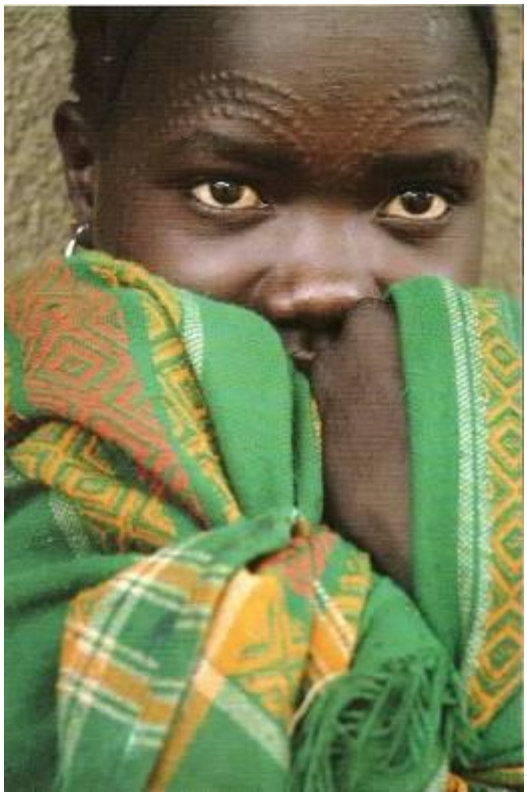

Pavan s. 67

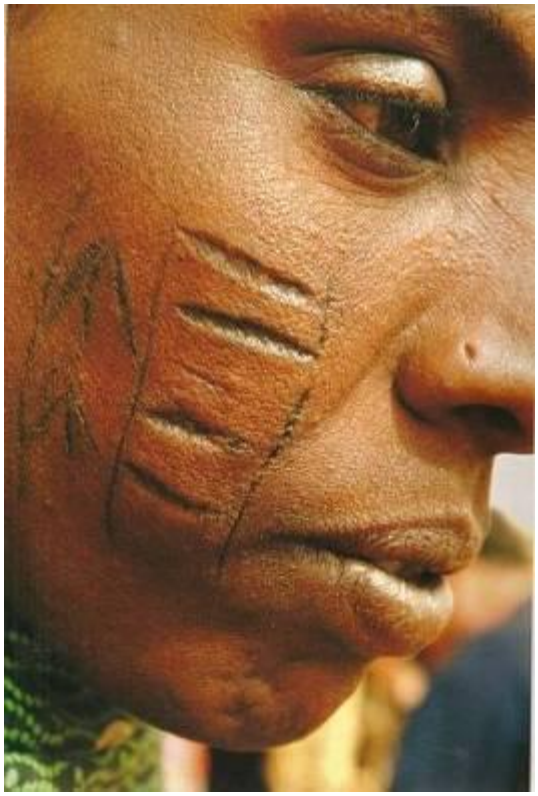

Pavan s. 142

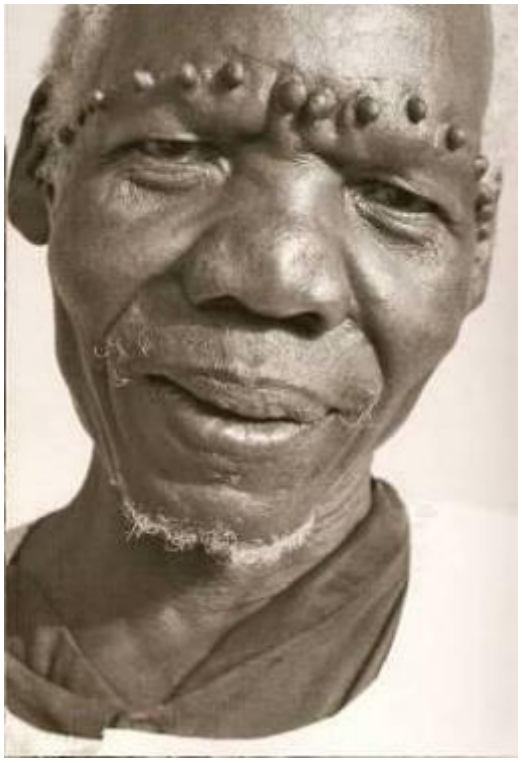

Pavan s. 112

Liite 9a

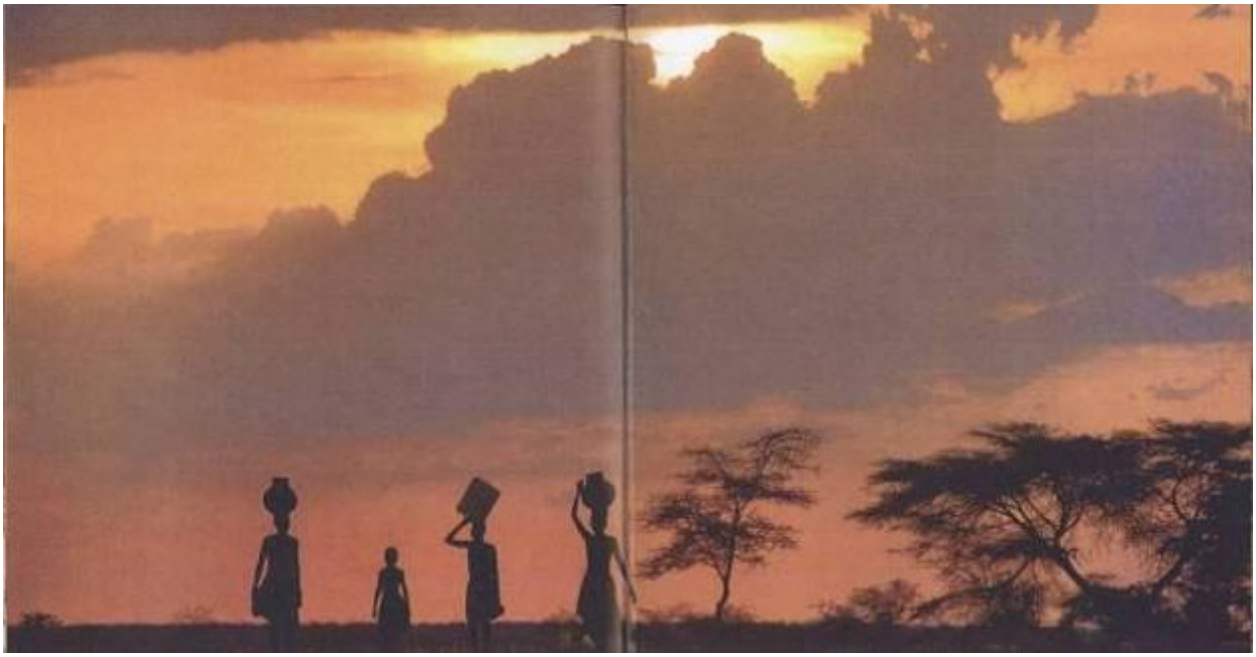

Pavan s. 70-71

Pavan s. 47

Liite 9b

Pavan s. 36

Pavan s. 37

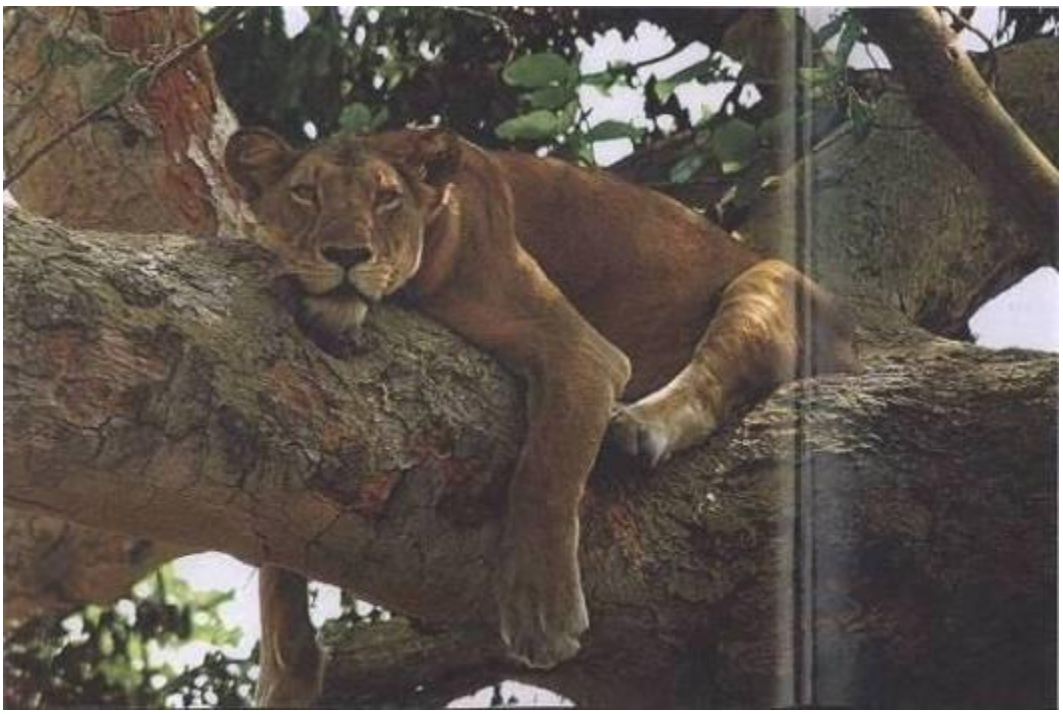

Pavan 38-40

Liite 10

Pavan s. 69

Pavan s. 68

Liite 11

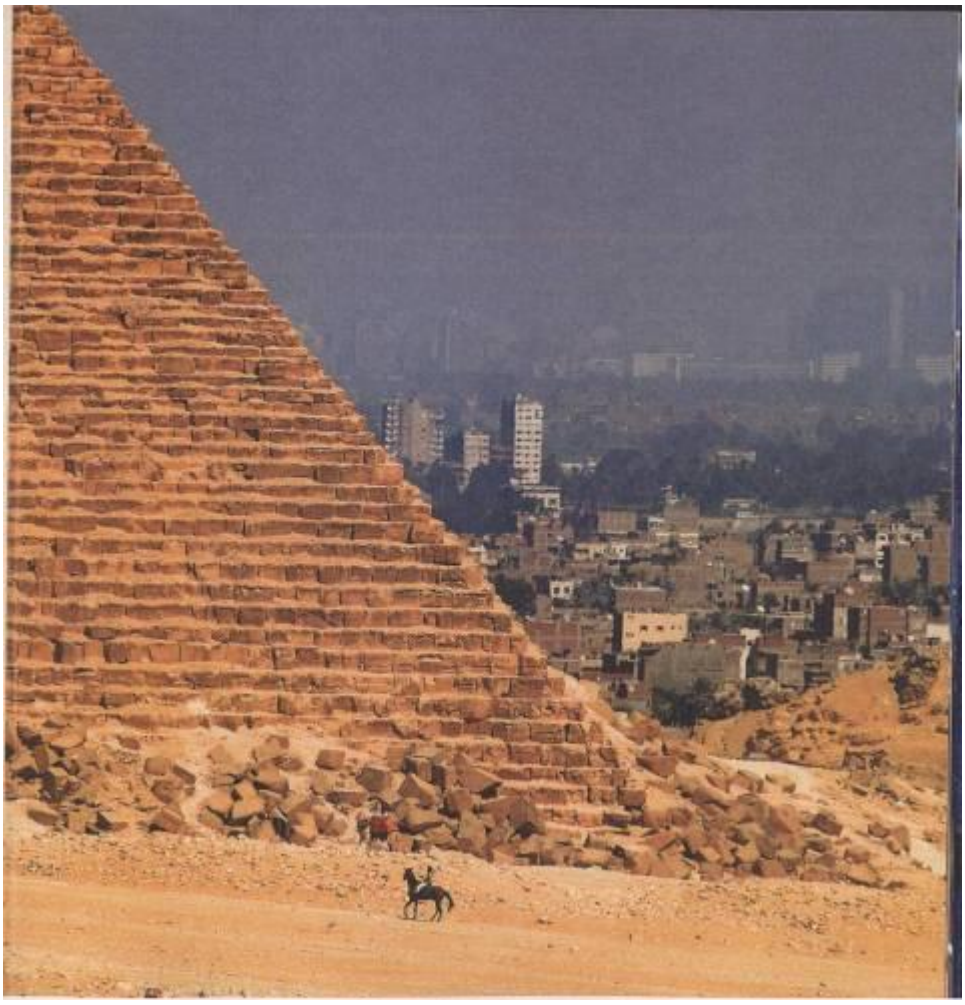

Pavan s. 235

Liite 12a

Pavan s. 240

Pavan s. 136-137

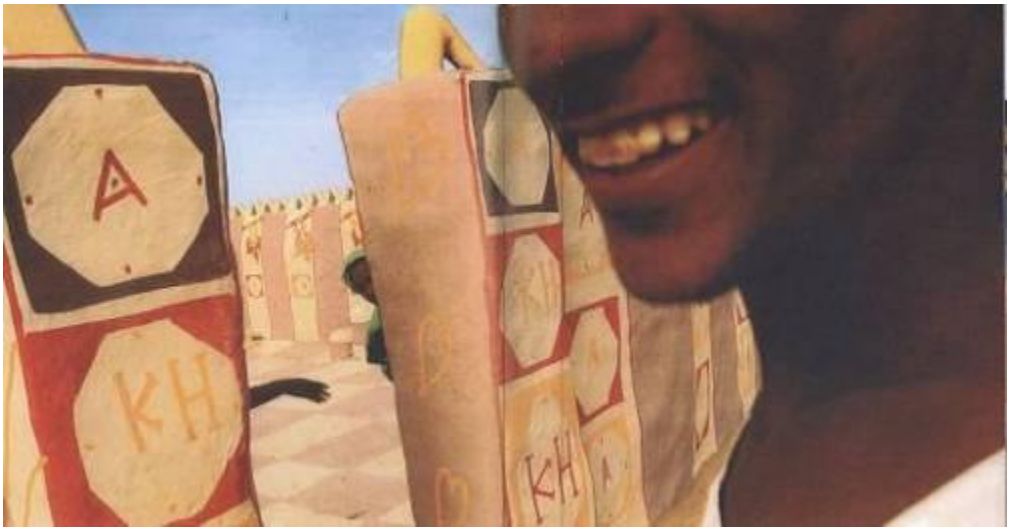

Pavan s. 148-149

Liite 12b

Eloranta s. 213

Eloranta s. 214

Liite 12c

Eloranta s. 170-171

Eloranta s. 172-173

Liite 12d

Pavan s. 27

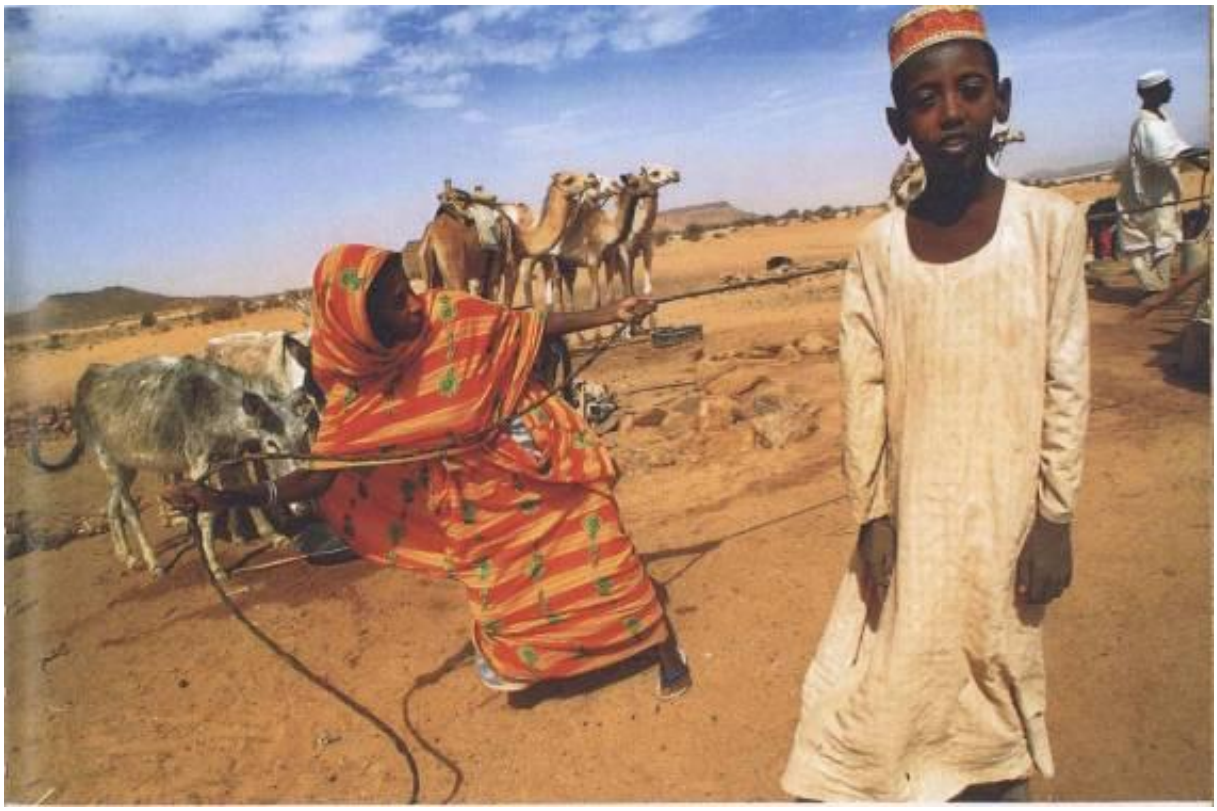

Pavan s. 141

Liite 13a

Eloranta s. 134

Eloranta s. 128

Eloranta s. 129

Liite 13b

Eloranta s. 150

Eloranta s. 146

Eloranta s. 148

Liite 13c

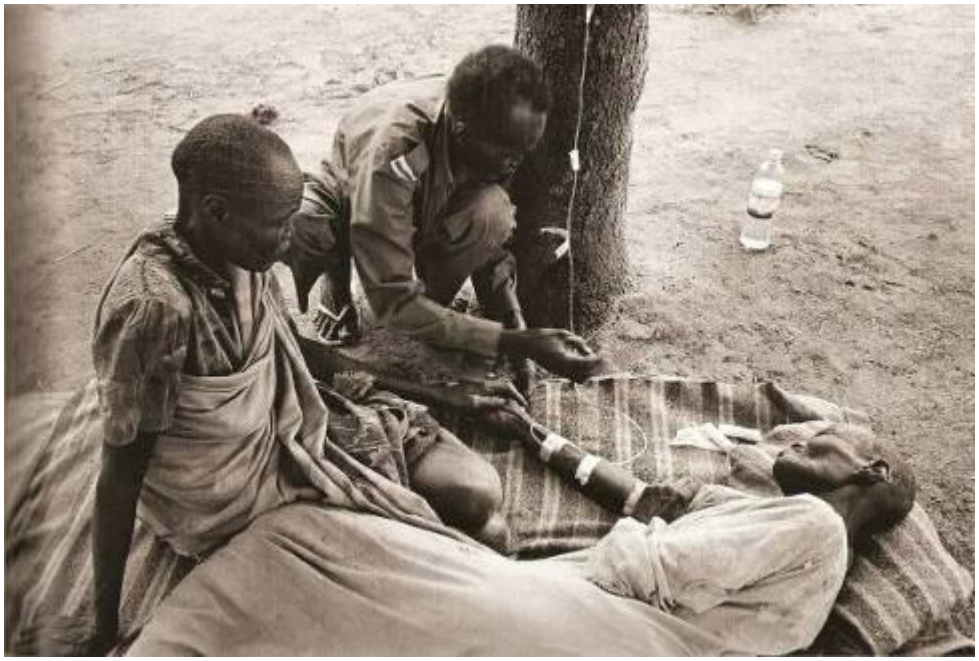

Eloranta s. 146

.

Eloranta s. 136

Liite 14

Eloranta s. 96

Eloranta s. 97

Liite 15

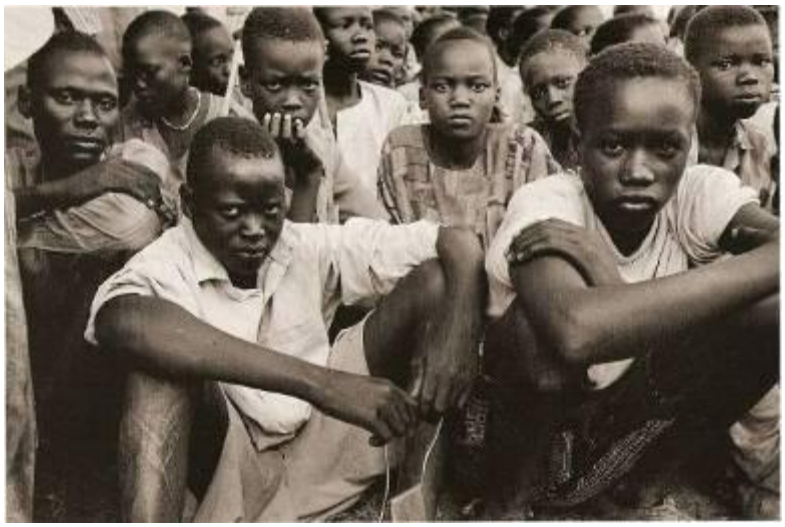

Eloranta s. 193

Eloranta s. 195

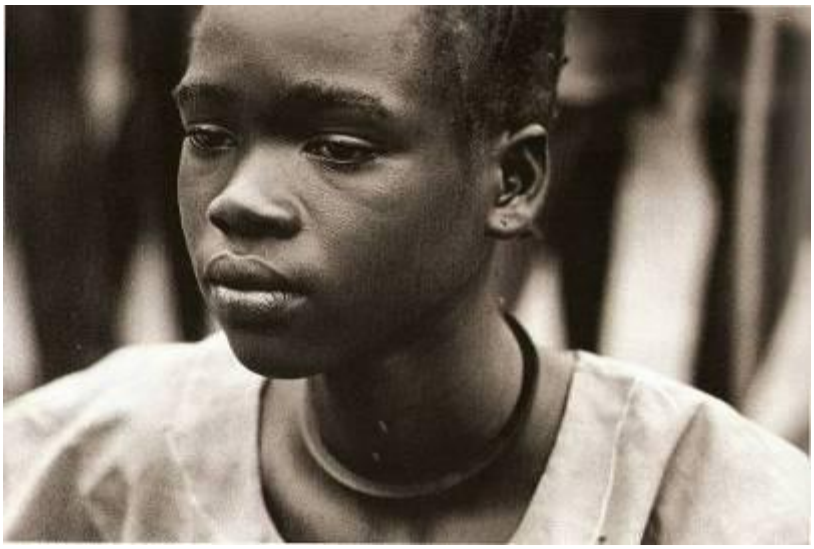

Eloranta s. 198